

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

VII

1958

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

VII

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

VII

1958

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

Redigeret af Johs. Lehm Laursen

Om gartnerne ved Frederiksberg Have, dens økonomiarealer og i haveinspektoratet

Af JOHANNES THOLLE

I Frederiksberg gennem Tiderne bind VI (1956) påbegyndtes (s. 99-180) en omtale af forholdene fra Prinsessegaardens tid og af Frederiksberg Haves og Søndermarkens gartnere til omkring midten af forrige århundrede. Af pladshensyn måtte tiden derefter udskydes til nærværende bind, som da af praktiske grunde er kommet til at omfatte de gartnere, der har dyrket driveri- og økonomihaverne siden 1850, og alle de gartnere, der har været ansat som opsynsmænd, assistenter og slotsgartnere ved Frederiksberg Have. Desuden omtales ledelsen af selve haveinspektoratet, hvorunder samtlige kongelige (offentlige) haver er henlagt, og i dette afsnit går vi tilbage til haveinspektoratets forgængere, d. v. s. den ledelse der har haft med den økonomiske eller æstetiske side af sagen (eller begge disse) at gøre – alt ført op til de sidste år.

I lighed med, hvad der var tilfældet med de første afsnit af nærværende artikel, vil vi også her bringe autografer og fotografier (når de har kunnet fås) af de biograferede – dog ikke af de nulevende.

For en ordens skyld bemærkes, at den i Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956) s. 168 som nr. 5 nævnte gartner Fr. A. Voetmanns dødsår er 1880 og naturligvis ikke som anført 1800, J. Fr. R. Kochs dødsår (s. 143) er 1845 og ikke 1844, og Gentz fornavn (s. 142) er Christian og ikke G.

I. I DRIVERI- OG ØKONOMIHAVERNE

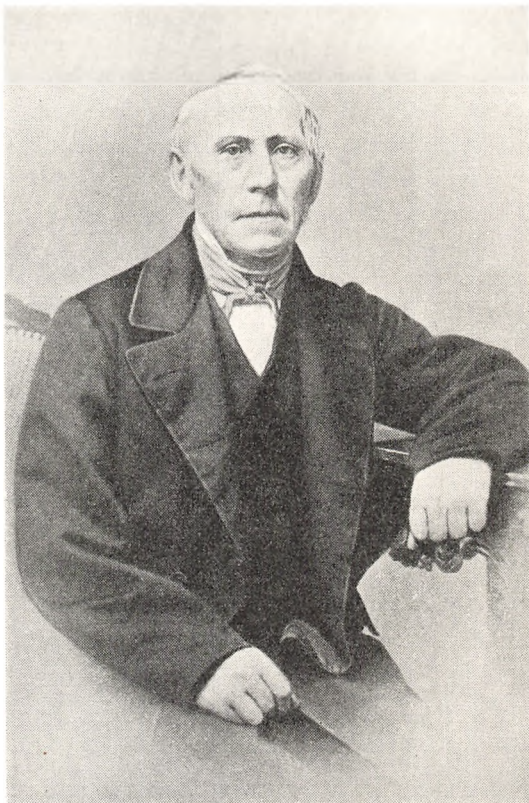
Det betydelige areal, som nu er blevet til Det kgl. danske Haveselskabs Have foruden noget mere end dette, bortforpagtedes i henhold til lov om statshaverne til gartner *Ludvig Axel Hansen* ved kontrakt af 28/11

1850.^{1,2} Forpagtningen omfattede gartnerboligen, som lå i driveriet og er den bygning, hvor haveselskabet bl. a. har sit kontor, dertil driverierne med 2 ferskenkasser, 1 fersken- og vinkasse og 1 vinkasse, alle 52 alen lange, desuden 1 vinkasse på 56 alen, yderligere 8 vinbakker, 1 laurérhus, nogle blomsterhuse m.v. og flere hundrede mistbænkvinduer og -karne samt frilandsarealerne.³ Avgiften skulle ydes med halvdelen halvårlig. Arealerne dreves som handlegartneri og kaldtes *slotsgartneriet*, og forpagteren blev hurtig kendt for sin dygtighed; bl.a. fremdrev han roser. I 1860 fik han kontrakten fornyet for 10 år, men opnåede ikke at kunne udnytte den fuldt ud, idet døden indhentede ham.

I gartneriet arbejdede (1855) gartnersvendene *Magnus Klemp* (31 år, født i København) og *Carl Theodor Møller* (f. ²⁵/₆ 1825, slotsgartner i Jægerspris 1861-1908, død ¹²/₇ 1919) samt gartnerlærlingene *Johan Philip Grimmstein* (18 år, født i København), *Ludvig Aug. Jensen* (16 år, f. i Århus) samt *Michael Ferdinand Grøndahl* (21 år, f. i Korsør, senere handlegartner på Frederiksberg og Nørrebro) – desuden boede der hos gartneren hans kone og 2 sønner.⁴ I 1860 boede der gartner eleverne *Frederik Julius Petersen* (20 år, f. på Frederiksberg, senere handlegartner i Falkonéralleen) og *Julius August Lassen* (20 år, f. på Rolighed i Gentofte), foruden at der i baghuset boede 4 havearbejdere.⁵

Ludvig Hansen var født ²⁸/₇ 1817 på Frederiksberg som søn af gartner *Martin Esben Hansen* (1793-1875) og Sophie Magdalene Hedevig Sommer (1797-1871). Efter gartnereksamen fra Rosenborg, hvor han havde været i lære (1837), med karakteren mg, drog han på valsen gennem Tyskland og var borte i 5-6 år.² Han arbejdede bl. a. hos *Booth* i Flottbech, hos *Späth* og mange flere i forskellige egne af de tyske lande og hjalp efter hjemkomsten sin far i hans gartneri »på Stien«. Dette gartneri fik i denne periode et betydeligt opsving, og det var derefter hans agt at købe ejendom. Han fik imidlertid i stedet den forannævnte forpagtning af økonomihaverne, som han beholdt i den korte årrække, til han avgik ved døden. Arealet var på c. 16 tdr. land, og der svarede til en begyndelse 1030 rdl. årlig i forpagtning, hvilket sattes op til 1300, da han fik bedre boligforhold og flyttede fra portnerboligen over i den vestre side af det, som nu er inspektoratets bolig m.m., og 1860 til det nuværende haveselskabs bygning.

LUDVIG AXEL HANSEN, handelsgartner og gartneriforpagter, f. 1817, d. 1864.

Sålænge enkedronning *Caroline Amalie* boede på slottet, var han pligtig at levere produkter til hende, men ellers kunne produkterne sælges, og handelsgartneriet blev bl. a. herved et af de førende i datiden. Der var både kulturer under glas og på friland og kulturer af mange slags: mosroser, potteroser, mangefarvede pelargonier, vin, fersken, champignon, juledrivning af blomster, frugt og endnu mere. Af sin søn, der efterfulgte ham, skildres Ludvig Hansen som arbejdsom, jevn, ligefrem og af godt humør – en der skabte respekt om sig, var retsindig og havde mod og snarrådighed samt hjertet på rette sted. Han døde efter nogen tids sygeleje $\frac{1}{12}$ 1864 og begravedes på Frederiksberg Ældre Kirkegaard. I en nekrolog siges der,⁷ at

En talrig Familie har i ham mistet sin omhyggeligste Forsørger og Handelsgartnerstanden et af dens dygtigste og virksomste Medlemmer. Ved sin store Arbejd-

somhed, ved sin levende Interesse for det Fag, han fra Ungdommen af har offret al sin Kraft og al sin Tid, og ved sin Dygtighed som Plantecultivatør, har han sat sig et smukt og varigt Minde hos Enhver, der har kendt ham. Vore Blomsterudstillinger have i ham mistet en af deres bedste Støtter, thi med hvor mange og smukke, af ham selv pleiede Planter har han ikke forsynet dem i de sidste 25 Aar, og i hvilken god Stand har han ikke efterladt den Have, han for 15 Aar siden modtog som aldeles forsømt og forfalden.

Han efterlod sig enken *Dorothea Henriette Matzine Hansen*, f. Madsen, der var født $13\frac{1}{2}$ 1820, samt 3 umyndige børn. Man gav enken lov at fortsætte forpagtningen, imod at svigerfaderen kautionerede for en sikkerhed på 3000 rdl., og hun fik ($\frac{5}{5}$ 1866) lov til at udleje sin blomsterbutik ved Frederiksberg Runddel til en cigarbutik.³ Året efter fik hun yderligere lov at fremleje et lokale i stald- og materialhuset ved hjørnet af Pileallé og Runddelen, hvor det ellers var tanken at oprette brandvagt. Hendes egen lejlighed vurderedes til 100 rdl. årlig husleje.³

Da forpagtningen i 1870 var udløbet, ønskede Dorothea Hansen igen at få den fornyet under hensyn til sin søn, der (når han blev myndig) skulle indtræde i den, og hun anbefalede dertil af forstråden (*R. Rothe*). Uanset at en kammerjunker tilbød at betale 500 rdl. mere i årlig forpagtningsavgift, overlodes den hende atter til den hidtidige leje for 10 år.³

Ved denne tid var sønnen Martin Ludvig Hansen 19 år og arbejdede som medhjælper i gartneriet. Dette bestyredes iøvrigt fra $\frac{1}{1}$ 1866- $\frac{1}{11}$ 1872 af gartneren *Frederik Julius Pedersen* (eller Petersen), som var født på Einsiedelsborg c. 1841, og han havde 1870 til sin hjælp gartnermedhjælperen *Olaf Johan Svensen* (24 år, fra Sverige) samt eleverne *Niels Larsen* (20 år, f. i Lundby, Tjæreby) og *Niels Nielsen Andersen* (24 år, f. i Munkebo, Odense amt).⁹

I 1874 bevilgedes der på grund af økonomiske vanskeligheder enkefru Hansen henstand med lejen til $\frac{31}{1}$ 1875; hun drev gartneriet, til hun døde $\frac{9}{12}$ 1875, 55 år gammel. I henhold til kontrakten fortsattes nu forpagtningen med hendes endnu ikke myndige søn, ovennævnte *Martin Ludvig Hansen*, som bestyrer til udløbet af kontrakten pr. april 1880; men efter at have haft den et par år, ønskede Martin Hansen at trække sig ud af den. Han opgav dog atter dette forehavende, og i 1880 fik han den endnu engang fornyet for 10 år og til den hidtidige for-

L. Hansen *D. Hansen.*

M. Hansen

AUTOGRAFER for Ludvig Axel Hansen, Dorothea Hansen og Martin Ludvig Hansen.

pagtningsavgift af 1300 rdl. Han ønskede nogle forbedringer udført på statens konto, men dette blev afslået, og i stedet måtte han bekoste reparationer til c. 3000 kr.²

I 1880 boede han her i stueetagen sammen med sin hustru og den treårige søn Ludvig Andreas samt en tjenestepige, mens der på kvisten boede følgende 5 gartnerelver: *Lars Rasmussen* (20 år, f. i Saxkøbing), *Christian Vilhelm Foss* (18 år, f. i Løgstør), *Carl Christian Larsen* (20 år, f. i Rudkøbing), *Johan Anton Petersen* (21 år, f. i Aalborg) samt *Hans Jørgen Hansen* (22 år, f. i Vejerløse).⁹

Inden kontrakten (der fornyedes for 10 år ad gangen) i 1880 var udløbet, traf man en helt ny ordning med arealerne, idet *Det kgl. danske Haveselskab* opgav sine arealer ved Haveselskabets Vej og skulle overtage økonomiarealerne ved Runddelen i forpagtning. Den ³¹/₅ 1882 underskrev Martin Hansen et avståelsesdokument for sin bedrift, og i dette fastsattes det, at han skulle fratræde ¹/₁₀ 1882, men dog skulle have lov at benytte boligen til ¹/₁₁ s. å. Selskabet skulle i avståelse betale ham 23.000 kr. kontant. Alle de potteplanter, som forefandtes ud over det, som han iflg. kontrakten var pligtig at aflevere til staten som ejer af jorden, forblev hans ejendom; ligeså liljekonvallerne, – sidstnævnte solgtes strax til den mand, der skulle dyrke det parti af arealet, som haveselskabet ikke strax skulle bruge. Potteplanterne solgtes på auktion, – og Martin Hansen, der var kommet til at lede forretningen i en tid, hvor uheldige dispositioner havde bragt hans mor i en kritisk situation, kunne nu med stolthed konstatere, at han gik fra haven med en formue på mere end 35.000 kr.² Han købte derefter en ejendom (Dagmarsgade 18-19) på Nørrebro, som han dog ganske kort efter igen solgte og havde en fortjeneste af kr. 45.000 på; derefter boede familien en tid på Fasanvej 4, og ⁴/₁₂ 1882 købte Hansen et gartneri på

Peter Bangs Vej med 4 tdr. land for 32.000 kr.; dette drev han i 12 år, i hvilken periode han iøvrigt også havde andre ejendomme, dels i eje, dels i forpagtning.²

Martin Ludvig Hansen var født $\frac{29}{3}$ 1851, mens forældrene beboede portnerboligen ved Frederiksberg Have,² og han var i mange år et svageligt barn. Efter konfirmationen $\frac{1}{10}$ 1865 begyndte han at arbejde i haven (gartneriet) og sattes $\frac{1}{5}$ 1866 i lære på Ravnholt på Fyn hos gartner *Emil Nielsen*, men rejste efter et halvt års forløb atter hjem. Fra $\frac{1}{7}$ 1867 var han elev på Basnæs hos gartner *Gesner* for derefter at komme på Rosenborg; under dette ophold var han også på en rejse til Tyskland. Efter avslutning på Rosenborg drog han atter til Tyskland og fik $\frac{15}{2}$ 1870 plads i Leipzig, og han overtog derefter fra $\frac{1}{11}$ 1872 (kun godt 20 år gammel) bestyrerpladsen hos sin mor, hvor man fortsatte handelsgartneriet. Han blev som leder og forpagter en hyppig udstiller på blomsterudstillingerne og fik adskillige præmier for hindbær, vindruer, ferskner, palmer, camellia, laurbær m. m., og han var den første, som eksporterede palmer, camellier og unge mosroser til Tyskland, ligesom han var far til eksport af liljekonvaller. I løbet af 3 år vovede han at udplante ikke mindre end 600.000 af disse, og dette var i de sidste år af forpagtningen gartneriets hovedkultur. I det gartneri, som han senere fik på Peter Bangs Vej, anlagde han c. 200 mistbænkvinduer med hovedkulturer i radiser, gulerødder, agurker og meloner, men langvarig sygdom tvang ham i 1899 til praktisk talt at opgive al forretning.² Han var engageret i adskilligt organisationsarbejde og andet lignende. Han var medlem af komiteen og dommer ved den første gartnerudstilling, som gartnerne selv tog initiativet til (1889) og ligeså af udstillingen i Tivoli (1894), og han var medlem af Alm. dansk Gartnerforenings repræsentantskab. I Nordisk illustreret Havebrugsleksikon skrev han en mængde artikler, og i sine selvbiografiske optegnelser,² som er på ikke mindre end 277 kvartsider (i maskinskrevet kopi), har han overordentlig livligt, djærvt og friskt givet en omfattende skildring af såvel sit eget liv og virke som af sine forfædre og brødre m. fl. Han giver heri meget betydelige oplysninger om datidens gartnerierhverv i finansiel, kulturel, dyrkningsmæssig og anden forstand samt iøvrigt også i anden henseende et tidsbillede. Han døde $\frac{4}{5}$ 1901. I en nekrolog siges der om ham,¹⁰ at

MARTIN LUDVIG HANSEN, handelsgartner og gartneriforpagter, f. 1851, d. 1901.

M. L. Hansen var en dygtig kultivatør og var meget alsidig. Kun Frøavl og Planteskole er omtrent de to eneste Grene af Gartneriet, som han ikke har beskæftiget sig med. Sit Fag omfattede han med levende Interesse, og Gartner-Tidende har i ham mistet en af sine mest virksomme Medarbejdere, som skal mindes med Taknemmelighed, og som paa mange Omraader vil blive savnet. Gartnerforeningen, i hvilken han var Repræsentant fra 1893, indtil han i 1898 af Helbredshensyn trak sig tilbage, havde i ham en ærlig og aldrig svigtende Ven, som altid var villig til at gøre et Arbejde til Gavn for den og for Standen i det hele ...

Martin Hansen viedes i foråret 1876 i Frederiksberg Kirke til Anna Frørup, der kort efter en fødsel døde allerede $\frac{7}{12}$ samme år, kun 29 år gammel. Anden gang viedes han $\frac{20}{9}$ 1878 ligeledes i Frederiksberg Kirke

til Vibeke Marie Borella, som stammede fra Saxkøbing og døde $1/_{12}$ 1912, 56 år gammel.¹¹ I begge ægteskaber var der børn.²

Som eksempler på nogle af de planter, der arbejdedes med i Frederiksberg Haves økonomiarealer i 1880-erne (slotsgartneriet), vedsættes den efterfølgende liste.³ Med ophøret af forpagtningen hørte også handelsgartneriet som sådan op her, og i skikkelse af Det kgl. danske Haveselskabs Have med de senere tilkomne medlemshaver m. m. gik økonomihaverne under Frederiksberg Slotshave ind i en ny æra i havekulturens og havekunstens udvikling. Men området tilhører stadig staten, – det er udlånt (udlejet) til sit nuværende formål. –

PLANTER SOM IFØLGE KONTRAKTEN
SKULLE AVLEVERES VED FRATRÆDEN I MINDST 30 ARTER
OG TIL ET BELØB AF 1200 KR. 20.9.1882

280	Adiantum	kr. 70,-	circa 3 Skjæpper Tulipan-
18	Begonia div.	– 6,-	løg (Friland) kr. 25,-
10	Cyperus	– 3,33	630 Chrysanthemum – 157,50
30	Discantha	– 6,-	35 Canna – 5,25
12	Tradescantia	– 3,-	100 Gladiolus i Potter – 8,-
10	Dactylis	– 2,-	400 Eupatorium – 100,-
17	Pteris	– 3,40	190 Stevia – 47,50
2	Coleus	– 50	120 dob. Primula – 36,50
1	Achyranthus	– 25	125 Selaginella – 25,-
98	Epiphyllum (rodægte)	– 39,20	240 Lycopodium – 40,-
9	Cactus (diverse)	– 4,50	550 enk. Primula – 137,-
3	Rachea	– 1,50	600 Cineraria – 120,-
30	Echeveria	– 6,00	1100 Formeringsplanter
84	Isolephis	– 16,80	10 Arter – 120,-
29	Latania	– 58,-	80 Deutzia gracilis – 16,-
50	do. mindre	– 50,-	35 do. crenata – 5,25
50	Corypha	– 37,50	1 Samling stedsegrønne
14	Lycapodium	– 3,50	Planter i større og mindre
11	Camellia	– 33,-	Exemplarer i Potter til-
			sammen 193 Stk. – 125,-
	Summa	kr. 1320,98	

Ovenstaaende Vurderingsforretning er udført af os upartisk og efter bedste Evne, som vi ere villige til at bekræfte med vor Ed, ligesom vi ikke paa nogenomhelst Maade ere beslægtede med nogen af Parterne. –

Dette bekræfte vi med vore Navnes Underskrift. –

I Diæter tilkommer os 30 Kroner.

Frederiksberg, 18de September 1882.

Julius Petersen

P. N. Petersen.

II. FRA OPSYNSMAND TIL ASSISTENT, SLOTSGARTNER OG FULDMÆGTIG

Efter at *de kongelige haver* efter grundlovens givelse og i henhold til lov og kongelige kundgørelser af ³⁰/₈ og ²⁷/₆ 1849 var overgået til staten, og nogle af dem (derunder Frederiksberg Have) var lagt under Indenrigsministeriet, kaldtes bl. a. Frederiksberg Have for et *landskabsgartneri*, og titlen på den, som forestod det daglige arbejde, var i alle statshaverne stadig den beskedne: *opsynsmand*. Men mens denne opsynsmand i de andre slotshaver tillige udførte det daglige *gartnerarbejde*, var dette ikke overladt opsynsmanden i Frederiksberg Have (og Søndermarken). Det blev det først senere, da opsynsmandsposten blev ændret til en *assistentstilling*, som det siden skal ses.

I Frederiksberg Have virkede som opsynsmand den tidligere tjener hos overhofmarchallen *Heinrich Engel*, fra han i 1801 blev antaget for at assistere slotsgartner *P. Petersen*, til han blev avskediget med pension i 1842, og han boede i Svejsterhuset (jvnf. Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956) s. 138 og 167). Engel var iøvrigt fader til Adamine Gerber, som har forfattet det af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg udgivne skrift: *Frederiksberg By med Sideveje til Porten* (1955).

Den første opsynsmand, som havde både Frederiksberg Have og Søndermarken under sig, var *Hans Jürgensen*, der var født i Odense og ⁷/₇ 1804 døbt i St. Knud som søn af daglejer Jørgen Hansen og hustruen Gjertrud Marie Nielsdatter, – ved hans konfirmation kaldtes faderen urtemand.¹ Det er uvist, hvornår han først har fået ansættelse som opsynsmand, men da Engel 1842 avskedigedes, siges det, at Jürgensen genansættes,² og dette sker altså fra ¹/₁₀ 1842.³ Da *Döllner* fra ¹/₄ 1851 fra-

trådte opsynsmandsposten i Søndermarken (jvnf. Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956) s. 172), fandt indenrigsministeriet også ud af, at det måtte være bedst, om Hans Jürgensen fratrådte sin hidtidige stilling ved Frederiksberg Have for derefter at blive ansat i en stilling som opsynsmand både ved Frederiksberg Have og Søndermarken, hvilket altså også skete.³ Som indtægter i den hidtidige stilling opgav Hans Jürgensen følgende poster:³

årlig løn	500 kr. 00 øre
til 2 favne bølgebrænde årlig	40 - 00 -
for svanernes pasning	20 - 00 -
tjenestebolig i Svejtsarhuset m. have	300 - 00 -
indtægten fra tilladelse til udskænkning af kogt vand på maskine og salg af mælk, fløde, smør, brød samt udskænkning af kaffe og the*	400 - 00 -

Efter ansættelsen som opsynsmand for begge haver blev indtægten:

årlig løn med dyrtidstillæg	289 - 50 -
tjenestebolig m. v.	500 - 00 -
årlig indtægt som en del af lønnen	c. 1000 - 00 -
	1789 kr. 50 øre

Han fik nu den nye stilling på betingelse af, at benyttelsen af *hede* Svejtsarhuset ikke måtte gå ud over den nuværende grænse, og at han altså f.eks. ikke måtte bygge lysthuse »af Tømmer eller Brædder«, som på nogen måde kunne forandre bygningen eller dens omgivelser. I instruksen hed det bl.a., at han var ansvarlig for orden i almindelighed i de to haver, – han skulle åbne og lukke morgen og aften og vogte de i haverne værende svaner. Han måtte ikke forlade haverne uden speciel tilladelse dertil. Han sorterede i enhver henseende *under landskabsgartneren* (se afsnit III), af hvem han fik udbetalt sin løn og modtog ordrer om, hvad der iøvrigt var at iagttage vedrørende have-, vej- og skovningsarbejder.

Hvad det sidste angår (skovning, jvnf. illustrationen i Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956) s. 153), kom der til overdirektoratet for de kongelige haver i maj 1858 en anonym skrivelse om, at Jürgensen vist-

* Denne beværterhave i Svejtsarhuset må betragtes som forløber for »de små haver« i Pilcalleen.

nok havde beriget sig ved bortsalg af skovningseffekter, og man lod landskabsgartneren (forstråd *Rothe*) undersøge rygten. At der *var solgt hugst* til flere mænd, bl.a. i Vigerslev, benægtedes ikke, men *Rothe* fandt ikke noget forkert heri, og han hævdede, at da han havde så mange eksempler på *Jürgensens* pålidelighed, og da denne ikke efter sin instruks skal være den, som udleverer alt af skoveffekterne (altså også hver favnfuld træ, der udskilles af bunkerne), så er det let for den, der ønsker at bagtale, at finde en form derfor, og på den vis vise brødnid; og bagtalende tunger for denne har det ikke manglet på. *Rothe* lovede selv at føre tilsyn med hugsten, så vidt han formåede dette. Også finansministeriet var ude som posekigger, idet det (1854) bad undersøgt, om *Jürgensens* indtægt ved beværtergerningen var større end hans løn, da han i så fald ifl. lov af $\frac{1}{1}$ 1854 ikke kunne tilkomme dyrtidstillæg.³

Da *Jürgensen* var 78 år gammel og ikke mere mente at kunne udføre sin tjeneste på tilfredsstillende måde, indstilledes han under $\frac{1}{7}$ 1882 til afsked fra april næste år. Blot nogle få dage efter meddeltes det imidlertid tjenstligt til indenrigsministeriet, at *Hans Jürgensen* var afgået ved døden den 18. d. m., efterladende sig enken *Louise Jürgensen*, f. *Clasen* (f. 1813), som i henhold til rescript af $\frac{20}{5}$ 1851 måtte være pensionsberettiget.^{3, 4}

Ved dette tidspunkt fastsloges det, at lønningen til en under de til Sorgenfri og Frederiksberg Landskabsgartnerier henhørende opsynsmænd måtte være:

fast årlig løn	800 kr.
fribolig med havejord	400 -
beklædning til havetjeneste	75 -
	<hr/>
	1275 kr.

Efter *Jürgensens* død indstillede den nu som *inspektoratet for de offentlige lysthaver* titulerede ledelse af statshaverne under $\frac{1}{8}$ 1882, at man antog den forhenværende betjent i Københavns politi *Kristen Petersen* som opsynsmand i Frederiksberg Slots Landskabsgartneri fra 1. august og foreløbig til samme lønning, som han havde haft; allerede 10. s. m. godkendte ministeriet dette.³

Imidlertid må det i længden have været utilfredsstillende såvel for driften og udviklingen af haven («Landskabsgartneriet») som for over-

ledelsen (haveinspektoratet) ikke at have nogen fast gartnerisk kyndig mand som den daglige leder, – også selvom lederen af de offentlige lysthaver nu havde bopæl på Runddelen. Derfor lønnede også haveinspektøren en *assistent*, som forestod havens drift. Lønnen var (til 1891) taget af daglejerkontoen med en daglig løn af 1 kr. 17 øre, medens haveinspektøren af sin egen lomme foruden et pengetillæg havde givet vedkommende logis, kost, lys og varme. På grund af disse ringe arbejdsforhold kunne han kun disponere over unge gartnere til stillingen, og disse forlod pladsen såsnart noget bedre tilbød sig for dem. Siden 1877 havde der således været ikke mindre end 6 forskellige.

Driften af haven og de dermed forbundne arbejder var nu af en så forskellig og gartnerisk set avvigende natur, at det måtte tage længere tid, forinden nogen kunne blive sat ind i forholdene og kunne gøre tilstrækkelig fyldest, og havens røgt led derfor under de herskende tilstande. For at få disse forhold ændrede, indstillede haveinspektøren under $\frac{5}{8}$, 1891 til ministeriet, at man forenede opsynsmands- og assistentposten i een, at indehaveren af denne fik bolig i Svejterhuset og 1600 kr. i årlig løn, idet denne sum udredes af daglejerkontoen (hvorfor dagpengene forhøjes til 2 kr.), samt at opsynsmandslønnen forhøjedes med 200 kr. Man måtte så afskedige K. Petersen (hvis tjeneste også lod noget tilbage at ønske) og ansætte den daværende assistent, som havde været 2 år i tjenesten i den forenede stilling. Dette bifaldtes $\frac{2}{3}$, 1891 af ministeriet, således at K. Petersen afskedigedes med udgangen af oktober, og assistenten ansattes fra $\frac{1}{11}$ til den antydede løn, idet man fik dette bevilget på finansloven ved en forhøjelse af vedligeholdelseskontoen for de kongelige haver.³ Kristen Petersen (også skrevet Chresten Pedersen) var født c. 1855 i Østerassels i Thisted amt og gift med Ane Dorthea P. Madsen, der var født c. 1851 i Vester Han Herred, og de havde 1 datter og 2 sønner i henhold til folketællingslisten for 1890. Det har ikke været muligt at fremskaffe yderligere biografiske oplysninger om K. Petersen.

Af rækken af assistenter ved ledelsen af statshaverne har vi som den først kendte *Nicolai Eugen Julius Holten v. Mauchenheim*, kaldet *Bechtolsheim*, der var født $\frac{30}{1}$, 1844 i Slesvig. Faderen var oberst Hans Edv. Holten-Bechtolsheim (1809-1885), der var født i Norge, og moderen var Augusta Nicoline Louise Theodora Bechtolsheim (1816-91), født i

NICOLAI EUGEN JULIUS HOLTEN-
BECHTOLSHEIM, assistent, over-
gartner og handelsgartner,
f. 1844, d. 1921.

Slesvig.⁵ Han lærte gartneri ved Hamborg 1860-63 og fik i sidstnævnte efterår ansættelse ved økonomihaverne ved storhertugslottet Schwerin, men drog herfra til Slesvig for (ikke 20 år gammel) at melde sig som frivillig ved de danske styrker og gjorde, inden krigen brød ud, efter opfordring fra sine foresatte en rejse syd på for at skaffe oplysninger om fjendens bevægelser m. m., hvortil han (som også beherskede plat-tysk) ansås for særlig egnet. Deltog med ære i krigen, såredes, og blev korporal. Som rekonvalescent i København fulgte han forelæsninger på Landbohøjskolen, tog undervisning i engelsk og vendte i foråret 1865 tilbage til Schwerin, hvor han dog (som tidligere krigsdeltager) ikke trivedes godt mellem tyskerne, hvorfor han drog til Skotland og 1866 herfra til London. I 1867-68 var han i Belgien, Frankrig,

Holland m. fl. steder og fik i sommeren 1868 stillingen som første-medhjælper ved Botanisk Have i København. Fra $\frac{1}{7}$ 1869 blev han da assistent hos landskabsgartner Rudolph Rothe, boede hos ham og virkede her, til han fra $\frac{1}{11}$ 1872 blev overgartner på Valdemar Slot. 1880 blev han inspektør ved frugtplantagerne ved Gammel Hestehauge (Svendborg), foretog udenlandsrejser, var 1884-88 slotsgartner på Aalholm og 1888-1905 hande­lsgartner i Odense, hvorefter han slog sig ned som privatmand i København og (bortset fra nogle års ophold i USA) levede her til sin død d. $\frac{31}{1}$ 1921. Han fik $\frac{11}{3}$ 1914 dannebrogskorset. Under sit ophold i København havde han flere faglige tillidshverv, og han skrev også artikler i Gartner-Tidende. Han var en varmtfø­lende, fædrelandskærlig mand, der sagde sin mening uden om­svøb og fik det bedste lov af sine kolleger. Blev $\frac{20}{4}$ 1874 på Tåsinge viet til Benedicte Rothe (død 1930), en brordatter af forstråd R. Rothe, som Holten-Bechtolsheim havde tjent hos.

En følgende assistent var *Johannes Gustav Frederik Nagel*, som også kom fra hertugdømmerne, idet han var født $\frac{26}{11}$ 1849 i Rheinfeld i Holsten, hvor faderen var bogholder.¹³ Var 1869-71 elev på Rosenborg, blev 1873 havebrugskandidat med 1. karakter og tog 1875 examen i plantedyrkning og sirgartneri. 1887 blev han assistent hos haveinspektøren (hvilken titel i 1871 havde avløst betegnelsen landskabsgartner) og virkede her til 1891. Begyndte derefter hande­lsgartneri og var i en lang årrække blomsterhandler på Frederiksberg,⁸ hvor han bl. a. en tid var foregangsmand for brugen af de såkaldte »tykke Laurbærkranse«.⁷ Døde $\frac{30}{7}$ 1925. Var gift med Marie Magdalene Friederika Mielow ($\frac{8}{1}$ 1860- $\frac{6}{11}$ 1935).

I et brev underrettede Rosenborgs slotsgartner *T. Rothe* (1823-27) undergartneren på Vallø stift *Gustav Hugh Carstensen* om, at assistentstillingen ville blive ledig, og under $\frac{27}{11}$ 1880 tilskrev Carstensen da haveinspektøren om, at han gerne ville have den, og at han fredag eller lørdag i den næste uge ville benytte sig af en given tilladelse til at fremstille sig for ham.³ Dette møde må åbenbart være faldet heldigt ud, for Carstensen blev ansat.

Carstensen var født $\frac{12}{2}$ 1855 i Husum (Slesvig), hvor faderen var kaptajn og digeinspektør. Han var uddannet på Bernstorff og 1872-74 på Rosenborg. Tog 1876 examen som havebrugskandidat med 1ste

Jürgensen. Gustav Carstensen.

A. Berg. Otto Clausen.

AUTOGRAFER for: Hans Jürgensen, Gustav Hugh Carstensen, Axel Helmar Emil Berg og Otto Maria Martinus Clausen.

karakter og 1877 examen i plantedrivning og blomsterdyrkning. 1876-78 var han ansat hos handelsgartner *J. G. Bøgh* (1821-1904) i Horsens og kom med statsunderstøttelse på en udenlandsrejse 1878-79, hvorunder han navnlig besøgte botaniske haver. Efter et år som undergartner på Vallø fik han altså assistentstillingen ved de offentlige haver, men forlod den igen og forpagtede 1882-86 Sorgenfri Slots økonomihaver. Efter denne periode rejste han til London og derpå til Bombay, hvor han blev direktør for de offentlige lysthaver og virkede i denne stilling til sin død. Han skrev faglige artikler i danske fagblade og udgav *Bombay Gardens* samt *Landscape Gardening in native States* (Bombay, 1891) og *Bombay ferneries* (smstds, s. år). Han døde ²⁷/₈ 1892.⁶

Atter fik derefter en ung havebrugskandidat ad omveje besked om, at assistentstillingen ville blive ledig, og denne gang blev den udvalgte *Hans Christian Elers Koch*.³ Denne takkede fra sit opholdssted som medhjælper hos forannævnte Bøgh i Horsens for det fordelagtige tilbud, men han var meget forsigtig. Han fremførte, at han ikke turde bede sin chef om tilladelse til at rejse før nytår, da en sådan henvendelse ville blive taget ilde op af chefen, der ikke gerne skiftede folk i utide, og som havde et temmelig heftigt temperament; desuden skulle Elers Koch indkaldes til 40 dages militærtjeneste i september 1882. Det viste sig imidlertid, at »Hr. Bøgh var saa overraskende velvillig, da jeg i Morges bad om Tilladelse til at rejse i Slutningen af December, at jeg ikke kan andet end være ham taknemlig derfor, endskjøndt han naturligvis ikke ser paa mig med de venligste Øjne nu efter dette ...«
(⁷/₁₁ 81).³

H. C. Elers Koch var født $30/11$ 1858 i Gjesing ved Randers som søn af sognepræst, senere provst Hans Christopher Elers Koch (1819-95) og Karen Elisabeth Paludan (1821-1916).⁶ Uddannedes på Ourupgaard og 1876-78 på Rosenborg, hvorefter han 1880 blev havebrugs-kandidat med 1ste karakter. Efter sit ophold hos handelsgartner Bøgh fik han altså assistentstillingen, men var ligesom sine forgængere kun en kort tid her og rejste 1884 til England. Han blev senere chef for sin tidligere stilling ved de kgl. haver (se videre III s. 44).^{6, 8}

Den næste assistent blev *Egon Leopold Heise*, der var født $14/9$ 1859 i Nykøbing F. som søn af birkedommer Heise. Uddannedes på Bernstorff og 1877-78 på Rosenborg og blev 1881 havebrugskandidat med 2den karakter. Tog derefter på udenlandsrejse, hvor han opholdt sig i *Royal hort. Soc. Garden* og *Kew Gardens* ved London samt i kommunens gartneri, *la Muette*, i Paris. Han forblev 3 år i stillingen som assistent ved lysthaverne og holdt i denne periode en del faglige foredrag. Hans økonomiske interesser bragte ham ind i bestyrelsen for forretningen Pomona, der navnlig var baseret på frugtexport, og han foretog flere rejser til England for at sætte sig ind i dette lands avsnævningsforhold. Udnævntes $1/2$ 1891 til overgartner på Bregentved og virkede her til sin død. Han havde røgtet sin gerning med megen dygtighed og opnåede overordentlig smukke resultater, idet han navnlig lagde vægt på frugtkulturer under glas og var velkendt for sine ananas og fortræffelige vindruer. Var en begavet natur og i besiddelse af en livfuld iver for sin gerning. Hans frembringelser tog talrige hædersbevisninger ved udstillinger i ind- og udland. Han har skrevet artikler i faglige blade og lexika.⁷ Døde $18/8$ 1904 og er begravet på Bråby kirkegård. Han var gift med Emilie Marie Brion, der var født $20/4$ 1861, døde $14/6$ 1929 og er begravet på Gladsaxe kirkegård.

Fra 1886-89 var assistentstillingen besat med *Emil Selmer*, der i modsætning til sine forgængere og enkelte efterfølgere ikke var havebrugskandidat. Emil Selmer var født $1/12$ 1858 som søn af dansk jurist Emil Selmer (f. $21/3$ 1824), der var godsforvalter ved Erholm og Søndergaard, og hustruen Sofie Henriette Prehn (f. $18/12$ 1823). Emil Selmer menes senere at være kommet til Malmø.⁹

Den sidste assistent under den daværende ordning var *Axel Helmar Emil Berg*. Han var født $21/12$ 1864 i Orup (Roholte sogn) som søn af

A. BERG, assistent, direktør for Københavns begravelsesvæsen, f. 1864, d. 1935.

købmand Frederik Vilhelm Berg (1829-1902) og Emilie Marie Christiane Licht (1838-1921).¹⁰ Han var uddannet på Bækkeskov og på Skovhuset (Charlottenlund) samt i Botanisk Have. Derefter var han undergartner på Bregentved i 3 år, blev havebrugskandidat 1889 med 1ste karakter og fik samme år assistentstillingen ved de offentlige lysthaver. Mens han var assistent, reddede han en dreng fra at drukne i kanalerne og fik derfor medalje for druknendes redning (1902). Virkede fra 1898 tillige som sekretær for Almindelig dansk Gartnerforening, og da han 1902 avgik fra lysthaverne, blev han redaktør af Gartner-Tidende. Under hans assistentperiode var det, at assistentstillingen lagdes sammen med opsynsmandsposten, således som det er nævnt foran. Fra nytår 1904 til februar 1931 var han direktør for Københavns Begravelsesvæsen, hvor han gjorde en betydelig indsats for gennemførelse af gartnerisk drift og kom til at præge landets kirkegårdskultur på en både for landet og gartnerne særdeles fordel-

agtig måde. Var medlem af en række bestyrelser og kommissioner og skrev bl. a. *Vestre Kirkegaard 1870-1920*. Blev $1^{6}/_{2}$ 1918 ridder af Dannebrog,^{4 9} og var en brav, jovial og venlig personlighed, der fik høj rang som frimurer. Han døde i Holte $9/_{12}$ 1935. Berg var første gang gift med Jakobine Marie Olsen (1869-) og 2. gang med Gudrun Elise (Jensen) Boberg (1899-).¹⁰

Efter at assistentstillingen nu var forenet med opsynsmandsstillingen, ansattes *Otto Maria Martinus Clausen*, der var født $4/_{7}$ 1866 i Nykøbing S., som søn af bogtrykker Hans Carl August Clausen og Anna Marie Køhlert. Han var uddannet på havebrugshøjskolen Vilvorde 1885-87 og tog sammen med forannævnte Berg examen som havebrugskandidat i 1889 med 1ste karakter. Var derefter et par år lærer på Vilvorde, 1893 gartner i Roskilde og 1895-1901 handlingsgartner ved Frederikssund. Hans udnævnelse til lysthaverne er fra nytår 1902 og han virkede her (fra 1912 med betegnelse som gartner) til sin død, og han var flere gange konstitueret som inspektør. I en konkurrence om udarbejdelse af gartnerlærebøger til gartnerforeningens aften-skoleundervisning gik han af med sejren, og hans haveyrkningslære udkom i flere oplag, det fjerde efter hans død. Blev $25/_{1}$ 1927 ridder af Dannebrog efter 25 års tjeneste. Han avgik ved døden $9/_{8}$ 1929,^{6,11} efter et stille og tilbagetrukket liv i Svejtsarhuset. Var gift med Anna Eleonora Eisenreich, f. $25/_{5}$ 1865 i Svendborg, datter af navigationslærer Andreas Eisenreich og Maren Jacobsen.

Clausens efterfølger blev *Alfred Carlsen*.⁶ Denne er født $6/_{12}$ 1889 på Hardenberg som søn af kammertjener Niels Peder Carlsen ($21/_{3}$ 1853- $21/_{5}$ 1933) og Karen Jørgensen ($26/_{1}$ 1857- $25/_{6}$ 1929). Uddannedes 1905-09 i Hardenberg have (Krenkerup) og var 1910-11 medhjælper sammesteds samt i mellemtiden (1909-10) elev på Årslev havebrugsskole. Tog 1913 examen som havebrugskandidat og var 1914-18 gartner på Billesgaard i Vedbæk, 1918-30 stadsgartner i Randers samt sekretær for byrådets udvalg for plantager og lystanlæg, fra 1923 tillige inspektør for den kommunale idrætspark. I stillingen ved Frederiksberg Have virkede han kun fra $1/_{2}$ til $31/_{7}$ 1930, idet han ved sidstnævnte dato afskedigedes efter egen ansøgning og uden pension for at blive stiftsgartner ved Vallø. Havde som ung et par år været lærer ved gartnerforeningens undervisning af unge gartnere og været medlem af lo-

OTTO CLAUSEN, assistent, f. 1866,
d. 1929.

kale gartneriske foreningers bestyrelser. Vendte siden tilbage som chef for de offentlige lysthave (se afsnit III).

Den næste indehaver af embedet som gartner var *John Vilhelm Irgens-Møller*,⁹ der er født $21/10$ 1889 i Hals, som søn af sognepræst Niels Christian Møller ($20/7$ 1860– $10/3$ 1935) og Johanne Amalie Irgens ($10/5$ 1861– $3/3$ 1929). Efter realexamen uddannedes han i Spejlborgs planteskole, i Charlottenlunds Slotshave og hos blomsterhandler Schou (Kbh.). Tog 1915 examen som havebrugskandidat og var i perioden 1915–30 lærer ved havebrugshøjskolen Vilvorde. Stillingen som gartner i Frederiksberg Have og Søndermarken fik han fra $1/8$ 1930, og fra $1/4$ 1936 ændredes benævnelsen til slotsgartner (i lighed med hvad der blev tilfældet med flere af de andre stillinger som ledende gartnere ved statshaverne), og fra $1/4$ 1938 ophævedes denne assistentstilling, idet Irgens-Møller da i h. t. indenrigsministeriets skrivelse af $4/5$ 1938 fik et personligt tillæg, der svarede til nedgangen i lønnen. Irgens-Møller har 1920–31 været leder af aftenundervisningen for unge

gartnere i Strandvejskredsen under Alm. dansk Gartnerforening og fra 1926 censor ved Landbohøjskolen. Var 1931-32 medlem af menighedsrådet i det nyoprettede slotskirkesogn på Frederiksberg og 1938-53 af Frederiksberg sogns menighedsråd, – har ligeledes gjort et stort arbejde i styrelsen for de frederiksbergske skolars forældreklub, hvor han fra 1939 en tid var formand for samvirksomheden. Studierejser er gået til Sverige, England, Frankrig, Holland, Belgien. Har skrevet artikler i adskillige fagblade og var i en årrække udgiver af *Jenssens lommebog for gartnere* m. fl. J. V. Irgens-Møller blev ²⁴/₁₀ 1924 viet til Laubertha Cecilie Larsen (¹⁷/₄ 1890-¹⁴/₁₁ 1954), datter af Laubert Larsen (1855-1937) og Hansine Mortensen (1855-1930).¹² Den ¹/₁₀ 1956 avgik Irgens-Møller efter sin ansøgning fra embedet med pension.

Den nuværende indehaver af slotsgartnerembedet med udnævnelse fra ¹/₁₀ 1956 er *Svend Bindslev*, der er født ²⁰/₈ 1901 i Esbjerg.¹³ Faderen var typograf, senere borgmester i Silkeborg Rasmus Bindslev (f. ³⁰/₇ 1876, d. ³⁰/₆ 1951), moderen Otea Svendsen (f. ¹⁴/₄ 1880). Bindslev uddannedes hos Simonsen i Silkeborg, Berthelsen i Bråskov og Manniche i Horsens samt var derefter på Beder gartneriskole. Siden arbejdede han i Frankrig (især i Cannes, Nice og Paris) om vinteren og drev anlægsgartneri i Danmark om sommeren. Påbegyndte 1930 et handelsgartneri i Alderslyst ved Silkeborg og avstod atter dette i 1934.¹⁴ Ansattes ¹/₅ 1936 i Charlottenlund Slotshave og blev ¹/₅ 1937 haveformand i Frederiksberg Have til han fra ¹/₆ 1954 blev tilsynsførende gartner ved Slotsholmens haveanlæg. Har gjort talrige studierejser i europæiske og oversøiske lande for bl. a. at studere friluftsskulptur og har realiseret nogle ideer fra disse gennem skulpturudstilling i Det kgl. danske Have-selskabs Have (1943). Bindslev viedes ²⁴/₁₂ 1937 til Britta Haas (f. ¹³/₃ 1908), datter af handelsrejsende Alfred Haas (f. ³⁰/₅ 1873, d. ³⁰/₆ 1924) og hustru Anna Matthiesen (f. ³⁰/₆ 1875, d. ²¹/₂ 1952).

I forbindelse med, at J. V. Irgens-Møller fritoges for embedet, oprettedes en selvstændig *assistentstilling* hos haveinspektøren, og heri ansattes fra ¹/₄ 1936 som timelønnet assistent *Aage Nielsen*. Denne er født ²⁴/₁₀ 1909 i Randers som søn af socialinspektør Johannes Nielsen (f. ²¹/₆ 1885) og hustru Jensine Petrine Nielsen (f. ¹⁰/₆ 1881). Efter elevtid i Randers kommunes gartneri (1924-26) og i nogle handelsgartnerier samt medhjælperpladser i andre, vinterkursus på Vilvorde og ansættelse

ved Holmens Kirkegård tog Nielsen examen som havebrugskandidat i 1935.⁹ Efter 3 års ansættelse som assistent i inspektoratet oprettedes der en *fuldmægtigstilling*, som A. Nielsen, der fra 1951 har navneforandring til *Majlund-Nielsen*, blev indehaver af. Siden 1/11 1954 har Majlund-Nielsen tillige været beordret til tjeneste som slotsgartner ved Bernstorff med udnævnelse til denne stilling fra 1/8 1955. Har foretaget nogle studierejser i udlandet og har fra 1/4 1945 været sekretær og kasserer i Fællestrådet for Havekultur og Landskabsgartneri. Blev 28/3 1945 gift med Anna Katrine Majlund (f. 12/4 1919).

Næste fuldmægtig blev den nedennævnte N.-G. Treschow.

Ved skrivelse af 25/6 1943 fra indenrigsministeriet (statens bygningsdirektorat) og med finansudvalgets billigelse oprettedes der *påny* en assistentstilling med 3000 kr. i grundløn og beregnet for unge havebrugskandidater, som i eet år kunne gøre tjeneste her, senere ændredes det til 2 år og er nu ikke mere tidsbegrænset, men på grund af manglende ansøgere har den i perioder været ubesat, og den er det stadig.

Den første indehaver af denne post blev *Niels-Gregers Treschow*,⁹ der er født 12/2 1917 på Østrupgaard i Haastrup sogn som søn af fhv. amtsinspektør G. A. Frederik Treschow og Amy M. S. Castenskiold.

Efter at have taget examen fra Vilvorde (1938, m. udmærkelse) var han elev i et handeleggartneri i Hillerød samt i Fredensborg Slotshave. Derefter i flere handeleggartnerier og i blomsterhandel samt 1939 i England. Blev 1943 havebrugskandidat med 1ste karakter og med anlægsgartneri som hovedfag. Var derefter hos anlægsgartner *P. Rasmussen* i København. Var i ovennævnte assistentstilling ved haveinspektoratet til 1/3 1945, hvorefter han var assistent hos stadsgartneren i Århus og 1/4 1947 ansattes som slotsgartner ved Sorgenfri og tilsynsførende ved slottet. Treschow er gift med Anne Cederfeld de Simonsen.¹³ Fra 1/10 1955 har Treschow været fuldmægtig i inspektoratet.

Fra 1/3 1945 virkede derefter *Aude Winther*, der var født 2/2 1915 som datter af overlæge ved Frederiksberg hospital Fritz Laurentius Aude Winther (f. 9/6 1885, d. 27/6 1933) og Asta Olga Augusta Schlage (f. 9/4 1884). Aude Winther var ikke havebrugskandidat, blev gift med havearkitekt *Troels Erstad* (1911-49); ægteskabet opløstes; hun har derefter længe været i U.S.A.

Hun efterfulgtes af *Åge Nicolaisen*,⁶ der er født $\frac{2}{10}$ 1919 i København som søn af regnskabsfører Jul. Nicolaisen ($\frac{6}{8}$ 1873- $\frac{14}{7}$ 1948) og Ingeborg Hansen (f. $\frac{15}{1}$ 1888). Efter studentereksamen elev i Landbohøjskolens have samt ansat i *D. T. Poulsens* planteskole og hos havearkitekt *Eigil Kiær*, tog 1946 examen som havebrugskandidat med 1. karakter og udmærkelse og virkede i assistentstillingen til $\frac{1}{4}$ 1947, hvorefter han først var hos trädgårdsarkitekterne *Anjou & Bauer* i Stockholm og derefter hos *Helfried Löfquist* (smstds.) for fra januar til midten af oktober 1948 at have ansættelse hos anlægsgartner *E. M. Deichmann* i Charlottenlund. Blev derefter igen assistent under inspektoratet og fik $\frac{1}{10}$ 1954 udnævnelse til slotsgartner og tilsynsførende ved Charlottenlund Slot. Er gift med Stina Sophia Krook (f. $\frac{16}{3}$ 1919), datter af bergsrådet Bruno Krook (f. $\frac{20}{8}$ 1883, d. $\frac{17}{6}$ 1954) og hustru Lydia Grönroos (f. $\frac{2}{2}$ 1890), begge af Finland.¹³

Den næste assistent blev *Tage Steen Blunch*,⁸ der er født $\frac{15}{6}$ 1924 i Frederikssund, som søn af handlegartner *Christian Steen Blunch* (f. $\frac{21}{11}$ 1895 i Ebeltoft og søn af daværende mejeribestyrer Niels Joachim Blunch) og hustru Ellen Marie Larsen (f. $\frac{7}{8}$ 1897, datter af forpagter Lars Larsen Pedersen fra Onsvedgaarden). Fik sin uddannelse hos faderen og på Vilvorde, hvorefter han tog examen som havebrugskandidat. Virkede kun i assistentstillingen til $\frac{1}{8}$ 1948, hvorefter han fik ansættelse hos stadsgartneren i København og her fra $\frac{1}{4}$ 1953 er fastansat gartnerassistent. Bestod 1957 prøven som havearkitekt ved kunstakademiet. Er gift med Isabel Bris Weikop (f. $\frac{10}{8}$ 1925 i Australien), datter af direktør O. S. Weikop.¹³

Den næste indehaver af assistentstillingen blev *Erik Lynggaard Hansen*, der er født $\frac{7}{1}$ 1924 i Ordrup, søn af anlægsgartner *Kaj Hansen* (f. $\frac{29}{7}$ 1896) og hustru Else Hansen (f. $\frac{1}{11}$ 1899). Efter præliminæreksamen uddannet i et par handlegartnerier og i Københavns kommunes gartneri (1940-44), medhjælper i *Poul Rasmussens* planteskole i Lyngby samt i Holmstrup planteskole (1944-45) og hos havearkitekt *Troels Erstad* (1947-48). Havebrugskandidat 1950 og ansat hos stadsgartneren i København fra $\frac{1}{7}$ 1950 til $\frac{31}{12}$ 1954 og ved inspektoratet fra $\frac{1}{1}$ 1955. Har været lærer i tegning ved aftenskolen for unge gartnere i København og har været på studierejse til England og Skotland (1949). Blev $\frac{7}{7}$ 1951 viet til Anna Marie Hansen (f. $\frac{3}{2}$ 1928), datter af Benjamin

Hansen (f. $22/5$ 1901) og Anna Hansen (f. $27/3$ 1898).¹³ Lyngaard Hansen udnævntes $1/11$ 1955 til slotsgartner og tilsynsførende på Sorgenfri, hvorefter assistentstillingen længe var ledig.

III. FRA HOFMARSKAL OG HAVEINSPEKTION TIL OVERDIREKTORAT, LANDSKABSGARTNER OG KONGELIG HAVEINSPEKTØR

Den *øverste* ledelse af de kongelige haver har måttet skifte med skiftende tider og ændret statsadministration, ændrede ejendomsforhold og endnu mere, og den har tildels været forskellig for de forskellige kongelige haver, ligesom den har foranlediget navneforandringer fra *kongelige* haver over *landskabsgartnerier* og *statshaver* til *offentlige lysthaver* eller blot: *offentlige haver*.

Ved dronning *Juliane Mariæ* død udstedte kongen (1796) en resolution om, hvad der angik Fredensborg Slot med bygninger og haver og benyttede lejligheden til samtidig at fastsætte regler for den *økonomiske bestyrelse* af haverne ved Rosenborg og Frederiksberg slotte. I denne resolution¹ hedder det, at de nævnte haver samt »Vedligeholdelsens Bestyrelse af alle Bygninger, Driverier m. v. i bemeldte Hauger, hvis Bekostning har været bestredet af Bygningsfondet, saavel som de Bekostninger der maatte medgaae til Arbeidere, Material-Vogne og Heste m. v. forbemeldte 3 Slotshauger vedkommende, skal overdrages *Hofmarskallen* at besørge i eet Aar paa Prøve fra 1ste Januarii indeværende Aar at regne«, og dette ene prøveår er åbenbart faldet heldigt ud, eftersom ordningen bestod længe derefter, og haverne altså var underlagt hofmarskallen.

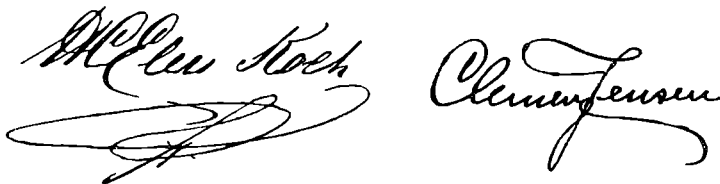
Det var således langt ind i det næste århundrede, at der efter en omstændelig og lang indstilling lavedes noget nyt, nemlig en såkaldt *Have-Inspection*, som udnævntes under $2/6$ 1835.² Som motivering for dette skridt anførtes, at havevæsenet og gartneriet i Danmark ikke skønnedes at have holdt trit med udlandets, og at der manglede autoritet. Den nydannede haveinspektion, som udnævntes for 2 år, skulle sørge for at få udført det, som ikke var gøreligt »for en enkelt Mand«. I haveinspektionen fik derfor en række fremragende embedsmænd sæde, nemlig etatsråd, committeret i rentekammeret C. Rothe (som i

en årrække havde varetaget havernes økonomi og derfor var bekendt dermed), hofinspektøren, overkrigskommissær Schønberg og professor i botanik, dr. phil. Schouw. Disse 3 skulle altså varetage det fornødne, og de modtog hver herfor et beløb af siger og skriver 200 rdl. sølv årlig foruden 100 rdl. ialt til skrivematerialer.

Med den udtalte motivering for oprettelsen må det undre en eftertid, at der ikke udnævntes nogen *gartnerisk* fagmand til at have sæde i inspektionen, men det viste sig hurtigt, at der bag den stod den fornødne hjælp i så henseende, og dette forklarer også, at der ved samme tid kunne stilles et beløb af ikke mindre end 16.000 rdl. til rådighed for en »fuldkommen Indretning og Istandsættelse af alle Driverierne« i de under overhofmarskallen hørende kongelige haver »i Løbet af 2 Aar.«³ Inspektionens område har strax omfattet Rosenborg, Fredensborg og Frederiksberg Have og fik senere tillagt Marienlyst og Charlottenlund haver, og fra 1840 også Frederiksberg. Den var af funktion et *mellemlid* mellem slotshavernes gartnere og hofmarskallatet.

Allerede få år efter dens oprettelse finder man imidlertid (ganske modsat en tidligere motivering) ud af, at den »i sin Tid anordnede« haveinspektions arbejde vistnok måtte kunne *simplificeres* og besørges af een mand alene, men kongen vil dog ikke træffe bestemmelse herom før til næste år. Samme år stadfæstes nogle af Chr. Rothe foreslåede *retningslinjer for benyttelse af de kongelige haver*,⁴ hvilket i korte træk går ud på følgende: Marienlyst bortforpagtes, og for de kgl. haver på Sjælland fastslås det, at drivning af frugter, urter og blomster fortrinsvis skal ske i Rosenborg og Frederiksberg haver, – »Blumisteriet« (altså blomsterdyrkning) fra friland i de samme nævnte 2 haver, – urtearealerne placeres i Frederiksberg og Charlottenlund, men for »Kunstens« udvikling især på Frederiksberg, – frugttræsamlings (især pomologi): Frederiksberg, og for den økonomiske: Rosenborg og Jægerspris, – arboretet (trædyrkning) i Frederiksberg, men understøttet af planteskole i Marienlyst og Søndermarken, – landskabsgartneriet, som er den »gamle ærefulde Titel« for det æstetiske, bevares i Frederiksberg, – de sirlige lysthaver i Frederiksberg, – den sydeuropæiske skovhave: Søndermarken, – den nordeuropæiske skovhave: Fredensborg og Jægerspris, – den stedsegrønne have: Marienlyst, og den »egentlige Folkehaver«: Rosenborg. Der sluttes med anførsel af, at når Frederiksberg

AUTOGRAFER for: Christian Rothe, Rudolph Rothe, Henry August Flindt,
Hans Christopher Elers Koch og Clemens Jensen.

derefter kommer til at »omslutte« flere vigtige grene af gartnerkunsten, er det en naturlig følge af »dens store Plads«, den gode jordbund, dens fortrinlige beliggenhed og klima samt dens »Nærhed af Hovedstaden«. Næste år slås det bl. m. a. fast, at Frederiksberg Have skal være »egentlig Køkkenhave« og at »Lystskoven eller Storhaven« sammesteds må plejes.⁴

Disse nævnte haver lå altså under haveinspektionen, men også med denne inspektion fik det en ende, om end ikke så hurtigt som det så ud til at det skulle gå. Det var først i slutningen af 1845, at kongen bestemte, at haveinspektionen skulle ophæves fra $\frac{3}{4}$ 1846 og dens forretninger henlægges under overhofmarskallatet og dets »Bureauer«.⁵

Den ydre anledning til, at der skulle ske en ændring med haveinspektionen, var den, at det ene medlem (Schønberg) var avgået ved døden, og overdirektøren Levetzau mente også at vide, at et andet medlem (C. Rothe) nærrede ønske om at blive fritaget for dette hverv. Overdirektøren hævdede, at i de år, hvor de kongelige haver havde været ham »anbetroet«, havde han ikke fået en så væsentlig nytte af haveinspektionens virksomhed, og ej heller var en sådan indflydelse

på de kongelige havers »Kultur og Drivt« fremkommet, at han mente at kunne gøre noget galt ved at benytte det foreliggende tilfælde til at foreslå at ophæve den; revision og anvisning af penge måtte kunne ske på anden måde. I de tilfælde, hvor lokalbesigtigelser og undersøgelser var ønskelige, havde man jo de forskellige slotsgartnere, ligesom man jo også kunne lade konferensråd Rothe (så længe han levede) beholde de ham i egenskab af *haveinspektør* tillagte årlige 200 rdl. med forpligtelse til i de enkelte tilfælde at afgive sin betænkning og sit råd, når han af chefen for de kgl. haver måtte opfordres dertil. I sine bemærkninger til forslag om ophævelse af haveinspektionens tremandsråd hævder denne konferensråd imidlertid tværtimod, at han synes, at haveinspektionen har gjort god fyldest, men forstår dog, at Schönbergs død kan være anledning til en ændring, og han ser gerne et vink, hvis det er majestætens ønske, at han (C. Rothe) skal avgå. Enden på det blev altså, at haveinspektionen som sådan ophævedes, men det overdroges den nævnte committerede *Christian Rothe* at fortsætte som haveinspektør på de ovennævnte betingelser om gage og virkeområde,⁵ til skuffelse for *S. M. Döllner*, som havde ventet fremmelse (jævnfør Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956) s. 171 og 172).

Denne ikke gartnerisk uddannede mand blev altså *den første haveinspektør* (som tilmed også boede på Frederiksberg) – i en stilling med samme titel (men ikke samme virkeområde), som hans søn (Rudolph Rothe) langt senere skulle komme til at indtage. Han var født 27/6 1770, uddannet som jurist, fik ansættelse i rentekamret, 1791 fuldmægtig, senere chef, kom til matrikelkontoret, købte ejendomme (godser) osv. Udnævntes 1805 til kammerråd, 1812 til justitsråd, 1817 til etatsråd og 1840 til konferensråd samt dekoreredes 1809 med ridderkorset.

I hans embedstid som haveinspektør foregik de kongelige havers overgang til statsejendom, og der herskede da nogen uklarhed (i hvert fald hos Rothe) om hans stilling fremover. Under 9/6 1850 ansøgte han om, at der atter måtte tilstås ham de 200 rdl. årlig, som der indtil januar 1850 havde været tilstået ham som haveinspektør, idet han erklærede sig indforstået med, at han efter den skete forandring kunne stå såvel under overdirektøren for haverne som under indenrigsministeriet og var villig til fortsat at bestride det hidtidige embede. Anmodningen av-

sloges, men der bevilgedes ham dog senere det nævnte beløb i pension. Og da han i sin høje alder af over firs med rystende og svag hånd ansøger om, at der må bevilges ham et forskud på 300 rdl. (hvilket altså var for $1\frac{1}{2}$ år), for at han (som han skrev) kunne »yderligere arrangere for mine Efterladte nogle paa mig endnu hvilende smaa Gjeldsposter«, bevilgedes der ham under $\frac{10}{3}$ 1852 også dette, imod at han i det kommende finansår intet fik udbetalt.³ Dette ville iøvrigt også have været umuligt, eftersom han døde allerede $\frac{31}{8}$ 1852. Han blev begravet på Assistens kirkegård i København. Havde bl. a. været ejer af »Vennersly« på Frederiksberg, hvor han boede.⁶

Som avløser af haveinspektionen fulgte (således som det allerede er fremgået af de foregående linjer) under $\frac{5}{8}$ 1849 oprettelsen af et *overdirektorat* for haverne under staten, og som dettes chef udnævntes af kirke- og undervisningsvæsenet overhofmarchal, kammerherre Levetzau, idet han samtidig skulle varetage bestyrelsen af både de kongelige kunstsamlinger og de kongelige haver, som hørte under nævnte ministerium. Der stilledes et årligt beløb af 300 rdl. til rådighed for sekretærarbejde,⁵ og overdirektoratet fik bl. a. til opgave at stille forslag til plan for driften af det, der nu var blevet til *statshaverne*. Fra slotsgartneren på Fredensborg, *Rudolph Rothe*, og en embedsmand i ministeriet (Schow) fremkom der da hurtigt en omfattende plan i henseende til driften, der byggede på en opdeling af havernes funktion i 3 kategorier: 1) driveri og blumisteri, 2) landskabsgartneri og 3) frugtrædyrkning.⁷ Kategori 1 og 3 bortforpagtedes undtagen arealer i Fredensborg m.v. (se afsnit V og VI i Frederiksberg gennem Tiderne VI, 1956), og vedrørende styrelsen af kategori 2 anførtes af overdirektoratet, at til *landskabsgartner* egner sig vistnok ingen for tiden i den grad som hidtilværende slotsgartner ved Fredensborg (Rothe), hvis virksomhed og usædvanlige talent i den nævnte retning har høstet anerkendte fortjenester også med hensyn til andre anlæg end den nævnte slotshave. Endvidere anførtes, at denne sidste have vil (såvel som Rosenborg lysthave og Frederiksberg Have samt Søndermarken) være at underlægge ham, og hans gage formenes passende at kunne sættes til 1700 rdl. årlig foruden brændsel, fri bolig i Frederiksberg gartnerbolig samt 300 rdl. til diæter og befordring på hans rejser mellem Frederiksberg og de tvende andre ham underlagte haver. Det ville

endvidere være hensigtsmæssigt, om det ved landskabsgartnerens endelige beskikkelse blev gjort ham til en pligt efter opfordring og mod vederlag samt erstatning af rejseudgifter at yde enhver offentlig autoritet sin bistand i landskabsgartnerisk retning.

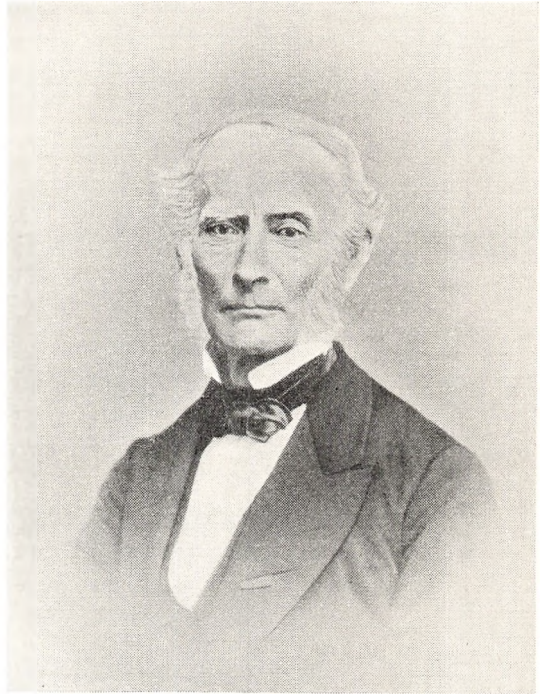
Under disse forudsætninger konstitueredes da Rudolph Rothe som *landskabsgartner*, – ikke en fortsættelse af haveinspektørens *økonomiske*, men en forløber for det senere haveinspektors administration og i datiden statens højeste sagkundskab på det *æstetiske* gartneris område. Den $17/4$ 1850 flyttede han fra Fredensborg til Frederiksberg (Runddelen), hvor overledelsen af de kgl. haver (statshaverne) altså nu fik varigt sæde, og hvor dette stadig residerer.

Den nævnte ordning med et overdirektorat fik ligesom de tidligere ordninger heller ingen lang levetid, – hvilket var forståeligt, når de andre store datidige omordninger ved den frie forfatnings indførelse tages i betragtning. Det lå ligefor igen at benytte et dødsfald til at foretage en ændring, – og dette skete også, da overdirektøren, overhofmarchal Levetzau i 1859 avgik ved døden.⁸ Man havde allerede ved resolution af $3/12$ 1849 bestemt, at overbestyrelsen af de kgl. haver skulle henhøre under indenrigsministeriets 3die departement, men man havde ikke realiseret det, – nu fandt ministeriet det imidlertid betimeligt, at denne bestemmelse uden bibeholdelse af et særskilt overdirektorat som »Mellemautoritet« under ministeriet blev effektueret. Dermed ville ovenikøbet kunne spares nogle penge, nemlig 400 rdl. under overdirektøren, hvoraf 250 rdl. var gage til expeditionsssekretæren og 150 var gået til assistance, protokoller m. m., og den ved overdirektoratets inddragelse ledigtblevne expeditionsssekretær (Sally) kunne sættes på ventepenge i medfør af pensionsloven af $5/1$ 1851 prgf. 3. Begge disse forslag approberedes og sattes i kraft, og siden $1/1$ 1860 har da de offentlige haver ligget under et af de ministerielle kontorer uden anden overledelse end landskabsgartneren (senere kaldt haveinspektøren). Rothe kom til at bære begge titler.

At disse forskellige gennemgribende ordninger ikke sattes i værk uden kritik i datiden er forståeligt, – det være sig på rigsdagen og i fagpressen.⁹ Men at det i hvert fald har været en mere stabil ordning end de fleste af de foregående, har tiden bevist.

Den første indehaver af embedet som landskabsgartner blev altså

RUDOLPH ROTHE, landskabsgartner, haveinspektør, forstråd, f. 1802, d. 1877.

Rudolph Rothe, der allerede har været nævnt mange gange, fordi han har været så virksom på så mange områder og til forskellige tider. Han var født $12/10$ 1802 i København som søn af den forannævnte (og på et vist tidspunkt tilsyneladende glemte) haveinspektør, hvis erhverv, da Rothe blev født, dog kun var en fuldmægtigs. R. Rothes mor var Charlotte Christine Müller (1773–1814),¹⁰ og han havde ikke mindre end 18 søskende. Han har givet eftertiden de hosstående autobiografiske optegnelser (dateret $1/1$ 1852) indtil sin udnævnelse til landskabsgartner.

Med Undtagelse af 1815 og 1816 i hvilke Aar jeg gik i Borgerdydskolen i Kjøbh., er jeg underviist i Forældrenes Huus til 1818, da jeg confirmeredes og kom 8. April i Gartnerlære i Frederiksberg Have. Foraaret 1819 overgik jeg som Gartnerlærling til Rosenborg Have, absolverede derfra Gartnerexamen i 1821 og blev 2den Svend i Botanisk Have i Kjøbenhavn, 1822 1ste Svend sammesteds, absolverede i Sommeren 1823 den botaniske Gartnerexamen og forlod Haven i September 1823 for at forberede til Reise i Udlandet. Rejsen tiltraadtes i May 1824 og varede til November 1827. Jeg erholdt dertil nemlig 100 Rdl. af fondet ad usus publicus, 1824

Rdl. 200, 1825 Rdl. 50.–, samt i 1826 en Gratification af 50 Rdl. af det Classenske Fideicommiss og 40 Rdl. af Gartnerexamens Kassen, men har ikke nydt noget Stipendium. Reisen foretoges gennem Tydskland, Ungarn, Lombardiet, Frankrig og Holland. 1828 udarbejdede jeg og udgav min Dagbog over Reisen i gartnerisk Henseende,* blev i November samme Aar antaget som Anlægsgartner ved Bregentved og 1829 som Secretair ved samme Grevskab, med Gage 400 Rdl. og frit Ophold. 1830 blev jeg gift. 1833 d. 30. September kaldtes jeg til brugelig Gartner ved Fredensborg Slot med Gage 350 Rdl. samt Fribolig, Brændsel, Græsningsret i Skoven samt Indtægten af hvad der kunde sælges af Haugen efter Prindsesse Julianes Hofs Forsyning, 1835 sidstl. af 19. Juny ophævedes forbemeldte Handeltilladelse og gaves et Equivalent derfor af 365 Rdl. aarligt. – 1840 oprettes 16. July Contract med Overhofmarskallatet hvorefter jeg erholdt aarligt 1000 Rdl. for at besørge Havens Kjørsel.

1841 gaves mig ved Resol. af 19. Juny Understøttelsen af 600 Rdl. til en Reise i England.

1842 d. 28. Juny benaadtedes jeg med Ridderkorset.

1843 d. 30. December overdroges mig Bestyrelsen i landskabsgartnerisk Henseende af Jægersborg Dyrehave med aarligt 600 Rdl. og Godtgjørelse for Reiser og Diæter til aarligt 250 Rdl. Dette Hverv ophævedes i Januar 1848.

1845 gaves ved Resc. af 3. Marts et Gagetillæg af 300 Rdl.

1848 gaves ved Resc. af 30. Marts et Gagetillæg af 250 Rdl.

1850 d. 1. Januar constitueredes jeg som Landskabsgartner med Fribolig paa Frederiksberg, Gage 1700 Rdl., Godtgjørelse for Befordring og Diæter 300 Rdl.

Til dette skal føjes bemærkninger om, at Rothe før sin udenlandsrejse havde fået stor kærlighed til landskabsgartneriet, altså det *æstetiske* gartneri, og det var især de store mestre i denne kunst: *Skell* (1750–1823) og *Lenné* (1789–1866) i Tyskland, *Riedel* i Østrig samt endnu flere, der blev af betydning for ham. Under opholdet på Bregentved udførte han sin *første* store landskabsgartneriske opgave i planerne til »Forskjønnelsesanlæg paa Bregentved«, som delvis gennemførtes under hans ledelse, – sin *næste* fik han i Fredensborg Slotshave, som omlagdes i landskabelig stil, – hans *tredie* store opgave blev Søndermarkens omlægning. Men også udenfor sit snævreste domæne fik han opgaver, f. ex. ved Marienlyst Have, de betydelige hugninger i Jægersborg Dyrehave og ved mange private anlæg. Han holdt foredrag i Botanisk

* Efter hjemkomsten og efter udgivelse af rejsedagbogen fik R. af rentekammeret 200 rdl. Rentek. kgl. resol. nr. 426 af 30. 12. 1828.

Haves læsesal og i Haveselskabets Haves sal, og udsendte i 1828 den foran nævnte dagbog samt i 1853 bogen om »Landskabsgartneriske Betragtninger over Danmark«, hvori hans teorier sattes på prent. Gartnerundervisningen kom han til at sætte sit stærke præg på og 1835 blev han medlem af gartnerexamenskommissionen og senere formand i samme samt 1849 examinator i blumisteri. Var medstifter af det i 1835 som Selskab til Blomsterkulturens fremme nystiftede haveselskab (der er det nuværende Kgl. danske Haveselskab) og var 1842-43 medredaktør af dets tidsskrift. Fra 1868 til sin død var han formand for Gartnernes Hjelpeforening og formand for expropriationskommissionen angående Københavns bebyggelse af fæstningsterrainet. Foruden den allerede nævnte konstitution som landskabsgartner fra 1850 beskikkedes han til fra $\frac{1}{5}$ 1852 at være »Gartner ved de offentlige Lysthaver« (fra $\frac{1}{4}$ 1871 med betegnelsen *inspektør* for de offentlige haver), og blev 1852 udnævnt til forstråd.¹¹ Til ridderkorset (1842) føjedes danebrogskorset (1867) og etatsrådstitlen (1869). Han døde $\frac{30}{1}$ 1877 på Frederiksberg og begravedes i Asminderød, hvor hans første hustru lå. En broder, Præsten Vilh. Rothe (som ikke fik lejlighed til at være tilstede ved begravelsen) har udgivet et mindeblad om ham og fortæller deri, hvad han ville have sagt ved graven.¹² Han hævder Rothes ubetvingelige kærlighed til havevæsenet, som allerede på Bregentved fik ham til at vælge udelivet fremfor godskontoret. Han karakteriserer ham som en stille, gudfrygtig mand, der også dyrkede musik (valdhorn og klarinet) og var selvskreven til at have overopsynet med de kongelige haver. Hans ånd var ædel og hans hoved fuldt af kloge og gode tanker. Hans væsen var fint og belevent, og han var velset i den kongelige familie, hvor han altid spiste med ved taffet under sine besøg i Fredensborg eller Sorgenfri. Inderst inde i sit hjerte gemte han sin Gud og sin Frelser.

Også i fagblade fik han omfattende omtale efter sin død, anerkendende og beundrende trods tidligere skepsis og kritik, og man fastslår, at med oprettelse af hans embede var der sket det, at »Landskabsgartneri eller den skønne Havekunst fik sit Stempel som et af Statsmyndighederne anerkendt nødvendigt, eller dog berettiget, Led af den store Kreds af Foranstaltninger fra Statens Side til Civilisationens Fremme hos Befolkningen«, og dette skyldtes fornemmelig Rothes

egen ihærdige virksomhed herfor.¹³ Man fremhævede også »hans fra den første Læretid af og indtil Døden aldrig svækkede Interesse for sit Fag, en usædvanlig Arbejdsomhed, Orden og Nøisomhed ... og hans mere end almindelige Aandsevner, hvis Udvikling ... hævede ham til at indtage en høi Plads, ikke blot blandt Gartnere, men også blandt sin Samtids meest dannede Mænd«. ¹³

Hans omlægning af Fredensborg Slotshave er foretaget ud fra en sikker vurdering af de væsentlige værdier i det gamle barokanlæg, og det er utvivlsomt hans fortjeneste, at haven er bevaret i sin nuværende skikkelse.¹⁴

Han forfattede et memorandum om *bestyrelsesforholdene for de offentlige lysthaver* (1872-73), hvis oplysninger af historisk og principiel art er af overordentlig stor værdi for såvel embedsmændene i administrationen og havernes ledelse som for offentligheden og interesserede,¹¹ og som også giver et levende indtryk af gartnerens kår og virke, hvorfor det citeres nedenfor.

R. Rothe viedes ²⁹/₁₂ 1830 til Anne Marie Friedenreich (¹⁶/₁₂ 1805-²/₁₁ 1841), der var datter af vinhandler, oberstløjtnant Peter Johannes Friedenreich (1770-1854) og Anne Cathrine Ordtholm (c. 1776-1841), og 2den gang ²⁹/₄ 1846 til Johanne Matthea Mangor (⁶/₇ 1804-³⁰/₄ 1894), datter af grosserer Valentin Nicolai Mangor (1770-1812) og Anne Marie Bang (1781-1865).

Haveinspektør R. Rothes memorandum lyder for Frederiksberg:

Frederiksberg Slots Lysthave og Søndermarken, der er uadskillelig tilhørende Slottet, ere ved Loven om Statshaverne af 12. Marts 1852 oprettede til Frederiksberg Landskabsgartneri. Dette har sit Arealomraade betegnet ved bestemte Hegnslinier dels af Hækker, dels af Stakket, Plankeværk og Muur. Alle paa dette Omraade værende Bygninger, deriblandt Gartnergaarden ved Runddelen (Brevarkivet 1857/58 - Litr. B. Nr. 21 - 27/8 57) og Fasangaarden (Brevarkivet 1868/69 Litr. B. Nr. 52 - 28/10 68), Svejtsarhuset og Lysthusene m.flg. Marmortrapperne, Iskælderen ved Slottet, Broerne over Vandkanalerne o.s.v., vedligeholdes under Landskabsgartneriet. Dog er herfra undtaget Josty's Conditorpavillon med dertil hørende Bagerbygning, Brønd, Latrinhuus, Lysthuse, Spildevandsafledning m. m., der ere Josty's Ejendom, medens Grundstykket, hvorpaa de ligger, ere Statens. Det Brugsforhold, hvori Josty staaer til Statskassen, er hjemlet ved Forhandlinger, som findes i Brevarkivet for Finantsaaret 1864/65 - Litr. B. Nr. 55, dateret 27.

August og 11. September 1864, dernæst 1858/59 Litr. B. Nr. 23 og 1858/59 Litr. B. Nr. 41. – Ved Forhandling af 1868/69 – Litr. B. Nr. 52 ere endvidere Forvaltningen af 4 Huse i Pilealleen, Gadenummer 4, 6, 8, 10, 12, 16, 18 underlagt Landskabsgartneriet. – Endelig skal Landskabsgartneren kontrollere Opfyldelsen af Forpagtningscontracterne om Slotsdriveri- og Økonomihaven (Se 1869/70 – Litr. B. Nr. 32 om Driveriforpagtningen), Brandstationsbygningen (Se 1868/69 Litr. B. Nr. 68 om Brandstationen), som Communen har lejet, og Iiskjælderen ved Slottet (Se 1868/69, Litr. B. Nr. 55 og 1869/70 Litr. B. Nr. 4 om Iiskjælderen), som er forpagtet af Ejeren af Tractørstedet Sommerlyst. Ogsaa Communsens Vedligeholdelse af Træerne i Frederiksberg Alleen (Se 1867/68 Litr. N. Nr. 35 – Tilsyn med Allétræerne) skal Landskabsgartneren kontrollere. – Grundarealet af Vandbassinet i Søndermarken tilhører Statskassen, men Kjøbenhavns Commune har lejet det, imod en aarlig Afgift til Statskassen. Forsaavidt Bassinet ligger paa Søndermarks Grund er et Indseende med dets Orden Landskabsgartneren vedkommende.

Med Hensyn til den zoologiske Have (Se 1868/69 – Litr. B. Nr. 83 – Arkiv 1870/71 Litr. B. Nr. 88 – 1872/73 – Litr. B. Nr. 86 om zoologiske Have) skal Landskabsgartneren ikke blot have Indseende med at Træerne behandles forsvarligt, men ogsaa at Dyrerboderne ere forsvarlige.

Pengeafgifter af Slotsdriveriet, Fasangaarden, Husene i Pilealleen – undtagen Nr. 6, Litr. F. – Communens Brandstation, Iiskjælderen ved Slottet, Bassinet i Søndermarken, zoologiske Have, Planteskolen i Brune Dyrehave betaales altsammen direkte til Finantshovedkassen, hvorimod Landskabsgartneren oppebærer Huuslejen for Boliger i Gartnergaarden og for alt Salg af Producterne af Haverne.

Da Landskabsgartneren boer ved Frederiksberg er det en Selvfølge, at hans Ledning af Arbejdet i Haven og Vedligeholdelse af Bygningsvæsenet m. m. er mere personligt, end det kan ske i de fjernere liggende Haver. –

Ifølge Loven om Statshaverne af 12. Marts 1852 er ved Haverne ansat en Opsynsmand, som har Fribolig med Have i Svejtsarhuset og i Pengeløn 124 Rs. aarligt.

Desuden har den nuværende Opsynsmand, paa Grund af tidligere havde Bestillingers Indtægter, Bevilling til almindeligt Tractouri i Svejtsarhuset og for særligt personligt Arbejde i Haven 24 Sk. for hver Søgnedag eller 76 Rs. For Lønnen er han Havernes Bevogter, Portner og Politibetjent. For Dagpengene styrer han i forefaldende Tilfælde Arbejdsfolkene og gaar Landskabsgartnerens tjenstlige Ærinder.

Til Bevogtning af Haven og Polititjeneste gives i Sommermaanederne 1 à 2 Mænds specielle Tjeneste, hvilke ere lønnede med 6 Mk. daglig for en Tjenestetid fra Kl. 8 Morgen til Portlukningen om Aftenen. For 1873/74 er beregnet 326 Dage à 96 Sk., ialt 326 Rs.

Den specielle Anførelse af Arbejderfolket og de virkelig gartneriske Foretagender er Opgaven for Gartner-Medhjælper. Denne lønnes af Landskabsgartneren personligt med Fribolig med Bohave, fuld Bespisning undtagen Middagsmad, Brændsel, Lys og Opvarmning og aarligt 147 Rs. 8 Sk., og af Haven med aarligt 212 Rd. 5 Mk. 8 Sk. – tilsammen 360 Rs. eller 56 Sk. dagligt i 365 Dage. – Denne er tillige Landskabsgartnerens private Medhjælper i Alt som hører til Administrationen under Embedet. –

Den ordinaire Daglejhjælp er for Finantsaaret 1873/74 beregnet saaledes:

365 Dage à 64 Sk. af en Mand, som har Fribolig i Litr. C. i Gartnergaardens Mellembygning, og har som en Gaardskarl Tilsyn med Gartnergaarden, som benyttes til Polititjeneste om Aftenen og ved extraordinært Tilsyn i Haven om Søndagene, dernæst er han til Hjælp ved Klokkingen og med Oplukning af Haveporten om Morgenen, for at lette Opsynsmanden. Men hans Hovedhverv er i Sommertiden at røgte Blomsterhaverne.

1378 Dage à 72 Sk. medgaar til Løvriivning om Foraaret, Vejrensning, Græslaaning, Kanalernes Renholdelse, Vejgrusning m.m. deels i Dagleje, deels i afsluttede Accorder.

342 Dage à 45 Sk. udføres af Qvinder, deels med Vejrengøring, Lugning, Græsrivning, deels med daglig Opsamling af Papiir i Haven m.m.

Naar der sluttet Accorder om Vejrengjøring er den for 1ste Gang om Foraaret 1 $\frac{1}{4}$ Sk. for løbende Favne Vej, og for 2. og 3. Gang $\frac{3}{4}$ Sk. for løbende Favne, uden Hensyn til Vejenes Brede.

Søndermarken har 4036 løbende Favne Veje.

Frederiksberg Have har 3579 løbende Favne Veje.

For at rive og borttrille Løvet af Græspladser og Veje er der betalt for hele Søndermarken 50 Rs. og for hele Frederiksberg Have 35 Rs., alt i Accord. – Adskillige omboende Haveejere have dog aarligt faaet Tilladelse om Efteraaret efter Løvfaldet, paa egen Bekostning at sammenrive og bortkjøre Løv fra Græspladserne og Vejene, men ikke under Trægrupperne, hvor det faldne Løv skal forblive liggende til Forraadelse.

Hækkeklippingen omfatter ialt 1161 løbende Favne, som i 1872 ere betalte med 2 $\frac{1}{2}$ Sk. for løbende Favne, uden Hensyn til Hækkernes Brede eller Højde. Dertil er regnet alle Hækker i Grænshegnene, Elmetræhækkerne paa Slotsterrasserne, og Hækken omkring Bomhaven, hvilken er Landskabsgartnerens Embedsjord, ifølge Loven om Statshaverne af 12. Marts 1852. – Hækkeklippingen foregaar i Juli Maaned.

Græslaaningen begynder efter Græssets Væxt, men dog sædvanligvis i Slutningen af Maj Maaned, og vedvarer til i September, naar Løvet falder og Afmejning derved vanskeliggjøres. Det er magtpaaliggende, at Græsset afmejes saa

nær mod Væxtens Ophør som muligt, da det, naar det er kort, lider mindst under Sneclag, og mindst angribes af Muus. Græsslaaningen skeer alene i Dag-lønsarbejde. Græsset sammenrives strax og bortkjøres til Lossepladser, hvorfra det afhentes i Portioner af 3 Cubikalens Størrelse af Kjøbere, som betale 16 Sk. for Portionen. I Almindelighed anvendes Formiddagen til Græsslaaningen med 5 Mand, 2 Koner, en Vogn med een lejet Hest og en Kudsk. –

Efter Loven af 12. Marts 1852 om Statshaverne skulde Udgifterne til Græsslaaningen udredes forlods af Indtægten for Græs. Men denne Udredelse har Indtægten ikke noget Aar kunne gjøre-fuldstændigt.

Skovning foretages saavel i Frederiksberg Have som i Søndermarken hovedsagelig paa Grundlag af Forskjønnelse. Med dette Hensyn for Øje borttages fornemmelig døde, hensygnende eller af forskjellige Aarsager sønderbrudte Trær og Buske. Dernæst hensees til at fremvirke et skovligt Udtryk i de adskillelige Trægrupper eller i større Partier, der enten blive som Højskov uden understaaende Opvæxt, eller med understaaende Opvæxt, eller som enkeltstaaende større Trær med Græsbund under sig. I Forhold til Trævæxtens ejendommelige Væxt og tildeels Grupperes Artsindhold holdes de i fornævnte forskjellige Øjemed enten tættere sammensluttede eller aabne saa at meget Lys kan trænge ind mellem Trærne og derved saavel Opvæxten som Urte- og Græsbevoxingen ernæres saa kraftigt som muligt. Skovningen foregaar ved Oprydning saavel af Trærne som af Buske, for at Stubbe ikke skulle blive tilbage, hvoraf der igjen fremvoxe Rodskud, der umuliggjøre et reent Udtryk af Trægrupperne, hvilket er en Betingelse for det Udseende af frie Væxt, der er enhver Skovhaves væsentligste Forskjønnelse.

Til Rydningsarbejdet leveres Spade, Hakke, Øxe, Saug og Reeb.

Alt Træ, som er 6 Tommer eller derover tykt mindst 2 Alen over Jorden afkortes i 6 Alens Længde og lægges i saakaldte »Klodsunker« af 12 Fods Længde, 3 Fods Brede, 2¹/₂ Fods Højde. Dersom der iblandt det Skovede er Gavntræ, sorteres saadant efter Arten i Bunker for sig, og dersom der er enkelte Stammer af Gavntræ af betydeligere Størrelse, kunne de leveres i en større Længde end fornævnte 12 Fod, og beregnes da Arbejderne som 1 Bunke af 30 Cubikfods Indhold.

Alt Træ, som er under 6 Tommer i Gjennemsnit lægges som »Qvasunker« og afkortes til 10 Fods Længde, saaledes at hver Bunke bliver 10 Fod lang, 6 Fod bred og 4 Fod høj, naar Qvaset er sammenstuvet ved Sønderhugning, Sammentrykning.

Arbejdet betales paa den Maade, at der gives for hver Klodsbunke . 5 Mk.

for hver Qvasbunke 5 –

for hvert Træ som maa afqvastes i Toppen forinden det opryddes,

uden Hensyn til dets Størrelse 1 – 8 Sk.

for at jevne de ved Rydning opstaaede Huller i Jorden egentlig. . . . 4 – 8 –

Dette Landskabsgartneries Prydelse med Blomster kan kun iværksættes i de indhegnede Haver ved Indgangen til Frederiksberg Have fra Runddelen, og paa Øerne, da der intet for Publikums Adgang aabentliggende Sted kan fredes om Blomster. Da Haverne hverken have Drivhuse, Blomsterbevaringshuse eller Varmbede, saa kunne de fornødne Blomsterplanter for Sommerforsyning ikkun hidskaffes ved Indkjøb hos Handelsingartneren. Det maae derfor være et Hovedformaal, at udfylde Blomsterbedene med fleeraarige Planter som Grundbestand, der plantes saaledes, at deriblandt disse Planter atter kan plantes aarligt eet- og toaarige indkjøbte Blomsterplanter. I Blomsterhaverne ved Hovedindgangen til Haven er det et Formaal at hidsætte vellugtende Planter, saasom Resede, Levkojer, Heliotrop og saa videre, og Løgplanter, der tidligt i Foraaret give et oplivende Syn, saasom *Eranthis hyemalis*, *Galanthus nivalis*, *Scilla amoena*, *Bellis*, *Primula*, *Adonis vernalis*, *Narcissus poeticus* osv., samt Buske, som bære rigeligt Blomster, især saadanne som have stærk Vellugt eller skjønne Farver, saasom *Syringa*, *Amygdalis nana*, *Pyrus japonica*, *Lonicera Caprifolium*, *Philadelphus coronaria*, *Rosa* var., *Spiraea callosa* osv.

Til Belægning af Vejene indkjøbes i Reglen aarligt 1000 Tønder Bakke- eller Strandgrus.

Forskjellige Kjørsler, som udføres af lejede Vogne, udgjør gennemsnitlig 50 Rs. aarligt.

Zirplanter og Frøe udgjør aarligt 80 Rs.

Arbejdsredskabernes Vedlgeholdelse 40 Rs. aarligt.

Den Mand (afdøde Slotsforvalter Voigt ved Frederiksberg Slot) som i Aaret 1796 omdannede Frederiksberg Have og Søndermarken fra Anlæg i den stiveste franske Havestil til landskablignende Haver,* har deri vist, at han var en genial Mand, der havde et skarpt Blik for det Maleriske i den frie Naturs Conturer, for Virkningen af Skygge og Lys, for Farvernes Virkning osv. Ved at ransage Grundtrækkene i de af Voigt udførte Anlæg er der Vidnesbyrd nok om det Ovenstaaende, men ogsaa om, at det har havt stor Vanskelighed at omdanne de gamle Haver, uden at maatte gjøre Afkald paa meget, der var ønskeligt for den nye Have. Meest synes Voigt at have været i Anlægget af Vandkanalerne i Frederiksberg Have, der er ledede saaledes, at det ved Arealets Beplantning er blevet muligt snart at lade dem stærkt fremtræde, snart ved at skjule dem og derved mangfoldiggjøre Billederne.

Med Hensyn til Beplantningen maatte vistnok en stor Deel af de gamle Alleer gjenembrydes, og andre Dele søges skjulte af nye Plantninger. Imidlertid er det umiskjendeligt, at det har kostet Voigt Overvindelse at bryde de ærværdige

* Om den anden opfattelse af Voigts andel i havernes anlægning, se Frederiksberg gennem Tiderne VI s. 134 og om Søndermarken sammesteds s. 144-45 og 166-72.

Alleer, og derfor blev ikke lidet staaende til Forstyrrelse for det nye Anlægs Karakterenhed. Dette saaes baade i Frederiksberg Have og Søndermarken. Det er en praktisk Regel i ny Haveanlæg at plante hver Skovgruppe tæt, for siden at kunne udtynde og derved beholde tilbage saadanne Træer, som bedst udvikle sig til at udfylde den Træform, der ønskes, naar Plantningen har naaet noget Modenhed. Voigt har derfor plantet tæt og med meget forskelligartede Træer og Buske; Voigt levede vel en Deel Aar efter at han havde omlagt Haverne; men det maatte dog blive hans Efterfølgere, der hovedsageligt skulde udvikle og forme Plantningerne, eftersom de voxede i Højde og antog, eller skulde vise et ejendommeligt Udtryk.

Forinden Frederiksberg Have og Søndermarken ved Loven om Statshaverne af 12. Marts 1852 vare bleven udskildte fra Frederiksberg Driveri-, Frugt- og Oeconomihave og forncede til eet Landskabsgartneri, havde de med Hensyn til Behandlingen af Træbevoksningen igjennem flere Aartier efter Voigts Død været behandlede paa den Maade, at de tæt ved Vejene voxende Træer og Buske holdtes meget tæt sluttede, og, naar Grene hang ud over Vejkantene, disse da med Sax bleve klippede, lodret over Vejkanten. – Ved en Deel af Hovedvejene vare indtil 3 à 6 Alen tilbage fra Vejkanten de høitvoxende Træer nedskaarne i Toppene, saa at de dannede et fra Vejkanten skraat op stigende Bælte af tophuggede Træer og Buske. – Dybere inde i de skovlige Træmasser var Behandlingsmaaden den, at naar det skjønnedes at Træerne trykkede hverandre, bleve deres Sidegrene afhuggede, medens Toppene dog sluttede sig til et tæt Dække over Jordoverfladen og al Plantevæxt paa denne bleve derved tilintetgjort. Det var derfor kun ved Siderne af de aabne Græspladse at der saaes en friere Udvikling af Trægrenene. Da det fra Træerne nedfaldne Løv for Størstedelen blev bortbragt om Vinteren, bleve Træerne berøvede deres naturlige Gødning, de nedfaldne Frø blev fjernet med Løvet, og hverken ny Opvæxt kunde fremkomme, eller Skovurter blomstre i Skovbunden.

I Frederiksberg Have bleve Græspladserne for en Deel overtøjrede af Køer og Faar om Eftersommeren, medens Sommergræsset blev afslaaet og tørret til Høe til Creaturerens Vinterfoder. I Søndermarken, som havde sin egen Forvaltning af en Opsynsmand, bleve Trægrupperne behandlede paa samme Maade, som i Frederiksberg Have, medens Græspladserne anvendtes dels til Agerdyrking med Kornsæd, dels med Havesager, saasom Buskfrugter, Jordbær, Kaal, osv., dels Planteskole for Frugttræerne, dels endelig Græseng for Opsynets Køer og Faar. –

Ihvorvel denne Maade at behandle Lysthaverne havde sin Hjemmel for Størstedelen i fuldstændig Mangel paa landskabsgartneriske Grundsætninger, baade for de overordnede og stedlige Bestyrere, men ogsaa i Bestyrernes Løn-

ningsmaade, og endelig i visse Fordringer fra det daværende Hofs Side, navnlig fra Søndermarken, saa kunde dog denne Behandlingsmaade ikke fortsættes, efter-at Haverne vare overgaaede til at udgjøre et særskilt Landskabsgartneri.

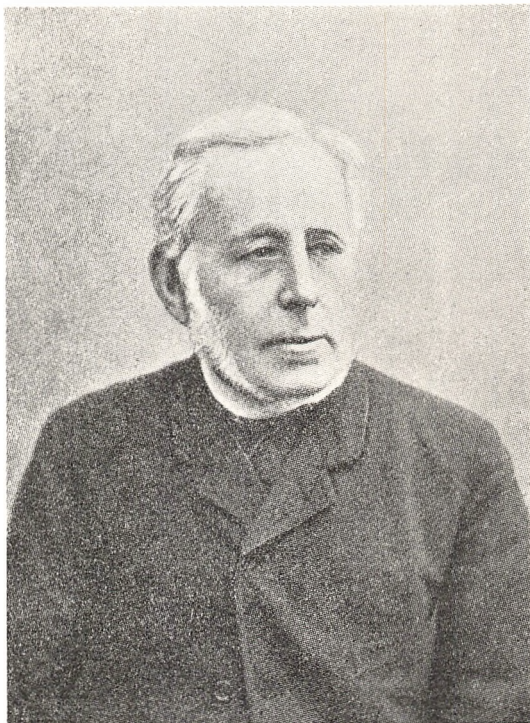
Det maatte nu blive Opgaven, at gjenoprette saavidt muligt de af Voigt grundlagte landskabsgartneriske Anlægsformer, udvikle Træbevoxingen ved at understøtte Træernes naturlige Voksemaade, bringe Lys og Luft ind i Skovmasserne, hvorved Farveafvekslingerne formeredes, fremdyrke Opvækst af ung Skov ved at lade det aarlige Løvfald blive liggende, og ved Opvæksten tilligemed den samtidig fremkommende Urte- og Skovblomstfremspiring at livliggjøre Udtrykket af Haverne.

Fremgangsmaaden for at opnaae fornævnte Resultater har hovedsagelig bestaaet i:

- At udtynde Skovgrupperne saa meget, at de Træer, der bleve tilbage, kunde udvoxe større Grene og Løvmængde, ved at de kunne berøres af Luften og Sollyset,
- At borttage de ved Hugning vanzirede Træer og Buske ved Siderne af Vejene saa at den ved Klipningen ufrigjorte Begrænsning af Vejene bortfaldt,
- At gjennembryde flere større, samlede Skovpartier, hvorved der fremkom Udsigter til Havernes Omegn, eller fra et Punkt i Haven til et andet, for derved at frembringe afvekslende Billeder med skøn Træbevoxing ved Siderne og friske Græstæpper i Aabningerne,
- At lede Spadseerevejene til saadanne Punkter, hvorfra de skønneste Skovbilleder vise sig,
- At stille enkelte Træer, der have særegen skøn Form eller ere udmærkede ved sin Art, mere blot, og hvor det er gjørligt, fremme deres bedre Væxt,
- At dyrke Græspladserne og ved hyppig Afvejning forskjønne deres grønne Farve,
- At anvende den størst mulige Forplejning paa enhver Deel af Haverne ved Udrensning af det vanzirende og navnligt forvandle vanzirende hele Trægrupper ved at erstatte dem med nye Plantninger.

Den næste inspektør for de offentlige lysthaver blev *Henry August Flindt*. Denne var født $2\frac{1}{4}$ 1822 i Århus som søn af premierløjtnant (senere generalmajor) Carl Ludvig Henrik Flindt (1792-1856) og Anna Sophie Caroline Flindt (1797-1854),¹⁵ og skulle ligesom faderen have været officer, men blev på grund af svagelighed sat i gartnerlære, først på Frederiksberg og derefter på Rosenborg, hvorfra han tog gartnerexamen 1844 med karakteren g. Var derefter undergartner på Bre-

HENRY AUGUST FLINDT, landskabsgartner, haveinspektør, f. 1822, d. 1901.

gentved 1844-46. Foretog en omfattende studierejse til Tyskland, Skotland og England og nedsatte sig derefter (1851) som anlægsgartner (eller landskabsgartner), hvorunder han en tid arbejdede sammen med *Johs. Rafn* (1854-1935) i Kolding og kom til at medvirke ved udvidelse eller omlægning af en lang række herregårdshaver i Danmark, Sverige og Holsten, ligesom han foretog Botanisk Haves flytning, anlagde Aborreparken og Ørstedsparken (i København), Haveselskabets Have (ved Frederiksberg Runddel) m. fl. I disse arbejder ser man hans fine blik for landskabelige linjer og former samt en ingeniørmæssig og målbevidst indsats, og disse anlæg fik af ham et klart og fint præg. I sit embede som haveinspektør (fra 1877) fik han blandt andet til opgave at istandsætte terrasserne i Frederiksborg Slotshave, omlægge Charlottenlunds og fortsætte Rothes omlægninger i Søndermarken, hvilke alle stadig bærer hans præg. Skabte sammen med V. Dahlerup også Langeleanlægget. Fra 1884 indtrådte han i kommissionen for udarbejdelse

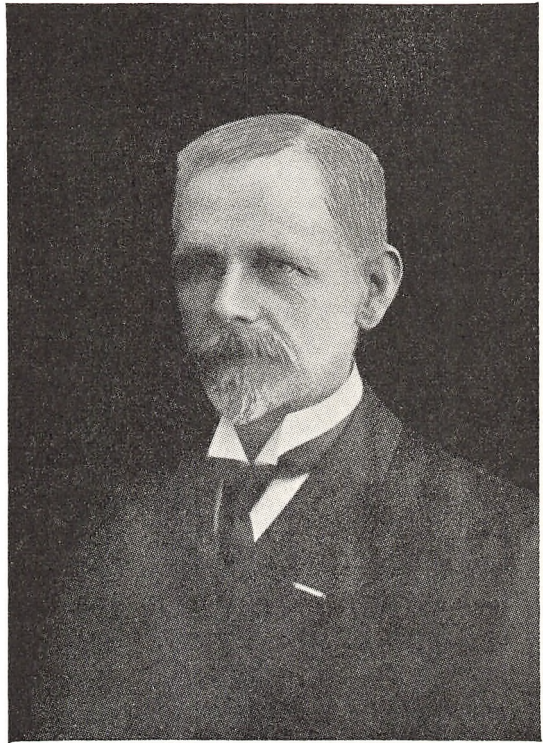
af planer til omlægning af Jægersborg Dyrehave og havde sæde i examenskommissionen for driveri- og blomsterdyrkning ved Landbohøjskolen (1869-95). Var 1872-89 medlem af Det kgl. danske Haveselskabs styrelse, blev 1889 æresmedlem af dette selskab og 1899 æresmedlem af Alm. dansk Gartnerforening, hvilken sidstnævnte forening han skænkede sin formue. Udnævntes 1874 til ridder, 1888 til danebrogsmand og fik 1893 kommandørkorset II, ligesom han havde flere udenlandske ordner, foranlediget af »Fredensborg-dagene«. Døde $1^{9/1}$ 1901. I en nekrolog fremhæves hans sjældne samvittighedsfuldhed og retskafne tænkemåde, store ordenssans og utrættelige arbejdssevne, – en af gartnerstandens støtter med en retsindig karakter og bramfri vandel.¹⁶ Hans efterladte planer opbevares i Det kgl. danske Haveselskabs arkiv.¹⁷ De bærer præg af en nøgtern udnyttelse af terrainets og beplantningernes muligheder og er helt blottet for romantisk føleri.^{11, 18}

Flindt viedes $1^{9/1}$ 1861 i København til Oligra Petrine Constance Holm ($1^{3/2}$ 1827- $2^{9/6}$ 1903), datter af premierløjtnant Hans Adolph Holm (1793-1828) og Dorothea Magdalene Topp (c. 1797-1864). I huset boede ifølge folketællingen 1890 hans brordatter Jacobine Flindt (27 år) foruden en del logerende, – der boede ialt 14 personer i forhuset og 11 personer i sidehuset.

Fra $1/3$ 1901 udnævntes derefter til haveinspektør den tidligere assistent ved haveinspektoratet *Hans Christopher Elers Koch* (se II). Efter overstået assistenttid ved inspektoratet rejste Elers Koch med understøttelse på studie til England og fik 1884 ansættelse som blomstergartner ved Rosenborg Have. Herfra kaldedes han 1886 til stillingen som gartner (overgartner) på Glorup på Fyn, hvor han virkede til han blev haveinspektør. I den relativ korte tid han fik lov at virke som leder af inspektoratet, opnåede han at sætte sit præg på haverne, der var embedet underlagt og er navnlig med rette berømmet for de sikre udhugninger i Frederiksborg Slotshave, hvor der skabtes enestående smukke udsigter mod slottet,* og tilsvarende udførtes f.ex. ved Apistemplet i Frederiksberg Have. Under hans embedstid nedlagdes driverihaverne i Rosenborg, og her fik han lejlighed til at skabe nye partier og knytte de forskellige dele sammen i een lysthave, ligesom han er far til en delvis omlægning af Søndermarken. Han havde kun

* Se Johannes Tholle: Haveanlægene og Gartnerne ved Frederiksborg Slot, Kbh. 1958.

HANS CHRISTOPHER ELSERS KOCH,
assistent, haveinspektør, f. 1858,
d. 1912.

et stærkt begrænset budget til sin rådighed, hvorfor løsning af opgaverne ofte måtte udsættes fra år til år, men hans medfødte kunstneriske talent for tegning, maleri og træskærerarbejde i forbindelse med en god smag, sans for det skønne i almindelighed og et praktisk greb skabte sikkerhed i hans dispositioner.¹¹ Han assisterede også ved nogle haveanlæg udenfor sit embede, f. ex. Marienborg præstegårdshave ved Hobro. Fra 1906 til sin død var han medlem af Det kgl. danske Haveselskabs bestyrelse og var en tid næstformand her. Var en alvorlig, religiøs natur og var i en årrække forstander for søndagsskolen i Bethesda (København). Dekoreredes 1906 med ridderkorset. Han døde $2\frac{1}{2}$ 1912 og er begravet på Frederiksberg Ældre Kirkegaard.¹⁹

Elsers Koch viedes $\frac{7}{10}$ 1886 i Horbelev til Kirstine Elisabeth Marcussen ($\frac{21}{5}$ 1860– $\frac{29}{6}$ 1928), datter af forpagter Nicolay Jürgen Marcussen (1814–82) og Jensine Elisabeth Sass (1832–68).

Den næste indehaver af haveinspektoratet blev *Clemen Jensen*,²⁰

der var født ^{31/12} 1876 i Tømmerup ved Kalundborg som søn af folketingsmand, gårdejer J. Cl. Nielsen (1837-1913) og Kirstine Jørgensen (død 1915). Efter kursus på havebrugsskole uddannedes Jensen i et handelsgartneri ved Søndermarken, på Gisselfeld og i Botanisk Have. Tog 1889 examen som havebrugskandidat med 1ste karakter og var til 1901 lærer ved Rødkilde havebrugsskole. Efter studierejser i Holland, Belgien og Tyskland arbejdede han i sommeren 1902 i den botaniske have ved Berlin, var 1902-04 medhjælper i Botanisk Have i København og 1904-12 gartner på »Villa Adelaïde« i Ordrup.

Som haveinspektør tiltrådte Cl. Jensen ^{1/4} 1912 under en ugunstig vind, hvor man talte om politisk udnævnelse, og kritikken fortsatte senere på forskellige områder, først overfor træfældningerne,²¹ hvorfor haveinspektøren i nogle år fik tilforordnet en skovkyndig mand ved dette arbejde, – dernæst overfor regnskabsføringen, hvorfor han suspenderedes, og efter en undersøgelse af regnskaber, bogføring m.v. fratoges han arbejdet og afskedigedes med nedsat pension fra ^{1/11} 1933. For al kritik af hans embedsførelse må dog ikke glemmes, at i hans funktionstid gennemførtes så væsentlige arbejder som konkurrencen om omlægning af Rosenborg Have,²² der senere udførtes af havearkitekt J. P. Andersen (1877-1942), ligesom også omlægning af marmorhaven på Fredensborg udførtes af samme havearkitekt i Clemen Jensens tid. Fik ^{5/7} 1919 ridderkorset. Efter sin afsked virkede han en tid som inspektør ved Odd Fellowlogen i København og flyttede senere til hjembyen Tømmerup, hvor der overdroges ham forskellige foreningshverv m.v. og hvorfra han iøvrigt bl. a. virkede som havearkitekt. I sine yngre år havde han været lærer ved gartnerundervisningen, var 1918-20 formand for Københavns kreds af Almindelig dansk Gartnerforening,* var 1923-32 censor ved Landbohøjskolen, 1929-31 medlem af Det kgl. danske Haveselskabs bestyrelse foruden at han havde andre hverv og har skrevet et avsnit om kongelige haver i Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri (1920). Clemen Jensen døde ^{18/10} 1954 og var ugift. I den lokale presse m. fl. steder har han fået et smukt eftermæle, hvorunder man navnlig hefter sig ved hans store arbejde for den sønderjydske sag; han var 1937-46 formand for Sønderjydske forening for Kalundborg og omegn.²²

* Se Johannes Tholle: Københavns Kreds af Alm. dansk Gartnerforening 1883-1958, Kbh. 1958.

CLEMEN JENSEN, villagartner,
haveinspektør, f. 1876, d. 1954.

Mens den nævnte undersøgelse stod på og indtil en ny haveinspektør kunne udnævnes, fungerede fuldmægtig i indenrigsministeriet *Justus Saurbrey* (f. $24/12$ 1894) i embedet, – senere udnævnt til amtmand i Frederiksborg amt.

Den nuværende kongelige haveinspektør, som fik sin udnævnelse fra $1/4$ 1934, er den tidligere assistent under inspektoratet, daværende stiftsgartner på Vallø *Alfred Carlsen* (jevnf. II). I Carlsens embedstid er der faldet ro over embedet, og efter at der var skabt politisk sanktion for træfældninger, er der gennemført meget betydende (omend ikke omfattende) fældninger og rydninger af træer, som stod på forkerte steder og havde sløret eller skjult have- og træpartier af karakteristisk præg, og både i Frederiksborg Have, Frederiksberg Have og Fredensborg m. fl. steder har dette givet nye skønhedsværdier. Et omfattende arbejde for foryngelse af de gamle og tildels hensygnende alléer har ligeledes været sat i gang (Rosenborg m. fl. steder), og der er endnu flere planer parat til gennemførelse, hvis de kan finansieres. Store omlægninger er udført i slotshaven ved Gråsten, ligesom herregården

Spøttrup er kommet til blandt statshaverne, som nu omfatter følgende med de angivne arealstørrelser:

1. Rosenborg Slotshave	12,14 ha
2. Frederiksberg Have	31,70 -
3. Søndermarken	32,30 -
4. Fredensborg Slotshave.....	118,85 -
heraf reserveret areal: Marmorhaven 9,40 ha	
5. Frederiksberg Slotshave	64,02 -
heraf frugthave 1,67 ha	
6. Sorgenfri Park	39,10 -
7. Graasten Slotshave.....	9,90 -
8. Haveanlægget ved Sønderborg Slot	3,40 -
9. Slotsholmen, ikke bebygget areal	4,93 -
10. Charlottenlund Slotshave – underlagt inspektoratet 1936.....	13,80 -
11. Bernstorff Slotshave – underlagt inspektoratet $\frac{1}{7}$ 1939.....	61,20 -
12. Spøttrup Haveanlæg – underlagt inspektoratet 1938. Voldpartier og haveanlæg projekteret af haveinspektøren, udført delvis som nødhjælpsarbejde 1938-1940, indviet $\frac{15}{8}$ 1941	8,85 -

Haveinspektøren fungerer endvidere som konsulent for kgl. bygningsinspektør, hvad angår beplantningerne ved Kronborg, Skanderborg Slotsbanke, Koldinghus, Mariager Kloster, Aalborg Slot. Desuden er embedets *rayon* udvidet med andre af statens haver, f. ex. amtmandshaverne. Alfred Carlsen var i nogle af sine unge år lærer ved gartnerforeningens aftenundervisning af unge gartnere og har i flere perioder været medlem af Alm. dansk Gartnerforenings repræsentantskab samt var 1945-52 formand i fællesrådet for havekultur og landskabsgartneri.²⁴ Udnævntes $\frac{28}{12}$ 1940 til ridder af Danebrog og i 1955 til ridder af 1. klasse. A. Carlsen er gift med Eva Fritze Terp, f. $\frac{30}{12}$ 1907.

Om de i offentlige lysthaver ansatte ledende gartneres *kår* skal slutelig anføres, dels hvad det af indenrigsministeriet under $\frac{21}{11}$ 1916 nedsatte udvalg har konstateret om lønninger m.v., dels det til 1958 gældende.¹¹ – I nævnte betænkning af 1916 hedder det bl. a.:

Til prgf. 7.

Haveinspektørens Lønning er ved Loven af 1ste April 1871 prg. 5 fastsat til 3,200 Kr. aarlig foruden Fribolig, – der er derhos tillagt den nuværende Inspektør et personligt Tillæg af 1,000 kr. aarlig.

Udvalget har under Hensyn til Stillingens Betydning ment, at Lønningen i hvert Fald ikke kan fastsættes til et lavere Beløb end det foreslåede: 4,800 Kr. aarlig, stigende til 6,408 Kr. Til Sammenligning skal anføres, at Gartneren ved Botanisk Have lønnes med 4,000 Kr. aarlig, stigende til 5,200 Kr. foruden Fribolig, og at Afdelingsgartneren under Københavns Kommune lønnes med 4,500 Kr. aarlig, stigende til 6,000 Kr.

Til prgf. 8.

De ved de offentlige Lysthaver ansatte Gartneres Løn har i en Aarrække været meget for ringe i Forhold til Omfanget af det dem paahvilende Arbejde og Ansvar. Det er som en foreløbig Foranstaltning, for i nogen Grad at bøde herpaa, med Tilslutning af Finansudvalgene ved Forslaget til Tillægsbevillinglov for 1917-18 søgt bevilget personlige Tillæg til Lønningerne til de nuværende Indhavere af de nævnte Stillinger.

De paagældende Tjenestemænds Lønningsvilkaar er herefter for Tiden følgende:

Gartneren ved Frederiksberg Have lønnes med	2600	Kr.	foruden	Fribolig
- - Rosenborg Have lønnes med	2080	-	-	-
- - Frederiksberg Slotshave lønnes med ..	2080	-	-	-
- - Fredensborg Lysthave lønnes med	1040	-	-	-
- - Sorgenfri Slotshave lønnes med	1435	-	-	-

Det bemærkes, at Gartneren ved Frederiksberg Have tillige er Assistent ved Inspektoratet, uden at der derfor ydes ham noget særligt Vederlag, at Gartneren ved Fredensborg Slotshave desuden som Blomstergartner oppebærer et Vederlag af Civillisten, for Tiden 1,200 Kr. aarlig, og at Gartneren ved Sorgenfri Slotshave i sin Egenskab af Opsynsmand ved Slottet lønnes med 400 Kr. aarlig ...

Gartneren ved Fredensborg Lysthave har for Tiden Fribolig fra Civillisten ...

Gartneren ved det nyindrettede Haveanlæg paa Slotsholmen er ansat fra 1ste April 1917 med en Aarsløn af 1,550 Kr. ...

Stillingen som Gartner ved Sorgenfri Slotshave har i en lang Aarrække været forenet med Stillingen som Opsynsmand ved Slottet ...

Det nedsatte folketingsudvalg foreslog en række forhøjelser.

Som slut på denne historiske udredning bringes de pr. 1/4 1955 gældende lønninger i henhold til det af haveinspektoratet udarbejdede skema (se s. 50-51).

Lønforhold for haveinspektøren, fuldmægtigen og assistenten ved inspektoratet J

	Tjenestemandsløven §	Grundløn	Alderstillæg	Pensionsgtillæg
Haveinspektøren*	567	8700.–	600.–	1800
Fuldmægtigen*	569	5040.–	720.–	1320
Assistenten**	572	3420.–	1260.–	1200
Slotsgartneren Rosenborg	570	3900.–	960.–	1200
– Frederiksberg	570	3900.–	960.–	1200
– Fredensborg	570	3900.–	960.–	1200
– Frederiksberg	570	3900.–	960.–	1200
– Sorgenfri	570	3900.–	960.–	1200
– Bernstorff	570	3900.–	960.–	1200
– Gråsten	571	3660.–	960.–	1200
– Charlottenlund	571	3660.–	960.–	1200
Gartneren** Sønderborg	575	2400.–	450.–	960
– ** Spøttrup	571	3660.–	960.–	1200
Tilsynsførende Slotsholmen	573b	3060.–	720.–	1080

Alle lønningerne er slutlønninger.

* kongelig udnævnelse. ** ikke tjenestemand.

EFTERSKRIFT

At forskellige forskere ad forskellige veje vil kunne finde frem til yderligere stof end det af mig opførte, er det meget naturligt at kunne vente, og jeg er meget glad ved, at der fra 5 forskellige kilder således er kommet mig værdifulde oplysninger i hænde til uddybning og udfyldning af det i forrige bind af nærværende skrift anførte. Nedenstående anføres af det modtagne, hvad jeg finder rimeligt at medtage.

Det første supplerende bidrag er modtaget fra hr. *E. Friis*, Søsum pr. Veksø, og det drejer sig om de ældste gartnere, derunder især nogle oplysninger om gartnere med tilknytning til *Prinsessegaarden*, – altså nogle oplysninger fra perioden før det af mig anførte.

I Københavns amts contributionsregnskaber 1662-1728 (rigsarkivet) er anført 2 forhold, nemlig først, at Enevold Parsberg under $\frac{1}{6}$ 1666 anmoder hofmester Jacob Eylersen slotsskriver om at udbetale til hendes majestæts gartnermester *Hans Ebisch* (eller Ebbish eller Ehbisch) 300 daler af Nye Amager Bønders avgift, – og dernæst kvitterer under $\frac{5}{11}$ 1666 samme gartnermester for penge, der er udført tømmer- og

aver og for slotsgartnere og gartnere under inspektoratet 1. april 1955

egulerings- tillæg	Midlertidigt tillæg	Særligt tillæg	Ialt kr.	Pensions- fradrag	Boligfradrag	Udbetaling kr.
6480.-	4662.-	1732.56	24.406.56	555.-	1245.60	22.605.96
5184.-	2973.60	808.56	16.694.56	354.-		16.340.16
4752.-	2427.60	460.56	14.168.16			14.168.16
5184.-	2545.20	478.56	14.699.76	303.-	597.60	13.799.16
5184.-	2545.20	478.56	14.699.76	303.-	597.60	13.799.16
5184.-	2545.20	478.56	14.531.76	303.-		14.228.76
5184.-	2545.20	478.56	14.511.76	303.-	597.60	13.611.16
5184.-	2545.20	478.56	14.603.76	303.-	597.60	13.703.16
5184.-	2545.20	478.56	14.699.76	303.-	597.60	13.799.16
4752.-	2471.40	460.56	13.759.96	291.-	568.80	12.900.16
4751.-	2471.40	460.56	13.935.96	291.-	568.80	13.076.16
4320.-	2016.-	48.-	10.518.-		403.20	10.114.80
4752.-	2471.40	460.56	13.503.96		568.80	12.935.16
4752.-	2298.-	166.56	12.724.56	240.-		12.484.56

snedkerarbejde for ved samme Prinsessegaard. »Desforuden haver jeg efter hendes Dronl. Maj^{ts} naadigste Befaling leveret Urtegaardsmanden udi Prinsessernes Have af Linder, Ebbeltre, Peerer, Kirsebær Træer, saa- og Legustrum, Stichelsbær og Ribs, beløber efter Memorial ... 180 Rdl.«

Om denne Hans Ebisch ved vi, at han var ansat som gartner for Dronning *Sophie Amalie* i hvert fald fra maj 1659 og han nævnes som sådan også i 1668. Han skønnes at have haft i hvert fald noget opsyn med Prinsessegaardens haveanlæg, og han var formentlig fra 1668 til sin død gartner ved noget, der kaldtes »Bjerrers Lysthave«. Han betalte i 1660-erne 50 rdl. skat af grund i Vognmagergade og i 80-erne 160 i grundskyld for 7 våninger i Borgergade. Han blev gift med dronningens kammerjomfru Annchen (Anna) Nundorf, og i ægteskabet fødtes Johan Friederich Ehbisch, der blev en berømt billedhugger (c. 1672-1748). Gartnermesteren døde 1692.

Som prinsessernes urtegårdsmand betegnes udtrykkelig *Jens Peder- sen*, der iflg. Københavns jordebogsregnskaber 1661- (rigsarkivet) i 1667-68 havde haft fortæring hos en vis Schulten, hvem der blev godtgjort 19 r. 1-8 herfor.

I samme kilde nævnes ved hans kgl. højheds gård under folke- og kvægskatten $^{11}/_1$ 1682 en mester *Hans Christian Adolph*, Gardner, hans hustru, 4 tyende, som hans kgl. højhed lønner, foruden 15 heste og hopper, 13 køer og stude, 1 nød, 20 faar, svin og lam, og under mandtal kop- og kvæg-skat $^{14}/_0$ 1683 en mester Christian og hustru + 4 folk, – formentlig ovennævnte Chr. Adolph.

Ovennævnte kilder har også en del notater om gartneren *Berendt Pettersen Berg*, og af Frederiksberg kirkebog (landsarkivet) kan anføres, at denne gartner blev begravet på Frederiksberg Kirkegaard 1692, 41 år gammel. Der er hos hans hustru (enke) for 1696 i mandtallet opført en gartner *Hans Christian*, der dog næste år benævnes husmand, hvad formentlig ikke udelukker, at han stadig også var gartner med tilknytning til slottet.

På Jægergaarden boede 1690 foruden falkoneren urtegårdsmanden *Svend Mortensen* med hustru, – og også denne må have haft sin gerning i Prinsessegaardens have. Om gartneren og slotsforvalteren *Hans Henrich Bruhn* fortæller mandtal, skatteopgivelser m. m. bl. a., at han i 1700 havde 2 drenge, 1 pige og 4 staldkarle, – 1704-6 hustru, 3 børn, 1 karl, 1 pige, – 1710 2 urtegårdssvende og 1 pige, 1713 2 gartnersvende, 1 kusk, 1 pige, – 1717 betaltes i kopskat af Bruhn og hustru hver 12 rdl., 2 børn hver 6, 1 karl + 1 pige ialt 2 foruden af et chaissi 20 rdl. Der boede hos ham 4 urtegårdssvende og 2 drenge m. fl. – for året 1743, hvor Bruhn forlængst har fået sin avlser, nævner skatteopgivelserne, at der var 3 gartnersvende, 2 drenge, 2 tømmermænd m. fl.

Det andet bidrag kom gennem en pakke med notater m. m. fra botanisk gartner *Axel Langes* bo, og det gav et værdifuldt supplement til, hvad der er fortalt om generalinspektør *Christian Frantz Schmidt* (forrige bind, s. 123 ff.). På det tidspunkt, da det angivne blev nedskrevet, måtte jeg desværre ligesom tidligere biografer meddele, at det var ukendt, hvor han var uddannet. Netop om dette forhold meddelte pakken oplysning, idet der heri lå en redegørelse for udseendet af hans lærebrev, – og dermed var altså denne betydelige personligheds uddannelsesforhold klarlagt. Hvor og hvornår lærebrevet er fundet, vides ikke. Men af dette fremgår det, at Chr. Fr. Schmidt var i lære hos slotsgartneren på Skanderborg *Chr. Bruhn* (død 1777) fra $^{30}/_3$ 1752 til $^{30}/_3$ 1755. Hans navn

FRA INDGANGEN TIL FREDERIKSBERG HAVE.

staves på lærebrevet Smidt, og det kan tilføjes, at i det af ham sammen med Trøjel i 1771 præmierede og senere udgivne skrift om indhegninger staves hans mellemnavn Frands; man har således ikke taget det så nøje med navne, som vi nu gør det. Det ovennævnte lærebrev ligner iøvrigt meget det, som i 1722 var udfærdiget for hans læremester og indeholder som dette skjold, baldakin, engle m.v. Desværre giver de på den pågældende kilde i A. Langes bo anførte steder som ejer(e) af lærebrevet efter undersøgelse ikke nogen mulighed for at finde frem til det, – ellers ville vi naturligvis her gerne have gengivet det. Måske dukker det op en anden gang. –

Det tredje supplement kom fra Norge, hvor overlærer, bibliotekar *Torfinn Skard* for tiden arbejder med gartneriets og havebrugets historie og derunder naturligvis ofte støder på danske gartnere. Uanset at vi ellers ikke har biograferet gartnerformænd skal dog anføres, at

han oplyser, at den i forrige bind, s. 165 omtalte gartnerformand i Frederiksberg Have *Carl Heinrich Kaiser (Kayser)*, der var født i Düsseldorf $9/_{12}$ 1834, kun var c. 1 år i Danmark og 1860 kom til Oslo. Her anlagde han haver ved jernbanestationer samt lærerhaver og var 1867-1915 slotsgartner på Akershus. Fik en meget betydelig position i Norge og modtog kong *Oscar II's* fortjenstmedalje i sølv (1897). Døde $7/_{12}$ 1915 i Oslo. Yderligere oplysninger om ham findes bl. a. i Nordisk illustreret Havebrugsleksikon 4de udg. II s. 431.

Også det fjerde supplement stammer fra Norge og er velvilligst tilstillet mig af overretssagfører *Per v. Hirsch* (Oslo) og omhandler slægten *Voigt*. Også her kommer der noget nyt ind i billedet, og da der kan henvises til Personalhistorisk Tidsskrift 69. årg. s. 187, er det for såvidt mindre undskyldeligt, at den nævnte oplysning ikke er kommet med i det oprindelige manuskript.

Jørgen Frederik Lorentzen Voigt var hidtil almindelig biograferet med den oplysning, at han mentes indvandret og af ukendt herkomst. Efter det foreliggende skulle han imidlertid iflg. Fr. Rostgaards optegnelser være søn af *Las Foged* på Søgaard og dennes hustru *Bodil Richelsdatter*. Denne sidste var datter af bonden *Richel Petersen* i Rinkenæs. Dette har desværre dog ikke kunnet bekræftes ved optegnelser i kirkebøgerne i Kliplev (begyndt 1666) og Felsted (1684).

Om *Nicolai Voigt* kan yderligere oplyses, at ministerialbogen har den $18/_{2}$ 1706 som hans dåbsdag, så de forskellige datoer og årstal (jevvnf. Frederiksberg gennem Tiderne VI (1956), s. 115 og 174) er altså lidt divergerende. Desuden anføres det, at han er døbt *Nicolai Lundby*, hvad nok ingen tidligere biografer har bemærket.

Endelig oplyser afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, at han ved gennemgang af de frederiksbergske gravstedsprotokoller har fundet, at den i Frederiksberg gennem Tiderne VI s. 165 (og kildehenvisn. 32) omtalte gartner *Nicolai Peter Wolff* er begravet på Frederiksberg Ældre Kirkegaard i 1. afdeling nr. 50 og er død $7/_{6}$ 1861, 47 år gammel.

Text- og kildehenvisninger

I

1. Fornavnene Ludvig og Axel er ofte forbyttet, analogt med tilfældet for andre gartnere i denne store slægt, hvor tilmed man ofte heller ikke brugte det første fornavn som kaldenavn, hvorfor der tit er mulighed for forvekslinger.
2. En Gartnerfamilies Historie 1758-1901 af Martin Ludvig Hansen (død 1901), – manuskriptet er i snedkermester Borella Hansens besiddelse (Hillerød).
3. Haveinspektoratets arkiv, Frederiksberg.
4. Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri til 1919 (1920), s. 520-21, 533-34.
5. Folketællingslisten 1855, Rigsarkivet, herefter forkortet til RA; jevnf. private oplysninger.
6. sammesteds 1860, RA.
7. Dansk Havetidende 1864 nr. 49, s. 392, – jevnf. Dansk biografisk Leksikon IX (1936), som s. 256 har navnet Espen Martin Hansen (1793-1875).
8. Folketællingslisterne 1870, RA.
9. sammesteds 1880, RA.
10. Gartner-Tidende 1901, s. 95-96.
11. Iflg. skrivelse fra Frederiksberg begravelsesvæsen af 28. 4. 1955.

II

1. Iflg. skrivelse fra Landsarkivet i Odense af 17. 3. 1955, – H. J. staver stedse sit navn med tysk ü.
2. Originale kgl. resol. fra Hofmarchallatet nr. 89 af 24. 8. 1842, RA.
3. Haveinspektoratets arkiv, Frederiksberg.
4. Folketællingslisten 1845, RA.
5. Gartner-Tidende 1921, s. 38, 1922, s. 57-

58. Skrift af lektor H. Holten-Bechtolsheim: N. E. P. J. Holten v. Mauchenheim, kaldet Bechtolsheim, f. 30. jan. 1844, d. 31. jan. 1922, m. stamtavle. (Kbh. u. å.) – Private oplysninger.
6. Fortegnelse over danske Havebrugs-kandidater 1865-1946. (Kbh. 1947).
7. Haven 1904, s. 221, Gartner-Tidende 1904, s. 143. Danske Gartnerivirksomheder 1934-36, s. 324 m. fl.
8. Dansk biografisk Leksikon XIII (1938), s. 33, 34.
9. Slægten Selmer (1868) samt private oplysninger bl. a. fra gartner Carl B. Selmer (Bygholmsvej 31, Vanløse) af 25. 5. 1955.
10. Dansk biografisk Leksikon II (1933), s. 419-20, Gartner-Tidende 1935, s. 689, Havekunst 1929, s. 1.
11. Vilvordes Mundeblad 1930, s. 8, 1932, s. 79.
12. Horticultura, December 1954.
13. Iflg. private oplysninger til forfatteren.
14. Danske Gartnerivirksomheder III (1936), s. 1635.

III

1. Rentekammerets relations- og forestillingspr. nr. 104 af 25. 4. 1798. RA.
2. Sammes nr. 211 af 2. 6. 1835, jevnf. hofmarchallatets resol. af s. d. s. 505-15. RA.
3. Rentekammerets resol. nr. 212 af 2. 6. 1835. RA.
4. Hofmarchallatets resol. nr. 40 af 1. 4. 1840, nr. 97 af 24. 10. s. å. og nr. 9 af 7. 2. 1841. RA.
5. Hofmarchallatets resol. nr. 57 af 11. 12. 1845, nr. 161 af 16. 5. 1850 og nr. 28 af 10. 3. 1852. RA. Dansk biografisk Leksikon XX (1941), s. 224-25.

6. Hofmarchallatets resol. nr. 57 af 11.12. 1845. De kgl. Haver 1849-50. RA.
7. Indenrigsministeriets resol. nr. 305 af 31.12. 1849. RA.
8. Sammes resol. nr. 261 af 10.12. 1859. RA.
9. Dansk Havgættidende 1850, s. 7-8, 14-16, 56, 87-88, 1851, s. 8, 18, 61, 69 m. fl., 1852 tillæg nr. 7. Dansk Havetidende 1864, s. 66-71.
10. Dansk biografisk Leksikon XX (1941), s. 227-29, jevnf. Nord. ill. Havebrugsleksikon 5te udg. II, s. 801-02.
11. Haveinspektoratets arkiv. Se også A. Gerber: Frederiksberg By (1955), s. 18.
12. Vilh. Rothe: Mindeblad om Rudolph Rothe ... 1802-77. Vemmcløv 5te Febr. 1877.
13. Tidsskrift for Havevæsen XII (1878), s. 136-49.
14. Weilbachs Kunstnerleksikon III (1952), s. 86-87. Se også om Rothe i Bruun & Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919 (1920), s. 265ff. Gartner-Tidende 1924, s. 387-89.
15. Dansk biografisk Leksikon VII (1935), s. 116-17, - jevnf. Nord. ill. Havebrugsleksikon 5 udg. II, s. 775-76.
16. Gartner-Tidende 1901, s. 17-19.
17. Havekunst 1950, s. 107-11.
18. Weilbachs Kunstnerleksikon III (1952), tillæg s. 23.
19. Gartner-Tidende 1912, s. 17. Dansk biogr. Leksikon XIII (1938), s. 33-34, jevnf. Nord. ill. Havebrugsleksikon 5te udg. II, s. 773-74.
20. Fortegnelse over danske Havebrugs-kandidater 1865-1946 (1947), jevnf. skr. fra Folketingets arkiv og bibliotek til forf. (April 1955) om Clemens Jensens far.
21. Havekunst 1924, s. 49-59, Forskønnelsen 1924, s. 1-3.
22. Havekunst 1920, s. 109-22, Gartner-Tidende 1931, s. 141-46.
23. Horticultura 1955, s. 34-35.
24. se iøvrigt Gartner-Tidende 1939, s. 601.

Frederiksberg Realskoles Historie

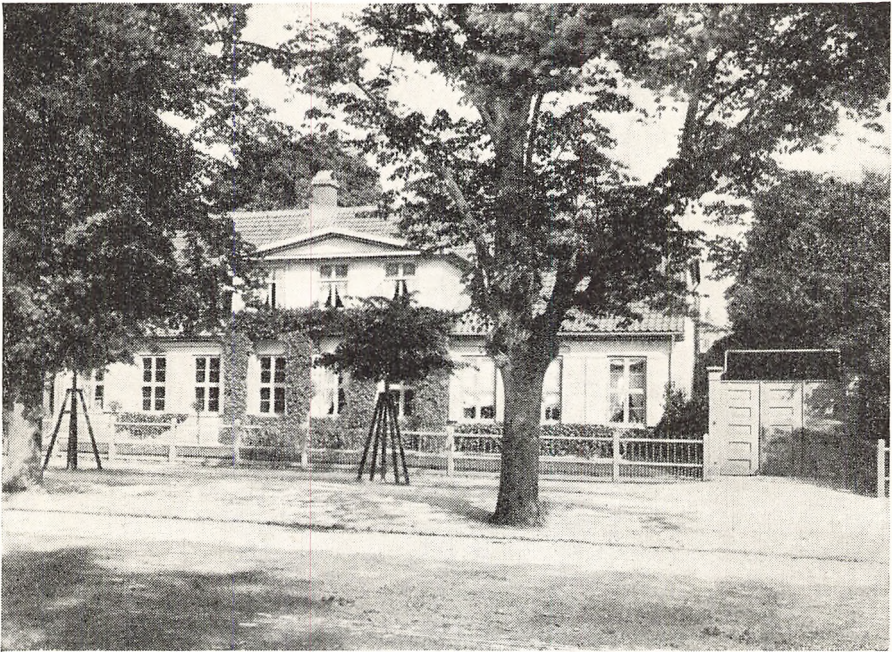
Af VICTOR HERMANSEN

FREDERIKSBERG REALSKOLES OPRETTELSE og første Tid har hidtil ligget i det dunkle. Det første trykte Skoleprogram, som *Carl Ewald* udsendte i 1881, siger blot i Almindelighed, at »Frederiksberg Realskole, der i sin Tid blev grundlagt af Pastor *Friis*, har tidligere væsentlig været en Forberedelsesskole«. Det er alt om Begyndelsen – og da Skolens Arkiv ikke heller indeholder noget om den ældste Tid, ser det ret mistrøstigt ud. Naar Kilderne ikke rinder, er der jo ikke noget Vand at øse.

Alligevel kan vi dog ad anden Vej faa nogle flere Oplysninger, hvis vi bruger denne Meddelelse som Udgangspunkt. Naar vi nemlig gaar baglæns i *Vejviseren*, fra det kendte til det ukendte, faar vi vel ikke saa fyldige Efterretninger, som vi gerne vilde have, men vi faar dog visse ydre Kendsgerninger, som vi ikke vilde være foruden.

Slaar vi da op i *Vejviseren* for 1880 under Frederiksberg Allé Nr. 4, finder vi, at i Stueetagen var der to Lejligheder. I den ene boede Handelsfuldmægtig Fugelsang, i den anden havde Skolebestyrer *E. O. Tornøe* Lokale, medens Lærer, cand. phil. *C. Ewald* havde privat Bopæl paa H. C. Ørstedesvej 39 A. Aaret efter, 1881, var Forandringen imidlertid sket. Ikke blot boede nu Enkefru J. J. Fugelsang i den ene Lejlighed, men Skolebestyrer, cand. phil. *C. Ewald* havde overtaget den anden. Han havde altsaa udkøbt Skolebestyrer *Tornøe*, og det bliver derfor naturligt at opspore, hvornaar han tiltraadte. Dermed faar vi allerede et Bidrag til Skolens ældre Historie.

Det viser sig da, at Skolebestyrer *Tornøe*¹ kun i en kort Aarrække ledede Skolen, nemlig 1880, 1879, 1878, men før ham havde *V. C. Hansen*² Skolelokale her: 1877, 1876, 1875, 1874, 1873. I 1872 nævner *Vejviseren* derimod ikke noget om, at der var Skole i Frederiksberg

FREDERIKSBERG REALSKOLES første Lokale paa frederiksbergsk Grund, »Vennersly«, Frederiksberg Allé 4. (Københavns Bymuseum)

Allé Nr. 4, utvivlsomt fordi den endnu ikke havde tilhuse her. Men hvor var den saa?

Den samme Vejviser for 1872 siger os det. Den oplyser os nemlig om, at *I. Friis*, Præst og Skolebestyrer, boede Vesterbrogade 61, 1. Sal. Her var Skolen altsaa at søge. Og vil man have fuld Sikkerhed, giver Vejviseren for 1873 os ogsaa det. *I. Friis* er nemlig ikke mere Skolebestyrer, men har aabenbart afstaaet Skolen, da han nu er blevet Præst ved Almindeligt Hospital og er flyttet til Vesterbrogade 93.

Det er derefter en let Sag at forfølge Sporet. Vejviseren for 1871, 1870, 1869, 1868 og 1867 nævner *I. Friis* som Præst og Skolebestyrer med Adresse Vesterbrogade 61, 1. Sal, men det foregaaende Aar, 1866, var han vel baade Præst og Skolebestyrer, men han boede nu i Dannebrogsgade Nr. 24. Atter det foregaaende Aar, 1865, var han kun omtalt som Præst og boede Østerbrogade 66.

Enhver Tvivl er dermed udelukket. Naar det i 1881 hed, at Frede-

SKOLENS GRUNDLÆGGER Pastor
Immanuel Friis. Udsnit af et
Familiebillede fra o. 1870.

riksberg Realskole i sin Tid var begyndt som Forberedelsesskole, og at den var grundlagt af Pastor *Friis*, kan vi altsaa med den mest officielle Kilde – med selve Vejviseren – slaa fast, at Traditionen er rigtig. Vi kan ovenikøbet præcisere den endnu nøjere og sige, at *Frederiksberg Realskole er begyndt i Dannebrogsgade Nr. 24*, enten i Slutningen af 1865 eller i Begyndelsen af 1866.

Skolens Grundlægger – *Immanuel Friis*³ – var født i København 1819 og grundlagde allerede som ung cand. theol. en Skole i 1843. Han opgav den imidlertid, da han i 1851 blev Sognepræst i Sønderjylland, men da han blev forjaget af Tyskerne efter 1864, vendte han tilbage til Hovedstaden. Som Præst uden Embede tog han atter Skolegerningen op og var Skolebestyrer fra 1865 til 1872, da han blev konstitueret Præst ved Almindeligt Hospital. I 1875 blev han Sognepræst til Soderup-Eskildstrup her paa Sjælland og betjente Embedet til 1892. Højt bedaget døde han i 1911 og blev begravet paa Soderup Kirkegaard.

Skolen har fra først af sikkert ikke haft noget særligt Navn – i Vejviserens Fagregister opføres den i hvert Fald ikke med noget –, men man har kun kaldt den efter de skiftende Bestyrere. Heri skete der

imidlertid en Forandring, da *Carl Ewald*⁴ overtog Skolen. Mandag den 22. November 1880 blev den gamle Forberedelsesskole nemlig om-dannet og udvidet til *Frederiksberg Realskole* - og i de følgende Aar blev denne Stiftelsesdag da ogsaa markeret ved, at Skolen havde fri.

Det ældste trykte Skoleprogram er underskrevet i Juni 1881 og indledes helt stateligt med en større Afhandling: Om Geografiunder-visningen, af en af Skolens Lærere cand. phil. *U. Woldike*, men hvad der har særlig Interesse, er dog det andet Afsnit: Skoleefterretninger.

De er, som sagt, fra Juni 1881 og siger, at »Skolen er bleven udvidet i Foraaret, idet den har føjet den hosliggende Lejlighed til sit tidligere Lokale. Den bebor saaledes nu hele Stue-Etagen i Ejendommen. Ved Reparationer, Borttagelse af et Skillerum m. m. ere Forholdene yderligere forbedrede.« Men hvad der virker helt moderne er, at den nye Ledelse ogsaa stillede sundhedsmæssige Krav til de nye Lokaler. »Det har«, hedder det nemlig, »forekommet os ønskeligt, om Skolens Lokaler af og til bleve inspicerede i hygieinisk Henseende, og vi have derfor henvendt os til en praktiserende Læge, der med Beredvillighed gik ind paa vort Forslag. Lokalerne inspiceres derfor fire Gange aarligt af Dr. *Viggo Bendz*, efter hvis Forslag saaledes forskellige Indretninger i Aar ville blive truffene.« Og det var sikkert ogsaa af Hensyn til Elevernes Velbefindende, at man »efter Skolens Plan« havde indført den Ordning, at »hver Klasse har $\frac{1}{2}$ Time, Afgangsklassen (4de Real-klasse), der begynder sin Virksomhed om et Aar, 1 Time daglig Gymnastik«. I de tre Forberedelsesklasser var det endda »svensk Gymnastik«.

Skolen talte i 1881 kun 82 Elever, men Programmet siger ikke noget om, hvorvidt det var flere eller færre end de foregaaende Aar. Heller ikke oplyser det, hvorledes Eleverne var fordelt i de forskellige Klasser, men derimod meddeler det om Skolens Struktur, at den var delt i 2 Afdelinger: A. Forberedelsesklasserne og B. Realklasserne, hvortil kom: C. Pigeklasserne og D. Kursus.

Forberedelsesklassernes Antal havde været 3, men efter Sommerferien begyndte den 4de og efter et Aar ogsaa den 5te. Efter 5te Klasse kunde Eleverne saa enten gaa over i Realklasserne eller - hvis de vilde studere - gaa ind i en Latinskole.

Realklassernes Antal havde været 2, men, naar Planen blev fuld-stændigt gennemført, vilde der blive 4, og Eleverne skulde ved Ud-

gangen af 4de Realklasse tage den udvidede Præliminærexamen. De kunde imidlertid ogsaa nøjes med »den lille Præliminærexamen«, sikkert fra en tidligere Klasse.

Pigeklasserne var et Forsøg paa at udvide Skolens Virksomhed, men blev vistnok ikke til Virkelighed, skønt man havde store Planer. Der var nemlig kun i Juni 1881 indmeldt – 7 Elever. Alligevel stillede man i Udsigt, at efter Sommerferien 1881 skulde 1 eller 2 Pigeklasser begynde deres Virksomhed. Ja, man havde endda tænkt sig, at »denne Afdeling af Skolen« skulde blive paa 8 eller 9 Klasser, og at Eleverne ved Udgangen af øverste Klasse skulde slutte med en Examen – ovenikøbet med fremmede Censorer – og faa et Bevis for Udfaldet. Skolen lokkede ogsaa med, at »Pigeklasserne ville blive ledede og indrettede paa lignende Maade som Drengklasserne, ligesom de ville faa et lige saa godt og tidssvarende Skolemateriel«, og endelig beroligede den Forældrene med, at det nok skulde være en fælles Skole, men ikke nogen Fællesskole. Med spærret Skrift gjorde den nemlig opmærksom paa, at Pigerne »ville ikke faa Lokale i Nr. 4, men saa nær derved som muligt, hvor er endnu ikke endelig bestemt«. Der vilde altsaa ikke blive nogen upassende Sammenblanding af de to Køn, selv i den skolepligtige Alder.

Endelig bestod Skolen af et Kursus til den udvidede Præliminærexamen, som talte 6 Elever.

Saaledes var altsaa Skolen i 1881, »da den nu er bleven omdannet til en højere Realskole, der arbejder med den udvidede Præliminærexamen som Maal«.

Denne Omdannelse havde ganske naturligt gjort »Udarbejdelsen af en ny Undervisningsplan nødvendig«, og den var da ogsaa »i det forløbne Skoleaar gennemført fuldstændig for 1ste, for største Delen for 2den og 3die Forberedelsesklasses Vedkommende«. Men – føjede man til – »i alle Tilfælde, hvor Planen ikke er gennemført, ligger Grunden i nødvendige Hensyn til den tidligere Skoleplan«.

Men ogsaa paa to andre Punkter mærkede man den nye Ledelse – og det paa nok saa vigtige. Det ligger uden for vor Opgave at undersøge, om Skolen paa disse Omraader er gaaet i Spidsen, eller om den har overtaget Ideerne andetstedsfra, men da der ved Fremsættelsen af disse to Forslag ikke bliver henvist til noget Forbillede, tør vi vel gaa ud

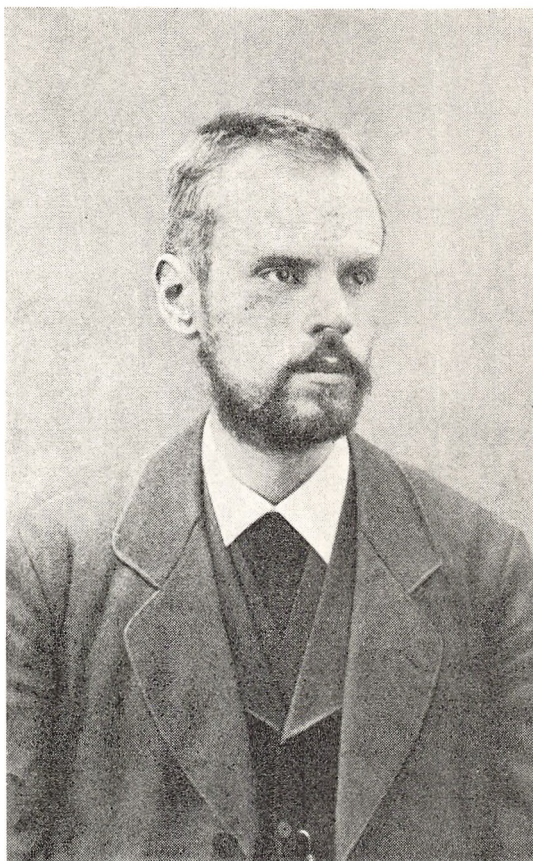
fra, at Forslagene er *Carl Ewalds*. Skulde det imidlertid vise sig, at hans Prioritet ikke kan hævdes, forringer det dog paa ingen Maade hans Indsats. Ogsaa paa disse to Felter er han – ligesom med Kravet om Skolehygiejne – langt forud for sin Tid.

Det ene gjaldt Anskaffelsen af Skolebøger. Købet af Bøger og andre Skolefornødenheder betød nemlig en Belastning for Hjemmene, og Forslaget gik derfor ud paa, at Skolen nu skulde overtage Forsyningen, saa at der »paa dette Punkt vilde spares ikke saa lidt«. Men ogsaa i pædagogisk Henseende var den nye Plan af Betydning, ja den var »af allerstørste Vigtighed«. Den vilde nemlig »allerede fra første Færd af vænne Eleverne til den største Orden og Økonomi«. Ganske vist vilde Tilsynet hermed ogsaa forøge Skolens Arbejde, »men for dette er der lagt en formentlig tilfredsstillende Plan«. Hvad denne gik ud paa, var følgende:

1. Alle Skolebøger udlaanes af Skolen til Eleverne og disse ere den ansvarlige for deres Behandling.
2. Skolen beregner, hvormeget en Elev behøver af de forskjellige Skolefornødenheder og disse ville da blive uddelte til Eleverne paa visse bestemte Tider.
3. Kun de Bøger, der benyttes til Hjemmelæsning, maa medtages, naar Eleverne forlade Skolen efter endt Arbejdstid.
4. Bortkastes en Bog, eller beskadiges den saaledes, at den efter Skolens Skjøn er ubrugelig, anskaffer Eleven strax et nyt Exemplar.
5. Betalingen for disse Ydelser, der altsaa omfatte alt, hvad Eleven bruger til sit Skolearbejde, paalignes Skolebetalingen med et ligestort Beløb i Aarets tolv Maaneder.
6. Det staar enhver, der har Børn i Skolen, frit for at tiltræde dette Forslag eller selv sørge for Anskaffelsen.
7. Der vil fra det ny Skoleaars Begyndelse ikke mere blive solgt Skolefornødenheder paa Skolen.

Det andet Punkt var den Form, hvorunder Forslaget blev fremsat. Dels skete det i Skoleefterretningerne for 1881 som en Henvendelse til Elevernes Forældre, dels – og navnlig – var det i Forvejen blevet dem forelagt. »Den 21de Maj d. A. blev der i Skolen afholdt et Møde, hvortil Elevernes Forældre særlig vare indbudne. Skolens Bestyrer gjorde

CARL EWALD. Efter Fotografi, optaget af M. Magnino, Ljungby. (Det kgl. Bibliotek)

her Rede for Planen til et Forsøg, der fra det ny Skoleaars Begyndelse vil blive gjort.« Man havde altsaa indkaldt til noget saa moderne som et Forældremøde, og at man fra Skolens Side ikke vilde lade det blive herved, siges udtrykkeligt i Referatet. »Det omtalte Møde var« – hedder det – »godt besøgt, og det er Hensigten til næste Vinter oftere at afholde saadanne Sammenkomster, der sikkert ville bidrage i høj Grad til at fremme Forstaaelsen af vort Arbejde og give os Lejlighed til at give Hjemmene Meddelelser, en Lejlighed, vi ellers, navnlig efterhaanden som Skolen udvider sig, ofte vilde savne. Elevernes Forældre opfordres derfor indstændig til ikke at sky den ringe Ulejlighed ved at give Møde, naar Skolen beder dem til Gjæst.«

Forresten var dette Samarbejde med Forældrene allerede blevet indledet. Under Omtalen af Skolens Fester hedder det nemlig:

»Den 8de Januar afholdt Skolen en Julefest, hvor Eleverne med deres Forældre vare dens Gjæster. Der var mødt saa mange, som Lokalet kunde rumme, og den tilstødende Lejlighed var med stor Forekommenhed stillet til vor Disposition af dens Beboere. Kl. 7 $\frac{1}{2}$ samledes vi alle om to smukke Juletræer, og Resten af Aftenen tilbragtes med Leg og Lystighed, indtil Deltagerne Kl. 10 begave sig hjem.«

Om den nye Aand vidner ogsaa, at vi Aarets Løb har Skolens forskjellige Samlinger, saavel ved Indkjøb som ved Gaver erholdt betydelige Forøgelse, og at »i Begyndelsen af Aaret er endvidere oprettet et Skolebibliothek, hvorfra Eleverne kunne faa en Bog hver Lørdag mod at erlægge 1 Kr. om Aaret«.

Og endelig siger et Blad med Bestemmelser »Lærerne vedrørende« os adskilligt om Lærerkorpset. Det er ikke dateret eller signeret, men der kan ikke være Tvivl om, at det stammer fra *Carl Ewalds* Tid. Det oplyser os om Lærernes økonomiske og andre Forhold, men af de 9 Paragraffer er der dog et Par, som har særlig Interesse. Alene det at de blev fremsat, er værd at mærke sig. Havde der ikke været gammel Slendrian, var der jo heller ingen Grund til at udstede Paabud. Det var saaledes nok en Formaning til Tobaksyndere blandt Lærerne, naar det hed, at »Lærerne anmodes om at anbringe deres tændte Cigarer i den paa Indgangsdøren ophængte Cigarholder, inden de gaa ind i deres Klasse«. Pryglesyge Lærere fik ogsaa at vide, at vel har »en Lærer Tilladelse til at give en Elev en Kindhest, men kun, naar han viser uforskammet Opførsel i Timen, derimod er Slag med Stok, Lineal eller andet Redskab, Trækken i Øre og Haar o. s. v. ikke tilladt«. Heller ikke maatte Lærerne straffe Eleverne for daarlig Opførsel ved at give dem daarlige Karakterer: »det bemærkes nemlig udtrykkelig, at Karaktererne kun maa betegne Præstationens Værdi, medens alle andre Forhold som Uro, Uopmærksomhed o. s. v. specielt maa anføres i Bemærknings-Rubriken«. Og endelig slog man fast, at »disse Bestemmelser gjælde ogsaa for Skolens Lærerinder«. Blandt dem maa der da vel ogsaa have været braadne Kar – lige bortset fra Røgningen!

Og hvad kostede det saa at gaa i denne moderne Skole? Vi nøjes med at nævne de fire første Forberedelsesklasser som Prøve og anfører

dels Taksterne pr. Maaned for de Elever, som selv sørgede for Bøger m.v., dels for dem, som fik alle Skolefornødenheder af Skolen:

1ste Klasse	Kr. 4.00	henholdsvis	Kr. 4.35
2den	– Kr. 6.00	–	Kr. 6.45
3die	– Kr. 7.00	–	Kr. 7.75
4de	– Kr. 8.00	–	Kr. 8.85

Dertil kom saa, at hver af Skolens Elever i Brændpenge betalte 2 Kr. – om Aaret, medens de efter Ferien indkommende skulde give 3 Kr.

Til Slut skal vi omtale, at Skoleprogrammet for 1881 er underskrevet af *Carl Ewald* og *Frits Christensen*,⁵ som ogsaa nævnes mellem Lærerne baade for Forberedelsesklasserne og for Realklasserne. Den egentlige Bestyrer var dog *Carl Ewald*.

Skolen havde – som enhver gammel Elev ved – ikke blot een, men to Sange, som direkte var skrevet til den, og som blev sunget ved Afslutningen paa Skoleaaret. De blev trykt i Skoleprogrammet hvert Aar fra og med Skoleefterretninger Nr. 4 fra 1884 og saalænge Skolen bestod. De smaa Elever har laant dem deres klare Røster, »Brummerne« og de større Elever har, selvom Stemmerne var i Overgang, nynnnet med paa dem – og der har ikke været eet Møde i Elevforeningen, hvor de ikke har lydt. De har været, er og vil blive ved at være Skolens Samlingsmærke, indtil den sidste Elevs sprukne Røst er forstummet. Derfor skal de ogsaa aftrykkes her:

Ved Skoleaarets Afslutning i Frederiksberg Realskole.

I.

Melodien af Jørgen Malling.

Moder tænder den første Gnist
 Af Kundskabens klare Lue,
 Taler til os om Fugl paa Kvist,
 Om Solen paa Himlens Bue;
 Viser os Drøm og Daad i Sang,
 Tolker vort Barnehjertes Trang,
 Folder vore Hænder.

Tager Moder i Varetægt
De smilende Barnedrømme,
– *Skolen* lærer den unge Slægt
At styre paa stride Strømme.
Vogte paa Roret maa enhver,
Strømmen er fuld af bratte^o Skær
Selv bag blankest Flade.

Skolen mætter den Kundskabstrang,
Naturen os gav i Eje,
Holder os ved sin milde Tvang
Paa banede Tankeveje,
Bøjer os under Viljens Tugt,
Hæver vor Sjæl paa Aandens Flugt
Over Døgnets Verden.

Derfor sidde vi Aar for Aar
Tilsammen paa Skolebænke,
Nytte trolig den unge Vaar
Til flittig paa Høst at tænke.
Voxer vor Sjæl sig sund og stærk,
Da skal vel Skolens stille Værk
Trodse Livets Storme!

II.

Mel.: Gud, skjærm vor Konges Hus osv.

Du, som har Stjernen tændt,
Døden til Livet vendt,
Alt ved Dit Bud,
Lys til vor Gjerning giv,
Skab ved Dit stærke »Bliv«
Hos os et Aandens Liv,
Almagts Gud!

Herre, som bød de smaa
 Trygt for Dit Aasyn gaa
 Kjærligheds Gud!
 Lær os med Kjærlighed,
 Tro og Sagtmodighed
 Bære Din dybe Fred
 I Livet ud!

Da skal vi virke trygt,
 Til vi faar Huset bygt,
 Bygt paa et Fjeld.
 Aar efter Aar vil gaa,
 Skolen skal trofast staa,
 Bringe os, store, smaa,
 Ære og Held!

Begge Sangene er skrevet af *Carl Ewald* og bærer hans Underskrift, men Spørgsmaalet bliver: til hvilken Lejlighed? Er de først forfattet i 1884, da de for første Gang blev optaget i Skolens Program? Eller er de ældre? Har de monstro oprindeligt været trykt paa løse Blade og er disse gaaet tilgrunde?

Svaret maa blive, at Sangene antagelig stammer fra den Tid, da *Carl Ewald* var Bestyrer af Frederiksberg Realskole, men bevise det kan vi ikke. De tre ældste Programmer siger intet herom. Og dog behøver vi ikke at slaa os til Taals med en Sandsynlighed, hvor rimelig den end er. Ser vi nemlig paa, hvem der har skrevet Melodien til den første Sang – den anden lader vi ude af Betragtning, da den er skrevet til en allerede foreliggende Melodi –, saa siger Navnet, at det er den kendte Komponist *Jørgen Malling*.⁷ Men dermed har vi ogsaa Løsningen. Allerede fra hans Biografi veed vi, at han efter sine Ophold ude i det Fremmede var hjemme en kort Tid fra 1880, men atter brød op i 1882. Han maa derfor sikkert have skrevet Melodien mellem disse to Aar – og det saa meget mere, som han i den Tid var nøje knyttet til Frederiksberg Realskole. Programmet fra 1881 nævner nemlig blandt Forberedelsesklassernes Lærerkrafter, at Sanglærer *Jørgen Malling* synger med de større Elever, ligesom han ogsaa var blandt Real-

klassernes Lærere. Men Programmet fra 1882 siger, at Sanglærer *Jørgen Malling* blev afløst af en anden Lærer i April 1882. Han kan derfor ikke tænkes at have skrevet Melodien til en Sang, som først blev sunget ved Afslutningshøjtideligheden Onsdag den 12te Juli 1882. Derimod vil det passe fortræffeligt, om han har skrevet Melodien til Afslutningshøjtideligheden Tirsdag den 12te Juli 1881 – den første efter at Skolen var blevet Realskole.

Skoleprogrammet fra næste Aar var underskrevet i Juni 1882 og kun af *Carl Ewald*. Han var altsaa blevet Enebestyrer. Paa eet Punkt havde Aaret bragt Fremgang, idet Drengeskolen den 1. Marts 1882 talte 106 Elever, paa et andet derimod Tilbagegang. Pigeklasserne var nemlig blevet opgivet og Skolen bestod derfor nu kun af tre Afdelinger: Forberedelsesklasserne, Realklasserne og Kursus. En Ulempe var det ogsaa, at »trods alle Anstrængelser har det været umuligt at erhverve et passende Gymnastiklokale, hvorunder selvfølgelig Gymnastiken i høj Grad har lidt. Imidlertid har vi vedblivende godt Haab om efter Ferien at opnaa Adgang til et Lokale«. Og for saa at nævne den sidste Ubehagelighed: den lovede Oversigt over Skolens Sundhedsforhold maatte udgaa. Det havde nemlig vist sig at være umuligt at føre »en blot nogenlunde nøjagtig Sygeprotokol«, da Meddelelserne fra Hjemmene havde været saa mangelfulde. Sagen var imidlertid for vigtig, sagde *Carl Ewald*, – og heri ligger hans Fremsyn – og »der vilde derfor med det nye Skoleaars Begyndelse blive gjort Forsøg med at omdele trykte Blanketter til Hjemmene, som disse med Lethed kunne udfylde og sende os. Nytten af en saadan Statistik er jo indlysende«.

Paa Plussiden kunde *Carl Ewald* til Gengæld anføre, at hans Idé med at lade Skolen udlaane Skolebøgerne til Eleverne var slaaet godt an. »Forsøget« – sagde han – »er i alle Henseender faldet heldig ud. Ikke blot alle de ny Elever gik ind paa ovennævnte Bestemmelser, men alle Skolens ældre Disciple paa et Par enkelte Undtagelser nær gjorde ligesaa, og det er en Fornøjelse at se, hvor godt Bøgerne gennemgaaende ere behandlede. Selvfølgelig er det ikke Meningen, at denne Indretning skal være Skolen en Indtægtskilde, men paa den anden Side vare Taxterne – som af adskillige Elevers Forældre forudsagt – ansatte noget for lavt, hvorfor der for det følgende Skoleaar finder en ubetydelig Forhøjelse Sted.«

SKOLEBESTYRER OTTO FICK, da han i 1883 overtog Frederiksberg Realskole.

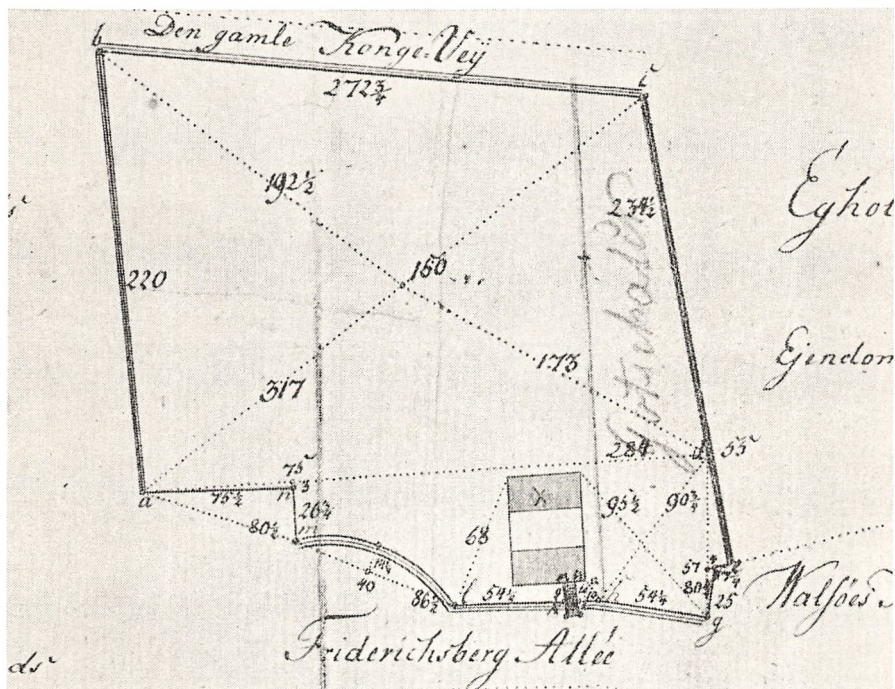
Allerede det følgende Skoleprogram – Nr. 3 fra Juni 1883 – viste, at den første Epoke i Frederiksberg Realskoles Historie nu var til Ende, men selvom den kun var kort, var den dog af afgørende Betydning. I Virkeligheden var Skolen nemlig under *Carl Ewald* langt forud for sin Tid. Den havde saaledes indført, at Skolen leverede Eleverne deres Bøger og Materiel, den stillede hygiejniske Krav til Skolelokalerne, den tog Hensyn til Elevernes Sundhed ved at gennemføre den daglige Gymnastik, den arbejdede sammen med Elevernes Forældre, og den var human og lemfældig i sin Skoletugt. Hvor fandt man vel omkring 1880 saa mange nye Skoletanker ført ud i Livet?

Karakteristisk er i saa Henseende, hvad Forfatteren *Jesper Ewald* fortæller om sin Fader *Carl Ewald*. Han siger: »Far var en naiv og troende sjæl. Han troede paa Gud, han troede paa, at undervisningen burde moderniseres. I et anfald af idealistisk afsind købte han Frederiksberg Realskole, hvor han praktiserede sine ideer, bl.a. derved, at han i solskin drog med hele sin klasse ud i Frederiksberg Have og læste naturhistorie med ungerne dér.« –

Skoleprogrammet for 1883 indledte, som sagt, den nye Periode i Frederiksberg Realskoles Historie – den som er knyttet til Navnet *Otto Fick*.⁸ I den følgende Snes Aar kom han til at staa i Spidsen for den, enten som Medbestyrer eller – i den meste Tid – som Eneleder. Den Linie i Skolearbejdet, som *Carl Ewald* havde udstukket, blev imidlertid fastholdt. Saaledes kunde *Otto Fick* i sit første Program meddele, at Systemet med, at Skolen leverede Skolebøgerne, »er det efter store Anstrængelser endelig lykkedes Skolen at gennemføre«.

Skolen havde nu ikke mere sine Lokaler i Frederiksberg Allé Nr. 4, men var flyttet hen i Vesterbrogade No. III, 1. og 2. Sal. Det var dog kun midlertidigt, for allerede »til Oktober 1883 overflyttes Skolen til Værnedamsvejen No. 15, hvor den har faaet et godt Lokale, der er bygget til Skole«. Om det nu var saa særlig godt, er imidlertid et andet Spørgsmaal. En af Skolens Elever, *Rentier Vald. Jensen*,⁹ huskede endnu, at det var en lang Een-etages lav Bygning, tilvenstre inde over Gaarden, og at den var indrettet saaledes, at der ved Skillevægge kunde dannes smaa eller store Lokaler. Skolebordene var med 4-5 Huller i Pladen til Blækhuse, og bag ved stod løse Bænke med Plads til 4-5 Elever. Belysningen var i den mørke Tid ikke meget bevendt, kun almindelige Petroleumslamper, og Legepladsen var heller ikke stor. Bygningen findes ikke mere, men er vejet for den nuværende Ejendom.

Programmet for 1884 var underskrevet af to Bestyrere – *Jørgen Bruhn*¹⁰ og *Otto Fick* – og det var i en Henvendelse til Elevernes Forældre begrundet saaledes. »Enhver begyndende Skole har mange Vanskeligheder at kæmpe med, flere end man i Reglen tænker sig; disse formindskes betydelig, jo større Skolen bliver, hvorfor Hr. *Jørgen Bruhn* og jeg [*Otto Fick*] forrige Aar besluttede at forene vore Skoler.« De forenede Skoler førtes videre under Navnet Frederiksberg Realskole, og Bestyrerne vilde beholde Systemet med Skolebøgerne, ja »snarest mulig søge det gennemført i hele Skolen«. Hvad der imidlertid har særlig Interesse, er, at man allerede nu havde Planer om en ny Skolebygning. Det hed nemlig, at »da Skolen nu tæller et i Forhold til dens Alder stort Elevantal og da Indmeldelserne have været langt flere end vi havde kunnet vente, agte vi saa snart som muligt at opføre en Skolebygning efter alle Nutidens Fordringer, hvorved Skolens Existens kan regnes at være sikret. Da imidlertid intet bestemt Arrange-

GRUNDEN TIL »VENNERSLY« m. m. i 1799, gengivet efter et gammelt Matrikelkort paa Stadslandinspektørens Kontor, Frederiksberg.

ment endnu er truffet, kunne vi ikke udtale os nærmere om Beliggenheden.«

Det kunde man derimod næste Aar, 1885, det sidste, hvor Skolen endnu laa paa Værnedamsvej 15. *Jørgen Bruhn* var nu forsvundet baade som Medbestyrer og Lærer, og *Otto Fick* underskrev derfor Programmet alene. Vel havde Skolen i det forløbne Aar »paa Grund af sin indskrænkede Plads ikke kunnet optage flere Elever, hvorfor den har sét sig nødsaget til at nægte Optagelse af nogle«, og vel havde det sidste Aar »været meget slemt«, fordi der manglede Plads saavel »til den aandelige Undervisning som til Gymnastik«, men nu lysnede det. *Otto Fick* kunde nemlig meddele Elevernes Forældre, at det var lykkedes »at skaffe en Byggegrund, en Parcel af Nr. 8 i Frederiksberg Allée«, og selvom Tegningerne endnu ikke var fuldt færdige, kunde han dog give forskellige Oplysninger. »Klasseværelserne ville blive henholdsvis 70 &

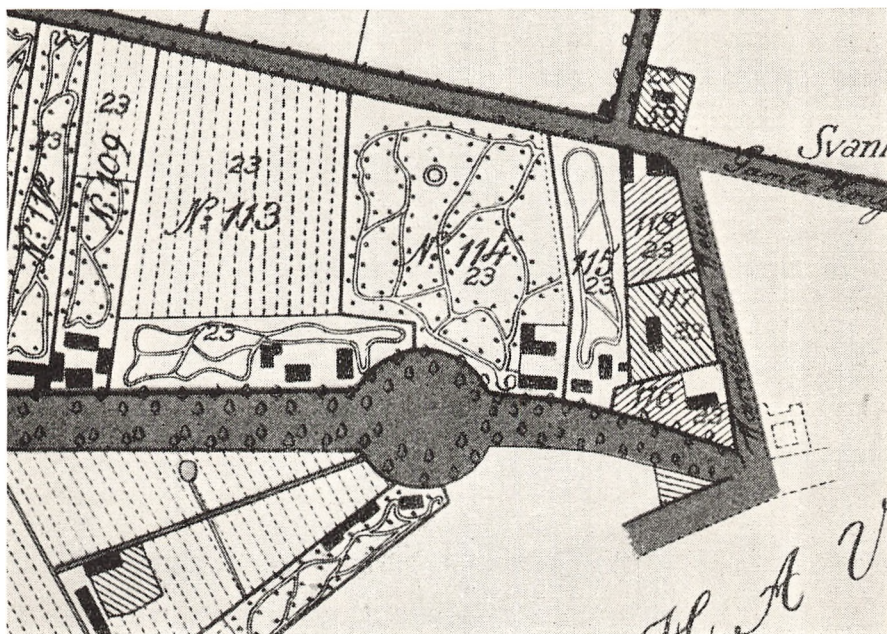
80 Kv. Al., Gymnastiksalen ca. 400 Kv. Al. Bygningen vil blive stor, langt større end det nuværende Elevantal behøver; der vil saaledes blive ca. 28 Klasseværelser, hvoraf imidlertid over Halvdelen foreløbig bliver udlejet. Legepladsen bliver asfalteret og der vil i enhver Henseende blive taget alle de Hensyn, som Hygieinen fordrer.«

Byggesagen havde dog – det tilstod *Otto Fick* aabent – hæmmet hans Arbejde paa Skolen, men han lovede ogsaa, at, »naar Skolen er kommet til Ro, vil jeg kun arbejde med det ene Maal for Øje, at gjøre den saa god som mulig og Forældre og Elever tilfredse«. Efter hans Opfattelse var det nemlig »Bestyrerens vigtigste Arbejde at vække en god Tone blandt Eleverne indbyrdes og i Forholdet mellem Lærerne og Eleverne. Jeg tror sikkert at turde sige, at faa Elever ere saa stærkt knyttede til deres Skole som vore, og jeg véd, at ogsaa dette er blevet paaskjønnet af Forældre og andre, som have kjendt Skolen. Det er min Overbevisning, at dette bedre og bedre vil kunne lykkes mig under lysere Forhold«.

Den 30. Juli 1885 underskrev Skolebestyrer *Otto Fick* den endelige Købekontrakt og erhvervede dermed Matrikel Nummer 51ⁱ – Skolens fremtidige Hjemsted. Det var en Parcel, paa 4950 Kv. Al., af Matr. Nr. 51^a og havde sidst tilhørt Dr. med. *G. Borch*, men oprindelig var Ejendommen en stor Grund, »*Vennersly*« (Gl. Matr. Nr. 114), som strakte sig fra Frederiksberg Allé til Gammel Kongevej.¹¹

Parcellen var som egnet for en Skole, idet den laa godt skærmet, midt inde paa Grunden, og kun havde Forbindelse med Omverdenen ved en lang smal Passage. Paa samme tilbagetrukne Maade laa forøvrigt de to andre Skoler – *Schneekloths* og *Frk. Kruses* – og det er derfor ikke umuligt, at *Otto Fick* kan have laant Ideen fra dem. Heller ikke er det maaske tilfældigt, at Frederiksberg Realskole kom til at ligge netop her – i hvert Fald dannede den sammen med de to andre en hel »Skole-Enklave«.

I Slutningen af 1885 maa man have lagt Grundstenen til Frederiksberg Realskoles nye Bygning og begyndt at rejse Murene, for tidligt i 1886 udsendte *Otto Fick* et Prospekt om den. Skolens Adresse vilde nu blive Frederiksberg Allé Nr. 8 D, og en Façadetegning og to Planer viste, hvorledes Skolen skulde være. Den blev opført af Murermester *Lütthans-Petersen* under Ledelse af Architect *Lerbech* og vilde rum-

»VENNERSLYS GRUND (Gl. Matr. Nr. 114) i 1811.

me 24 Klasseværelser, hvert paa ca. 70-80 Kv. Al., og en Gymnastiksal paa ca. 375 Kv. Al., men hvad man aabenbart lagde særlig Vægt paa, var, at »Skolen er forsynet med fortrinlig Ventilation« og vilde faa en »asfalteret Legeplads«. Den skulde tages i Brug den 1. Maj 1886, men om den er blevet det, kan vel være tvivlsomt. Indvielsen fandt i hvert Fald først Sted den 24. Maj 1886 Kl. 12.

Skoleprogrammet fra 1886 indeholder en kortfattet Beskrivelse af Begivenheden, »ved hvilken Lejlighed Elevernes Forældre og adskillige andre, Venner og Bekjendte, samledes til en lille Højtidelighed«.

Efter at der først var blevet sunget en Sang, – den var ligesom de andre Festsange skrevet af Skolens Lærere i Anledning af Dagen – talte *Otto Fick* et Par Ord om Skolen før og nu og mindede om de vanskelige Forhold, den tidligere havde virket under. Derefter sang en Kvarter af Lærerne en Sang, og saa holdt Pastor *Ewaldsen*¹² den egentlige Indvielsestale. Han betonede her, at »Skolen var i Besiddelse af tre Ting, uden hvilke han ikke syntes, en Skole kunde være god«. De tre

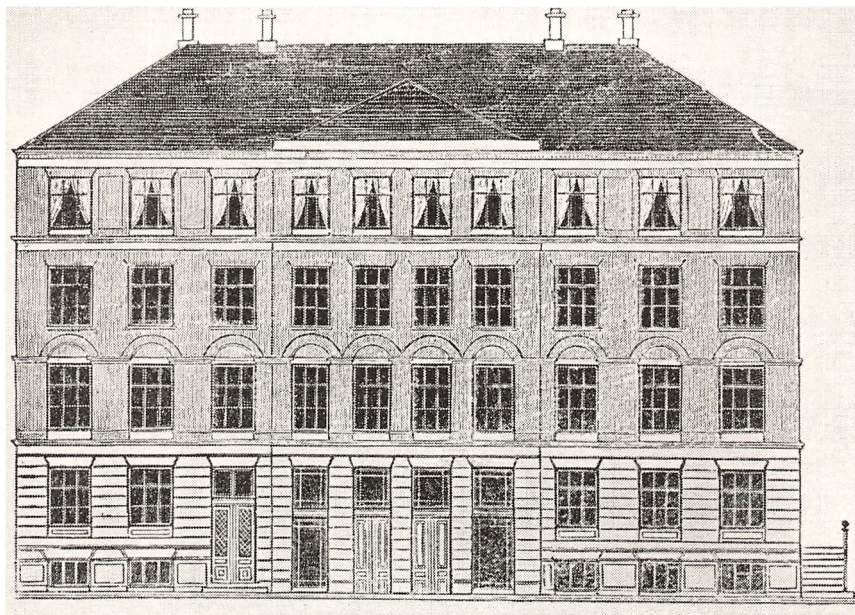
Ting var: at Skolen med Hensyn til Fag er begrænset, »Børn er ikke Sække af Gummielastikum, der udvider sig, efter som man propper Lærdom i dem«; dernæst saa' han af Sangene, at »Sammenarbejdet mellem Skolen og Hjemmet agtedes og fordredes«, og endelig først og sidst, at »Skolen blev ledet efter den sande Tro«. Han sluttede derfor med Bøn om, at Skolen vedblivende maatte blive ledet med disse tre Ting for Øje, og endelig blev endnu en Sang afsunget.

Derefter spredte Forældrene sig rundt om i Skolens Lokaler, og *Otto Fick* havde den Glæde, at flere Skolemænd ved denne Lejlighed »udtalte sig anerkjendende om det praktiske i, at Skolen leverer alle Skolesagerne«.

Til dette, desværre ret summariske, Referat af Frederiksberg Realskoles Indvielse af sin nye Bygning føjede han nogle Bemærkninger af personlig Karakter. Man havde nemlig bebredt ham, at han ikke ved denne Lejlighed havde udtalt sig nærmere om sin Skole og dens Gerning, men naar han ikke havde gjort det, var det, fordi han allerede havde sagt sin Mening ved adskillige andre Lejligheder. Han vilde imidlertid gerne fremsætte *sit* Syn paa Skolens Arbejde i Almindelighed.

Han sagde da, at naar »Forældre og andre, hvis Virksomhed har været at opdrage og undervise Børn«, mange Gange havde udtalt til ham, »at dette er en vanskelig Sag«, saa vilde *han* tværtimod hævde, at »deri kan jeg for mit Vedkommende ingeniunde give dem Ret«. Ganske vist kunde der være vanskelige Tilfælde, men de var saa yderligt sjældne, at man kunde se bort fra dem. Han vilde indrømme, at naar et Barn kommer i Skole, er det med en vis instinktiv Følelse af, at det her faar at gøre med en Institution, der er imod dets Natur – Barnets Natur er Frihed, Skolens er Tvang – men herimod vilde han sætte *sit* Princip. Han hævdede, at »tidlig eller sent maa Barnet lære, at Skolen og dens Lærere ikke udelukkende handler i egen Interesse. Barnet maa føle, at alle Lærerne holder af det, trods Fejl og Mangler. Derfor maa Læreren ikke, som det oftest sker, staa som en fremmed overfor Børnene; han *skal* kunne gaa ind paa Børns Tanker, skal kunne sætte sig paa Barnets Plads og derfra lede og løfte det opad«.

Derfor var efter hans Mening Timelærere en Uting, for den Lærer, »som daglig underviser i tre Skoler, kommer aldrig til at tale med Børnene uden som Lærer; Børnene kjende ikke ham og han kjender

DEN NYE SKOLEBYGNING, Frederiksberg Allé 8 D.

ikke dem«. Otto Fick havde i sin Skole »bestandig bestræbt sig for at faa det ordnet saaledes, at der ingen Timelærere fandtes, kun faste; og jeg er deri bleven bestyrket ved at se, hvorledes Børnene slutte sig til disse, der ere paa Skolen hele Dagen, og omvendt. Naar saaledes Børn og Lærer have tilbragt et Frikvarter sammen i Samtale eller maaske endog i Leg, da forekommer Timen ikke Børnene trættende, thi de véd, at sidder Læreren nu over dem og skal belære dem, saa er han dog ikke altid saadan; han kan næsten være en Kammerat, og det gjør, at alt, hvad han siger og foretager sig, dog har Interesse for dem«.

Naar nogen imidlertid mod disse nye og humane Skoletanker vilde indvende, at »de maatte svække Disciplinen«, hævdede *Otto Fick* som sin Erfaring, at »Børnenes Forhold til Læreren er ikke saaledes, at de ikke tør være uartige, men at de ikke vil – og den Forskjel tror jeg ingen vil nægte Godheden af«. Han henviste ogsaa til, at »Enhver, der har haft Lejlighed til at se Skolen i dens daglige Virksomhed, har beundret dens *virkelige* Disciplin«.

Langt forud for sin Tid var *Otto Fick* endelig, naar han – som *Carl Ewald* – drog Elevernes Forældre ind i Samarbejde. Hans egne Ord var: »jeg beder dem indstændig om at komme, naar de har noget at sige eller vil vide noget om Børnene; jeg har tit haft Lejlighed til at erfare, at et saadant Besøg har været til Glæde saavel for Hjemmet som for Skolen«.

Det var altsaa de Idealer, Skolen blev ledet efter, og det var i god Overensstemmelse hermed, at *Otto Fick* kunde slutte Listen over Skolens Lærere med, at de »ere alle fast ansatte, saaledes at ingen af dem kan forlade Skolen i Skoleaarets Løb«. At han ogsaa ventede, at Skolen med sin nye, tidssvarende Bygning og med sin nye Indstilling vilde faa Fremgang, tør vi endelig slutte af hans Bemærkning om, at »Skolen, som indtil 1ste Maj 1886 ikke kunde optage flere Elever paa Grund af sin indskrænkede Plads, nu ser sig i Stand til at kunne rumme 300 Elever i den Afdeling af Bygningen, der foreløbig er bestemt til Drengeskolen«.

Eet er imidlertid, hvorledes man fra Ledelsens Side havde tænkt sig Skolen, et andet – og nok saa vigtigt – er, hvorledes Eleverne reagerede, men der er det saa heldigt, at vi har en gammel Discipels Indtryk fra *Otto Ficks* første Tid. Det er den senere Theaterhistoriker *Robert Neiiendam*, som mange Aar senere har givet en udmærket Skildring af, hvordan Forholdene var her ude paa Frederiksberg.¹³ Han fortæller:

Skolebygningen ligger der endnu, men selve Frederiksberg Allé er undergaaet store Forandringer fra dengang for 46 Aar siden, da en lille levedygtig Dreng blev optaget blandt andre kække Børn fra frederiksbergske Borgerhjem. Alleen har mistet sin Ejendommelighed, sit Præg af skyggefuld Have og er blevet til en Boulevard. Af de gamle herskabelige Villaer er næsten ingen tilbage, og Sommerhusene, hvori Folk fra Hovedstaden havde »ligget paa Landet« – ligesom Frederik den Sjette oppe paa Slottet – er alle borte. Men i Firserne og Begyndelsen af Halvfemserne var endnu enkelte levnet; de blev i Tidens Løb til Helaarsbeboelser, men deres lyse, lette Præg, Træværket med de hvide og grønne Farver, fortalte, at her var fordum levet et muntært Sommerliv under Trærnes løvrige Kroner i hine Dage, da Turen til Frederiksberg blev betragtet næsten som en Rejse. Hverken Martensens eller Madvigs Navne var foreviget paa Gadehjørnerne. Hvor

FRA SKOLEGAARDEN i Slutningen af 1880'erne. I bageste Række, t. v. for Træet, Otto Fick.

nu deres Alleer strækker sig, græssede Køer, og Drengene smuttede gennem Hækken langs Gammel Kongevej for at skyde Genvej over »Eegholms Mark« til Frederiksberg Allé. I dette Pensionisternes Eldorado vandrede gamle Herrer deres Morgentur. Man saa' de besynderligste høje Hatte, snævre Frakker og tykke Paraplyer. Og gamle Damer trissede omkring med »Proptrækkerkrøller« og »Bruneller«, en Art bløde Sko, som gjorde Gangen tyst, næsten listende.

Og *Robert Neiiendam* fortæller ogsaa om sin første Skoletid:

Hans Mor gav ham en grøn Madkasse i en Snor over Skulderen og dertil et lille Tornyster, hvori A B C'en, Regnebogen og Penalhuset blev stoppet. I de første Dage fulgte hun sin mindste Pøde til Skolegaarden, hvor der vankede et Kys til Farvel. Et Øjeblik efter stod man ene mellem en Masse fremmede, medens man med Smerte saa' hende forsvinde gennem Gitteret. Men nu gjaldt det altsaa om at være »stor« og ikke tude som en Tøs. Denne Strid mellem Æresfølelse og Skrak for alt det nye var en slem Pine, der først fortog sig, naar den venlige Hr. Fick greb de smaa Fyre ved Haanden og talte beroligende

til dem. Han var en god Cerberus ved de første vanskelige Skridt ud i Livet. Der var noget varmende ved ham, som gød Mod i manges forskrækket Unge. Han hørte til de Lærere, som Eleverne vedbliver at kende gennem Aarene og altid møder med Glæde. Han repræsenterede Datidens unge, usnobbete Lærertype og vandt Børnene ved en frisk, kammeratlig Behandling, der uden Tvivl i meget adskilte sig fra ældre Pædagogers mere adstadige Form.

Karakteristisk er ogsaa, hvad en anden af *Otto Ficks* gamle Elever huskede. *Niels Christian Clausen*¹⁴ tog Almindelig Forberedelseksamen i 1904 og havde gaaet i Skolen fra 1900, altsaa i *Ficks* sidste Tid. Clausen var 12 Aar gammel, havde hidtil gaaet i Hvidovre Skole og skulde nu – mod sin Faders Villie – til at begynde i Frederiksberg Realskole. Enhver kan derfor forstaa, at det var med store Betæneligheder, han mødte op i sin nye Skole. Men, da han første Gang stod ved Indgangen til Skolegaarden og saa' alle de mange fremmede Dreng, der myldrede derinde, kom *Otto Fick* hen til ham – han har nok kunnet se, at den nye Dreng var benovet og forsagt – og lagde Armen paa hans Skulder og lodsede ham op i hans Klasseværelse. Andet gjorde *Fick* ikke, men denne umiddelbare Venlighed huskede Clausen til sin Død.

Skolen havde hidtil optaget Børn allerede fra 5 Aars Alderen, men fra og med Skoleprogrammet fra 1887 blev det forandret til, at man først optog dem fra 6 Aars Alderen. Det samme Program (1887) kunde meddele det glædelige, at »da Skolen i det forløbne Aar har haft en Tilgang af over 90 Elever, ser den sig ikke i Stand til at nøjes med de hidtil benyttede Lokaler, hvorfor Lokalerne paa 3die Sal til Oktober ville blive indrettede til Skolens Brug. Skolen vil saaledes faa 14 Klasseværelser«. Fremgangen var altsaa begyndt.

Som en Anerkendelse af Skolen tør vi betragte, at den fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet fik Meddelelse om, at der for Finansaaret 1889-1890 var tilstaaet den et Beløb paa 300 Kr. »til fysiske Apparater og andre Læremidler«, for det følgende Finansaar atter 300 Kr., og for det næste: 200 Kr. Men navnlig var det en Anerkendelse, at den ved Skrivelse af 11. Maj 1892 fik ministeriel Tilladelse til at lade »Alm. Forberedelseksamen« (Præliminæreksamen) afholde paa Skolen.

Det samme Program (for 1892), som bragte denne Meddelelse, indeholdt ogsaa en anden betydningsfuld Nyhed: det var ikke længer

underskrevet af *Otto Fick* alene. Den 1. Januar 1892 var nemlig cand. mag. *Chr. Fledelius*¹⁶ blevet Medbestyrer, og sammen med *Fick* undertegnede han de følgende Skoleefterretninger.

Paa to Punkter var der altsaa sket vigtige Forandringer med Skolen, men om de var Grunden til dens Fremgang i disse Aar, maa vi lade staa hen. Vist er det i hvert Fald, at Programmet fra 1894 kunne meddele, at »den stadige Tilgang, Skolen har haft i de senere Aar, har i dette Foraar nødvendiggjort en Udvidelse, som i flere Henseender vil være til Gavn. Siden April har Skolen faaet seks nye Klasseværelser, saaledes at den nu disponerer over atten Klasseværelser. Ved denne Udvidelse har vi tillige kunnet indføre en Forbedring med Hensyn til Legeplads, idet nemlig Eleverne i 1ste, 2den og 3die Klasse har faaet den nye, ved Udvidelsen indvundne Legeplads, medens de øvrige Klasser har beholdt den gamle. De to Afdelinger har ogsaa hver sin Opgang, saa de mindre overhovedet ikke komme i Berøring med de ældre«.

Programmet fra 1895 er interessant derved, at Skolens Adresse nu for første Gang er Frederiksberg Allé Nr. 22, men det betød ikke, at den var flyttet, blot at Husnumrene var blevet omlagt. Og Programmet fra 1896 derved, at de to Bestyrere skrev en Henvendelse til Elevernes Forældre om »de Bevægelser, der ere oppe i Nutiden for at skaffe Privatskolen en mere betryggende Stilling«. Dette skal vi dog ikke gaa nærmere ind paa, da det kun delvis angaar vor Skole.

Det gør derimod et Forsøg, som de to Bestyrere havde gjort. Programmet fra 1897 fortalte nemlig om, at de havde taget den gamle Plan op og vilde knytte en Pigeskole til Drengeskolen. Det hed herom:

»Pigeskolen aabnede d. 1ste December 1896 med 4 Elever og tæller nu i Maj [1897] 10. Den ledes aldeles uafhængig af Drengeskolen, dog efter dennes Princip, idet nemlig Eleverne faa alle Skolerekvisitter udleveret gratis (med Undtagelse af alt til Haandarbejdet henhørende). Angaaende Ferier, Forsømmelser i Anledning af smitsomme Sygdomme o. s. v. gælde de samme Bestemmelser som for Drengesafdelingen.

Efter Sommerferien oprettes en Klasse til og Lærefagene blive udvidede med Tysk, Tegning og Gymnastik. Undervisningen ledes af Fru Marie Fick med Assistance af Klasselærerinden Frk. M. Jakobsen og eksamineret Lærer Hr. Lave Nielsen. Lærerpersonalet bliver ligeledes udvidet i det nye Skoleaar.«

At Dreng- og Pigeskolen skulde drives i Fællesskab, kan vi ogsaa se af, at man lokkede med Moderation i Skolebetalingen. Den Familie, som havde flere Børn i Skolen, fik nemlig Lempelser, saaledes at kun det ældste – og det enten det var en Dreng eller Pige – betalte fuldt ud, de følgende fik reducerede Skolepenge, og det fjerde Barn gik gratis i Skole.

Forsøget maa imidlertid ikke være lykkedes, for det næste Program – fra 1898 – indeholder ikke eet Ord om Pigeskolen, ligesom Lempelserne i Skolebetalingen nu kun gælder *Dreng*, modsat det foregaaende Aar, hvor det gjaldt *Sødskende*.

Skoleprogrammet fra 1898 er paany underskrevet af *Otto Fick* alene, idet Bestyrer *Fledelius* ved Juletider 1897 var blevet kaldet til Horsens lærde Skole. Det gav *Otto Fick* Anledning til at udtale følgende:

»Hr. *Fledelius*, som nu i en Arrække har været knyttet til Skolen, vil i enhver Henseende efterlade sig et godt Minde, hos Forældrene som den dygtige Lærer, hos Lærerne som den elskværdige Kollega og hos Eleverne som den, de tyede til under Skolens daglige Gang. Jeg ved, at jeg taler paa alles Vegne, naar jeg ved denne Lejlighed takker ham for, hvad han har været for Frederiksberg Realskole, men maa samtidig udtale min Beklagelse over, at Forholdene ved en privat Skole for Tiden ere saaledes, at den ikke formaar at knytte Lærerne til sig gennem hele deres Virketid.«

Programmet fra 1898 gav ikke »den sædvanlige Læseplan«, men det kom af, »at Skolen staar i Begreb med at forandre samme« og *Otto Fick* vilde derfor meddele Elevernes Forældre »Hovedtrækkene af, i hvilken Retning jeg styrer«.

Skolen havde hidtil – sagde han da – arbejdet med Alm. Forberedelsesexamen (Præliminærexamen) som Maal, men – og det var det nye – »den bør have endnu et Maal, da det hos os som i andre Skoler har vist sig, at den største Del af Eleverne i Aarens Løb opgave at tage Eksamen og forlade Skolen i 14-15 Aars Alderen uden at faa nogen Afslutning paa deres Skolekundskaber.

Disse Elever vil Skolen tage sig af og navnlig sørge for, at de faa saadanne Kundskaber og Færdigheder, som i højere Grad end hidtil ville gjøre dem brugbare i det praktiske Livs Arbejder, og dernæst give dem en Afslutning med Bevis for, hvad de have lært i Skolen.«

Otto Fick med nogle Elever i Skolegården 1902 eller 1903.
Drengen foran Skolebestyreren er Carl Th. Dreyer.

Det vigtigste Fag i det praktiske Liv var – efter *Otto Ficks* Mening – Skrivning. Dér havde man hidtil søgt at lære Eleverne »smukke og velformede Bogstaver og Ord«, men ved den nye Undervisning vilde man stræbe efter at give dem noget andet, noget de havde Brug for i det praktiske Liv: »en fast og tydelig Haandskrift«.

Af største Betydning var ogsaa Regning, og »her vil Hovedregning komme til at indtage en større Plads end hidtil«.

»Ved Undervisningen i de fremmede Sprog vil man lægge særlig Vægt paa Oversættelse fra Dansk, og Eleverne ville blive vænnede til at tale det fremmede Sprog.«

Undervisningen i Dansk skulde foreløbig være uforandret, men efterhaanden vilde man indføre mere praktiske Læsebøger og »Stilene ville blive hentede fra det Liv, Eleverne daglig have for Øje«.

Alle disse Forandringer er – sagde *Otto Fick* endelig – »tilsyneladende ikke store og iøjnefaldende, men det er dog i Virkeligheden en

fuldstændig Forandring, der herigennem søges naaet, idet Skolen for Fremtiden i hvert Fald i de første 7 Klasser vil bestræbe sig for at uddanne Eleverne i netop det, de ville faa Brug for i de Livsstillinger, de komme ind i. Der vil saa blive Sandhed i det gamle Ord: for Livet, ikke for Skolen.

Det er derfor min Agt, naar Eleverne have taget Afslutningseksamen i 2den Realklasse, at give dem et Afgangsbrev for deres Kundskaber og Færdigheder, og derved ville de lettere kunne opnaa Ansættelse, da Principalerne derigennem kunne danne sig et Skøn over den unge Mands Brugbarhed.«

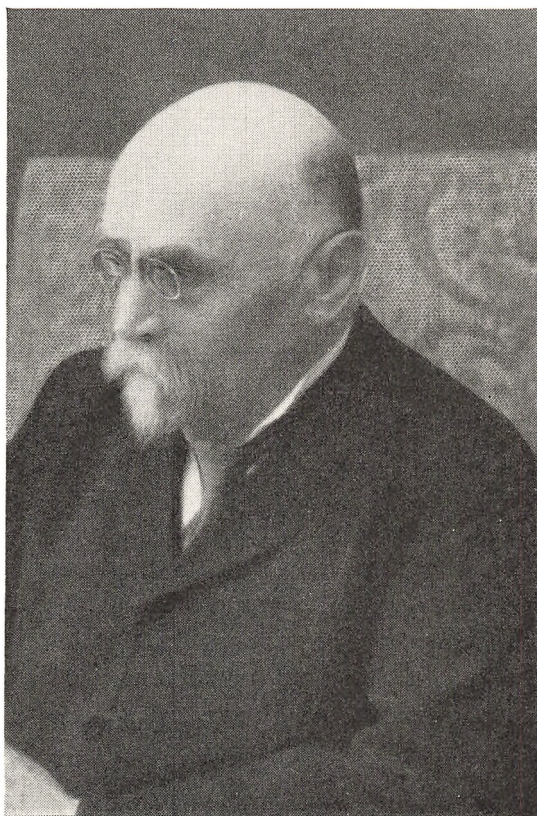
Skoleprogrammet fra næste Aar, 1899, gik atter ind paa denne Plan. Det havde, sagde *Otto Fick*, vist sig i Aarets Løb, at hvad han havde fremsat det forrige Aar, »har vundet Bifald fra mange Sider«. Derfor troede han ogsaa, at »lidt efter lidt vil det arbejde sig ind i den offentlige Bevidsthed, at de Fag, Eleverne skulle lære i Skolen, bør kunne skaffe dem bedre Adgang til at opnaa Stillinger i det praktiske Liv og ikke som hidtil ene tage Sigte paa at gøre dem til dannede Mennesker«. Men naturligvis maatte man »ikke lade sig forlede til ganske og aldeles at kaste alt det gamle bort straks«, for i en Skole gælder det netop om »at forandre lidt efter lidt«.

Med Rette kaldte *Otto Fick* sin nye Plan for Skolen for intet mindre end et Systemskifte og han bad til Slut Elevernes Forældre om at »vente nogle Aar endnu«, førend de dømte om den. Han var imidlertid overbevist om, at »det saa sikkert vil sige, at Eleverne staa bedre rustede til Livets Kamp end hidtil«.

Som Maal for Frederiksberg Realskole satte Programmet for 1900 derfor det dobbelte: dels at forberede Eleverne til at gaa ud i det praktiske Liv (ved Udgangen af 2den Realklasse), dels at forberede dem til Almindelig Forberedelseseksamen (Præliminæreksamen), som afholdes paa Skolen.

Det ligger udenfor vor Opgave at undersøge, hvilken Plads man skal tildele *Otto Fick* i den danske Skoles almindelige Historie, om han paa to saa vigtige Omraader, som at Skolen havde overtaget at levere Eleverne Bøger og andet Materiel, og at Skolen ogsaa havde som Maal at uddanne Eleverne til det praktiske Liv, var Pioner, men det bør i hvert Fald fremhæves, at han paa disse to Punkter *ikke* nævnte, at han

Skolebestyrer O. MÜNSTER.

havde sine Ideer andetstedsfra. Alt tyder derfor paa, at de var hans egen Invention, og det sætter jo i saa Fald Frederiksberg Realskole paa en særlig Plads. Vor Skole har under *Otto Fick* haft sit eget Præg, moderne og muntert og personligt.

En Erindring kan maaske bedre end noget andet belyse det, selvom den er ganske ubetydelig i sig selv. Jeg blev nemlig som en lille Dreng meldt ind i Skolen i *Ficks* sidste Tid og har aldrig – det jeg husker – haft ham som Lærer og kan derfor ikke have noget Indtryk af ham. Men – jeg mindes grant, at en Vinterdag var der Glidebaner i Skolegaarden og een af dem, der flittigst brugte dem i Frikvarteret var – *Otto Fick*. Sammen med de store Drengene »gled« han fra den ene Ende af Gaarden til den anden og gjorde det med Sikkerhed og Elegance. Det lønlige Haab, vi Smaa stod med, at se vor Bestyrer »sætte sig« midt

paa Pladsen, blev altsaa ikke opfyldt, men det har vel nok været med til, at jeg stadig husker det. Det afgørende ved dette Billede af den glidende Skoleleder har jeg imidlertid først kunnet se senere, og det er simpelthen det Spørgsmaal: Hvor i København vilde man dengang have kunnet se en Skolebestyrer, endsiges en Rektor, gøre sig saa lige med sine Elever? Hvor vilde en saa frimodig Optræden ikke have svækket Disciplinen? Her blev den tværtimod styrket.

Skoleprogrammet fra 1903 var for sidste Gang underskrevet af *Otto Fick*, og for sidste Gang stod der blandt de særlige Bestemmelser for Frederiksberg Realskole, at »alle Skolebøger udlaanes af Skolen og de forskjellige Skolefornødenheder vil blive uddelte til Eleverne paa visse bestemte Tider«. Han vedblev dog Aaret ud at være knyttet til Skolen under den nye Ledelse, men nu under Betegnelsen: cand. phil., Direktør og med det ene Fag – Skrivning.

En betydningsfuld Epoke i Skolens Historie var dermed sluttet – og var sluttet i Dølgemaal. Eftertiden vil i hvert Fald finde det baade rimeligt og sømmeligt, om Skoleprogrammet havde indeholdt en Meddelelse om Forandringen baade i Skolens Styrelse og i dens Struktur. Ikke eet Ord lød imidlertid til Afsked, da *Otto Fick* forlod Skolen efter at have ledet og præget den i tyve Aar. –

I det sidste Skoleaar – 1902–1903 – hvor *Otto Fick* var Bestyrer endnu, træffer vi for første Gang blandt Lærerne to Navne, som skulde komme til at markere det næste Afsnit – »Hr. *Münster*,¹⁶ Sproglærer, der underviste i Dansk«, og »Hr. *Physant*,¹⁷ cand. mag., der underviste i Tysk«.

Programmet fra 1904 bragte to Nyheder af Betydenhed. Den ene var, at det for første Gang var underskrevet af *O. Münster* som Skolens Bestyrer og *H. T. Physant* som Inspektør, den anden var, at Skolebøger og andre Rekvisitter ikke mere blev leveret af Skolen, men maatte anskaffes af Elevernes Forældre.

Det betød baade et Personskifte og et Systemskifte, men endnu større var den Forandring, som i Løbet af 1904 skete i Skolens økonomiske Stilling. Programmet bragte nemlig følgende Meddelelse:

»Fra 1ste August 1904 vil en i længere Tid paatænkt Sammenslutning af forskellige herværende Realskoler til en fælles Institution »*De Kjøbenhavnske Realskoler*« være fuldbyrdet. Institutionen er fra nævnte

O. MÜNSTER, yderst til højre, med en Klasse i Skolegaarden.

Tidspunkt Ejer af *Frederiksberg Realskole* og bærer som saadan Ansvaret for dens økonomiske Ledelse. Iøvrigt vil der i Skolens Forhold til Hjemmene ikke ske nogen Forandring, bortset fra en af Sammenslutningen foranlediget Regulering af Skolekontingentet.

Skolen indtræder fra 1ste August i den i Henhold til Lov af 2. Maj 1902 for private Realskoler oprettede, af Staten støttede Pensionskasse, hvis Formaal er at skaffe Skolernes Lærerpersonele Efterløn.«¹⁸

Endelig oplyste Programmet for 1904, at Skoleordningen af 1903 – for at være nøjagtige: den var indført ved Lov af 24. April 1903 – nu vilde medføre, at Skolen for Fremtiden kom til at bestaa af 4 Forberedelsesklasser, 4 Mellemskoleklasser og 1 Realklasse, og at Mellemskolen første Gang i 1907 vilde blive afsluttet med Mellemskoleeksamen, medens Realklassen for første Gang i 1908 vilde blive sluttet med Realksamen.

Paa afgørende Punkter var *Frederiksberg Realskole* altsaa blevet ændret, var blevet mere som de andre Skoler og havde mistet sit festlige Særpræg.

Men hvorledes var Skolen ellers under *Münsters* Regimente? Hvad

Indtryk gjorde den paa Eleven? Herom fortæller *Kai Brummerstedt-Hansen*:¹⁹

»For mig er Lyden af en Fløjtes enerverende Trille nok til at kalde Billedet frem af Frederiksberg Realskole. Vedvarende og frygteligt lød denne Sirene for mig, som paa det Tidspunkt ofte befandt mig paa Sct. Thomas Plads – og de sidste 50 m blev løbet paa Rekordtid. Jeg indser nu det meningsløse i at haste efter Lidelsen, man maa hellere løbe fra den, men det var udelukket – den Gang.

Hvordan var nu denne Skole paa godt og ondt? Her blot enkelte Rids til Belysning heraf.

Lokalerne enkle og ikke smukke. Ingen Billeder. Belysning: Gas-blus. En stor Kakkellovn i Hjørnet og her stod ogsaa en Spyttebakke. Jeg husker en Lærer, som aflagde hyppige Besøg dér, og det gik ikke stille af.

Pedellen *Frederik Lund* fyrede i Kakkellovnen – i Timerne. Han boede sammen med sin Kone i Kælderen, i den mørkeste Lejlighed jeg har set. Herved kunde man i det store Frikvarter købe Hvidtøl à 2 Øre pr. Glas – man kunde ogsaa købe halve – samt Bolcher i skøn-somt Udvalg.

Fra »Gaarden« husker jeg den lange, skraa Hylde, hvor vi – efter Størrelse – kunde staa og spise. *Carlsen*, som havde Gaardvagt, fik her sin daglige Pilsner og særligt søde Dreng fik Lov til at hente en Brioche hos den nærmeste Bager.

Fra Muren udgik et 1½ Tommes Jernrør og her slukkede man sin Tørst. Mange satte Munden direkte til.

De smaa Huse i den anden Ende af Gaarden? Her hvor Katekismen og Grammatikken fik sin 1., 2. og 3. Behandling. Nej, jeg afstaar – de var ubeskrivelige.

Der blev spillet Langbold i Gaarden, men jeg husker ogsaa, at to Gymnastiktimer blev lagt sammen og saa gik vi – med Maalstængerne paa Nakken – til »Banen« i Søndermarken for at spille Fodbold.

Skolebibliotek? Jo, der fandtes et saadant paa Lærerværelset, bestyret af *Fru Skriver* med velvillig Bistand af flinke Elever, saa det har jeg altsaa ikke noget nærmere Kendskab til.

Spanskrør blev flittigt brugt, men vistnok kun af *Münster* (»Fisken«). Jeg har nogle Gange sammen med en 5-6 andre stillet til Klø paa Kon-

SKOLEBESTYRER H. T. PHYSANT.

toret. Han var behersket, slog daarligt og man laa ikke godt paa hans magre Laar – men vi kunde alligevel godt lide ham. Han fik ved en festlig Lejlighed overrakt nogle flotte Spanskrør med Sløjfer paa!

Af Lærerpersonalet husker jeg forskellige, men de har ikke givet mig glædelige Oplevelser eller rosende Vidnesbyrd, men jeg har næppe heller været, hvad man kalder en nem Elev. En anden Skolebestyrer forstod det senere bedre, da han skrev: Han vil sikkert gøre god Fyldest – i det praktiske Liv!!«

Skoleprogrammet fra 1908 kunde meddele som en Nyhed, at, »da Frk. Lønborgs Pigeskole,²⁰ der i en Aarrække har haft Lokale her i Bygningen, i Fjor flyttede bort, fik Frederiksberg Realskole i flere Henseender bedre og rummeligere Forhold at virke under. Saaledes har Børnene i de mindste Klasser nu faet deres egen Legeplads, hvor de kan tumle sig friere, end hvis de skulde gaa mellem de større. Ligeledes

EN KLASSE TIL FODBOLD i Søndermarken. Læreren er Ditlev Nielsen.

har Skolen nu faaet sig et stort og velforsynet Samlingsværelse, hvor Undervisningen i Fysik, Kemi og Naturhistorie kan foregaa grundigere, end naar Sagerne skal bringes omkring i Klasserne».

Snart efter skete der atter et Personskifte i Skolens øverste Ledelse og atter undrer man sig over, at det ikke blev markeret mere direkte. Skoleprogrammet fra 1910 var nemlig endnu underskrevet af *O. Münster* som Bestyrer og *H. T. Physant* som Inspektør, men det næste Aars Program var undertegnet af de to nye Bestyrere – *Mich. Iversen*²¹ og *Physant*. Saa formløs var Overgangen til det sidste Afsnit i Skolens Historie.

Paa mange Punkter betød den nye Tid ogsaa Indførelse af Forandringer og Forbedringer.

Programmet fra 1911 kunde saaledes oplyse, at »der i Foraaret er indrettet en Skolehave for 1ste Klasse. Her har hver Elev faaet sit eget lille Bed, som han lærer at passe. I de varme Sommerdage kan en Del af Undervisningen forlægges derned».

FRA SKOLEGAARDEN 1913. Lærerkollegiet til højre.

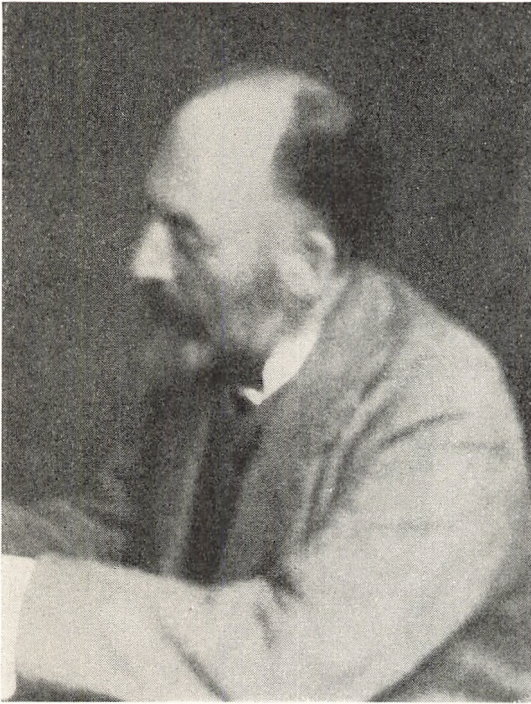
Programmet fra 1912, at »der i Aar er bleven indlagt elektrisk Lys i Klasseværelserne og paa Gangene«.

Programmet fra 1913, at »i Skolens Mellemlasser gives der de ældste Elever i Den danske Realskoles Seminarium Vejledning i praktisk Skolegerning«.

Programmet fra 1914 saa forskelligartede Ting som, at »der var bleven indlagt W. C. i Ejendommen«, at der var blevet dannet en Forældrereds »til frugtbart Samarbejde mellem Skolen og Hjemmene«, at 4. Mellemskoleklasse havde været paa Udflugt i Pinseferien til Bornholm under Frk. *Ilshøjs* Ledelse, og at Skolen ved Julefesten havde faaet sit eget Flag af Arkitekt *N. Skrivvers*.²²

Programmet fra 1915, at Skolebibliotheket nu havde faaet Stats-tilskud og derfor for Fremtiden var gratis, samt at 4. Mellemskoleklasse i denne Pinseferie havde været paa Cykletur i Jylland med Frk. *Ilshøj*.

Programmet fra 1916 fremtraadte med nyt Omslag, som var tegnet og skænket af Skolens Tegnelerer, Maleren *Tilemann-Petersen*.²³ Han blev takket for »den smukke Maade, hvorpaa han har symboliseret vor Skoles Opgave: at uddanne vor Ungdom til flittige og dygtige

Skolebestyrer MICH. IVERSEN.

Arbejdere, der med Beskedenhed og frejdigt Livssyn vil virke til vort Samfunds Fremgang«. Saadan kunde man altsaa udtale sig endnu i 1916.

Det sidste Skoleprogram fra 1919 – No. 39 i Rækken – bragte endelig Afslutningen paa Skolen, men paa den samme nøgterne, upersonlige Maade som vi er vant til. Programmet var underskrevet i Juni af *H. T. Physant* og *Mich. Iversen* og meddelte, at Forberedelsesskolen vilde »vedblive at bestaa som privat Skole, sammensluttet med Forberedelsesskolen ved Schneekloth's Skole og fremtidig ledet af cand. theol. *H. Federspiel* som Bestyrer og Fru *J. Skrivvers* som Inspektør«. Mellemskolen og Realklassen vilde for Fremtiden blive sammensluttet med Schneekloth's Skole, som overtages af Staten. –

Vi har nu fulgt Frederiksberg Realskole fra dens beskedne Begyndelse gennem dens skiftende Faser – karakteriseret ved Navnene *Carl Ewald*, *Otto Fick*, *O. Münster*, *H. T. Physant* og *Mich. Iversen* – til den blev ophævet. Men det har kun været den ydre Side. En Skole bestaar af noget mere. Den bestaar maaske, naar alt kommer til alt, nok saa

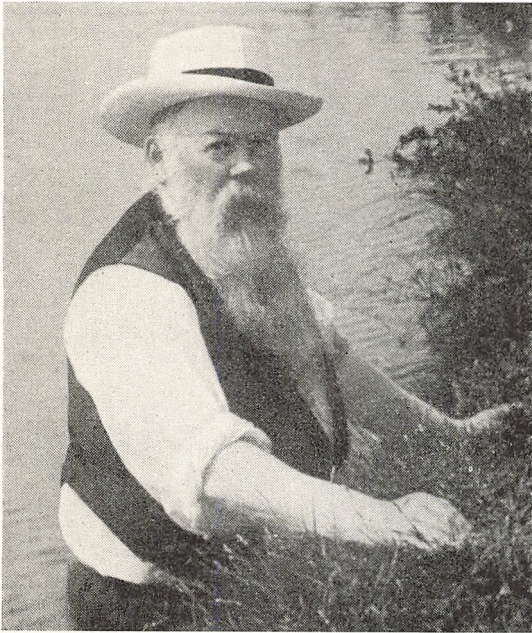
GABRIEL JENSEN.

meget af dens Lærere og Elever – og derfor bør der ogsaa siges et Par Ord om dem.

At nævne alle de Lærere og Lærerinder, som i Aarenes Løb har haft Timer paa Frederiksberg Realskole, er naturligvis ikke Hensigten. Pladsen alene forbyder det, og mange af dem vil vel nu ogsaa kun være Navne.

En Del Lærere er allerede omtalt i det foregaaende og skal derfor ikke fremdrages paany. Derimod er der Grund til at nævne den Lærer, som længere end nogen anden har virket ved Skolen – Overlærer *J. C. Carlsen*²⁴ eller – som han hed blandt Eleverne, naar han ikke hørte det – »Grisen«. Han findes første Gang blandt Skolens Lærere i Skoleaaret 1883-1884 og sidste Gang, da Skolen lukkede i 1919, og har altsaa sat sit Præg paa Skolen i mere end en Menneskealder. Han underviste i Regning, Matematik, Fysik og Geografi og paastaas at være en dygtig Lærer i sine Fag. Det er dog et Spørgsmaal, om det gjaldt for andre end de Elever, som i Forvejen »kunde« netop hans Omraader – og i saa

DR. PHIL. WILLIAM SØRENSEN.

Fald er det jo ingen Kunst at være Lærer. En Lærers Dygtighed maa dog langt snarere bedømmes efter, om han evner at tage sig af »de svage Elever«. Og her skortede det afgørende. For langt de fleste, som i hans Tid har gaaet i Frederiksberg Realskole, har han forbitret Skolelivet unødigt. Hans største Skavank var, at han ikke forstod Børn og vist aldrig i sin lange Lærertid har sagt nogen af sine Elever et opmuntrende eller venligt Ord. Han skulde i Virkeligheden aldrig have været Lærer.

En human Lærer var derimod *Gabriel Jensen*,²⁵ som begyndte de Sommerferieudflugter, der stadig bærer hans Navn, og som var og er til Opmuntring for de Børn, der ikke kom paa Landet. Det var ogsaa Historikeren og Bibliotheksmanden *Balder Erichsen*, Naturhistorielæreren *Sofus Franck*, Matematiklæreren *Hans Cl. Nybølle*,²⁶ der endte som Professor ved Universitetet, og den berømteste af dem alle, Naturhistorielæreren Dr. phil. *William Sørensen*,²⁷ Medlem af Videnskaberne Selskab. – Om *William Sørensen* (»Skæg«) som Lærer fortæller en af hans gamle Elever – *Kay Rostgaard-Frøhne*²⁸ – følgende:

»Som det vel gælder for de fleste skolebørn, var naturhistorie og zoologi ogsaa for mig et fag, der optog mig meget og for øvrigt stadig

JOHANNE SKRIVER.

har min interesse. I skoleårene er den større eller mindre interesse sikkert afhængig af den lærer, som skal bibringe børnene de zoologiske kundskaber. Jeg erindrer fra mine skoledage i Frederiksberg Realskole den gamle og elskelige, meget særprægede zoolog, dr. phil. *William Sørensen* som en lærer, der i høj grad ejede evnen til hos mig og sikkert også hos de fleste af mine klassekammerater at levendegøre stoffet og gøre det til mere end udenadslæren. Han må have været en udmærket pædagog – i hvert fald husker jeg, at jeg altid så’ de alt for få naturhistorietimer i møde med glæde.

Jeg havde senere som ungt menneske lejlighed til at overvære nogle af hans populære foredrag, og jeg fornyede her bekendtskabet med en mand, der i sjelden grad beherskede sit stof og forstod at fange sine tilhørere«.

Med Glæde tænker gamle Elever tilbage paa disse Lærere, men med særlig Varme og Hengivenhed mindes de dog – *Fru Skriver (Skrivers)*. Hun nævnes første Gang blandt Lærerpersonalet i Skoleaaret 1901-1902 og fulgte Skolen til 1919. Hendes Undervisning var fortrinsvis knyttet til 1. Klasse, og det blev derfor hende, som tog sig af de smaa nye Ele-

ver. En bedre Vejleder kunde ikke tænkes. Med sin naturlige Værdighed holdt hun glimrende Disciplin – hun har vist aldrig slaaet en Elev – og med sin dybe Forstaaelse for Børn var hun højt elsket. Hun var en benaadet Lærerinde.²²

Og endelig til allersidst slutter vi med nogle almindelige Bemærkninger om Skolens Elever.

Hvormange vi var, som i Tidens Løb gik i Frederiksberg Realskole, kan vi ikke sige, men mon vi skønner meget forkert ved at anslaa det samlede Tal til et Sted mellem 2000 og 3000?

Og hvad havde saa disse mange Drengene ud af at gaa dér? Nogle drev det vidt – en gammel Elev fra Skolen *Joh. Friis-Skotte* blev Minister, en anden, *Carl Th. Dreyer*, er en berømt Filmsinstruktør, en tredje var *Robert Storm-Petersen*²⁹ – og nogle holdt sig paa det jævne, men mon ikke de fleste vil sige, at Frederiksberg Realskole var dem en god Skole?

Det er i hvert Fald en Kendsgerning, at Frederiksberg Realskoles Elevsamfund³⁰ først blev stiftet den 11. Juni 1945 eller mer end en Snes Aar efter, at Skolen havde lukket sine Porte for bestandigt. Men det vil jo igen sige, at naar modne og gamle Mænd danner en Forening, som er dømt til at uddø, maa det være ud fra en Følelse af Hengivenhed for deres Barndoms Skole.

Noter og Henvisninger

Fremstillingen bygger fornemmelig paa Frederiksberg Realskoles Programmer
No. 1-39 (1881-1919).

1. *Einar Octavius Tornøe* var født 3. April 1846, blev Student fra Sorø 1865, cand. phil. 1866, var Skolebestyrer 1878-1880, blev 1880 ansat ved Vaisenhuset, hvor han som Lærer for de to nederste Drengeskasser var ualmindelig afholdt, og døde 16. December 1900. (Chr. Ottosen: Det kgl. Vaisenhus gennem to hundrede Aar, Kbh. 1927, S. 264-265 samt mundtlig Meddelelse fra statsaut. Revisor A. E. S. Tornøe).
2. *Valdemar Carl Hansen* var født 1839, blev cand. theol. 1867, var Kateket ved Garnisonskirke 1882-1886, derefter Sognepræst til Lidemark-Bjeverskov 1886-1909, og døde 1910. (Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie II, 1954, S. 600).
3. *Immanuel Friis*. S. Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869-1884, Kbh. 1885-87, S. 473; M. Grohshenning og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks

- Præstehistorie 1884-1911 II, 1932, S. 155. – Portrættet er et Udsnit af et Familiebillede fra o. 1870, som ejes af Pastor Friis' Dattersøn Professor, Dr. phil. K. Friis Johansen.
4. *Carl Ewald*. Jesper Ewald: Min far (Politikens kronik 12. juli 1953); – Breve fra en barndom, Kbh. 1953, S. 17.
 5. *Frits Christensen* omtales kun i Skoleprogrammet for 1881. Vejviserne for 1880 og 1881 nævner alene af dette Navn: F. Christensen, cand.phil., Raadhuststræde 13.2. Sal.
 6. Skolesangen er første Gang trykt i Skoleprogrammet for 1884 og har her Ordet: *bratte*.
 7. *Jørgen Malling*: Dansk biografisk Leksikon. XV, 1938, S. 250-252.
 8. *Otto Fick* døde 25. Januar 1932, 72 Aar gl. (Politikeren 27. og 31. Januar 1932).
 9. Rentier *Johan Valdemar Jensen* (død 1957) har 1952 nedskrevet sine Erindringer om sin Skoletid 1878-1885.
 10. *Jørgen Bruhn*, Skolebestyrer, boede ifølge Vejviseren 1885 Oehlenschlägersgade 27.2 Sal, men nævnes ikke i Vejviseren for 1886.
 11. Frederiksberg Raadhus, Stadslandinspektørens Kontor: M C J 1885 No. 1885, Matr. No. 51a. – *Vennersly*: S. Broholm: Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg. (Frederiksberg gennem Tiderne II, 1948, S. 37-39); Carl C. Christensen: Fra Værmedamsvejen til Jostys Pavillon, Kbh. 1925, S. 136, 139, 141, 143; Villads Christensen: Er Areal, som København har mistet. (Hist. Medd. om Kbh. V, 1915-1916, S. 161-180); Lorentz Bie: Af en københavnsk Storbedragers Liv. (Hist. Medd. om Kbh. 3. R. IV, 1940-41, S. 359, 361).
 12. *Christen Ewaldsen* (1819-1893) var Sognepræst paa Frederiksberg fra 1876 til sin Død. (Chr. Rasmussen: Frederiksberg Kirke 1734-1934, Kbh. 1933, S. 216-221).
 13. *Robert Neiiendam*: Fra de tidlige Skoleaar. (Berlingske Tidende, Søndag, 4. September 1932); Robert Neiiendam fortæller – , Kbh. 1953, S. 19-21.
 14. Dyrlæge *Niels Christian Clausen* (død 1957) nedskrev sine Skolcerindringer 1952.
 15. *Jens Christian Fledelius* var født 1865 i Horsens, blev cand.mag. 1891, var Medbestyrer af Frederiksberg Realskole 1891-1897, Adjunkt ved Horsens Statskole 1898 til sin Død 1915. Han var en anset Skolemand og dygtig germansk Filolog, der er kendt fra sine Oversættelser. (Dansk biografisk Leksikon VII, 1935, S. 94-95).
 16. *Oluf Gutzon Münster* var født 1859, blev Student 1878, studerede romanske Sprog, men afsluttede ikke sine Studier med nogen Embedsexamen. Han var 1881-1883 Lærer paa Herlufsholm, 1886-1897 Adjunkt ved Frederiksberg Latinskole, 1903-10 Bestyrer af Frederiksberg Realskole. Derefter helligede han sig sin filosofisk-naturvidenskabelige og dramatiske Skribentvirksomhed. Han døde 1932. (Dansk biografisk Leksikon XVI, 1939, S. 333-334; Georg Brandes: Samlede Skrifter (Danmark) III, 1919, S. 335-339).
 17. *Hans Tjellesen Schmidt Physant* er født 25. Jan. 1872. (Magister-Stat, Kolding 1926, S. 199).
 18. H. T. Physant: De københavnske Realskoler paa 25-Aarsdagen for Institutionens Oprettelse. (Læreren 1929, S. 9-11).
 19. *Kai Brummerstedt-Hansen*, født 1900, gik

- i Skolen 1907-1913 og har nedskrevet sine Minder herfra i 1955.
20. *Frk. Lønborgs Pigeskole* havde Navn efter og blev ledet af Frøken Pouline Lønborg (1838-1920) og flyttede 1898 ind i Frederiksberg Allé 22, hvor den overtog Halvdelen af Bygningen. Dog havde den Gymnastiksalen fælles med Drengeskolen saaledes, at Pigeskolen benyttede den først paa Dagen. I Maj 1903 blev Skolen overtaget af Frøken Marie Lønborg og Frøken Anna Tang Barfod, men da Bygningen i Frederiksberg Allé skulde sælges i 1907 og de ikke havde Raad til at købe den, flyttede de Pigeskolen ud paa Amicisvej. (Fr. Birkedal-Barfod: Stamtavle over Slægten Barfod-Barfood-Barfoed, Kbh. 1925, S. 89; Anna Tang Barfod: Skolen paa Amicisvei 1877-1927, S. 11-18).
21. *Michael Lausen Iversen* var født i Haderslev 18. Juli 1864, blev 1881 Student fra Horsens, 1888 cand. mag. Samme Aar blev han Lærer ved Lyceum, 1894 Skolebestyrer for Lyceum, 1900 tillige for Nørrebros Latin- og Realskole. Da disse sammensluttede Skoler blev nedlagt 1910, blev han Bestyrer for Frederiksberg Realskole og da den ophørte, blev han Lektor ved Schneekloth's Skole. Han var tillige Censor i Pædagogik ved Seminarierne og døde 21. April 1926. (Politiken 22. April 1926; K. F. Plesner: Schneekloth's Skole 1854-1954, s. 96-97; velvillig Meddelelse fra Kaptajn P. Mich. Iversen).
22. Arkitekt *Niels Skrivens* (1880-1941) var gift med Johanne f. Johannesen (1866-1951), Datter af en Gaardejer i Thy. (Weilbachs Kunstnerleksikon III, 1952, S. 235).
23. Kunstmaler *Christian Tilemann-Petersen* (1874-1926; Weilbachs Kunstnerleksikon III, 1952, S. 407).
24. *Jens Christian Carlsen* var født 1859 i Maarum, tog Lærereksamen 1882 fra Blaagaard Seminarium, var Lærer og Inspektør ved Frederiksberg Realskole 1886-1919, derefter Mellemskolelærer ved Schneekloth's Skole 1919-1923, og døde 1935.
25. *Gabriel Jensen* (1862-1924) stiftede 1900 Vesterbros Friluftsförening for de Børn, der ikke kom paa Landet. Han var gift med Anna Gabriel Jensen (1862-1933), der ogsaa var Lærerinde (»Mor») ved Frederiksberg Realskole.
26. H. T. Physant: In memoriam Hans Cl. Nybølle. (Frederiksberg Realskoles Elevsamfund. Flyveblad No. 3, Okt. 1947).
27. Aug. Krogh: Tale ved Afsløringen af Mindestenen paa dr. phil. William Sørensens Grav. (Naturens Verden II, November 1918, S. 519-523).
28. *Kay Rostgaard-Frøhne*, født 1893, tog Realexamen fra Frederiksberg Realskole 1910. Hans Erindringer om Skoletiden er nedskrevet 1956.
29. Bogen om Storm P. Kbh. 1949, S. 12-13 (hvor der dog skal staa: Frederiksberg Realskole under Skolebestyrer Otto Fick). - Smil. Billedet s. 77. Det ejes af Robert Neiiendam, som venligst har stillet det til Raadighed.
30. Elevsamfundets første Bestyrelse var: Bankkasserer Sofus Berg (Formand), Sparekassebestyrer Sv. Eberlein (Kasserer), Repræsentant Aage Grønvold, Hovedbogholder Jørgen Jørgensen, Postmester R. A. Frandsen, Fuldmægtig cand. jur. Sv. Ebbesen, Grosserer Poul Wellejus, Forretningsfører Poul Hein og Skolebestyrer H. T. Physant, der tog Initiativet til Elevsamfundet.

Chr. F. Hetsch' Tegninger af Stuklofter paa Frederiksberg Slot

Af NIELS MAARE

EFTER Frederiksberg Slots Overdragelse i 1868 til Krigsministeriet til Brug for Hærens Officersskole kunde det efter Indlægning af Gasbelysning og muligvis ogsaa en stærkere Opvarmning med Kakkelovnene ikke undgaas, at de smukke Stuklofter, ialt 16, hovedsagelig i Beletagen, og Loftsmalerierne maatte lide en Del, saa meget mere som Vedligeholdelsen af disse Udsmykninger vel allerede efter Dronning Marie Sophie Frederikkes Død i 1852 kun havde været den strengt nødvendigste. I 1878 var Arkitekturmaleren Chr. F. Hetsch (1830-1903), Søn af den kendte Arkitekt, Professor G. F. Hetsch, bl. a. kunstnerisk Leder af den kgl. Porcelainsfabrik fra 1828-57, et Hverv som Sønnen varetog fra 1855-71, blevet opmærksom paa Stuklofternes Forringelse og har formentlig i den Anledning udført de nedenfor nærmere omtalte 12 Tegninger af nogle af Slottets Stuklofter, Tegninger, der nu opbevares i Nationalmuseets Billedarkiv. Tegningerne omfatter foruden Stuklofterne i den tidligere Kongebolig, nemlig Lofterne i Kongens Audiensgemak, Kongens store og lille Kabinet, Kongens (oprindelig Kongeparrets) Sovegemak, Dronningens Audiensgemak, det store Forgemak (Kavallergemak) og Lakajgemakket, desuden 2 Tegninger af Stukloftet i Riddersalen, det vestre Forgemak, Vestibulen samt Loftet over Reposerne i Beletagen.

Efter Udarbejdelsen af disse Tegninger har Hetsch foreslaet Indenrigsministeriet, at Slottets Stuklofter fra Frederik IV's og Christian VII's Tid repareres. Hetsch' Skrivelse sender Krigsministeriet i Marts 1879 til Udtalelse til Ingeniørkorpset, der derefter fremsender 2. Bygningsdistrikts Redegørelse i Skr. Nr. 57 af 17/4 1879. Distriktet foreslaar i Skrivelsen til Slut, at der til nødvendig Reparation af Stuklofternes Gesimser stilles 4.500 Kroner til dets Raadighed og til yderligere Efter-

syn af Stuklofterne – forsaavidt dette foretages samtidig med det førstnævnte Arbejde – 3.000 Kr., ialt saaledes 7.500 Kr. Der bliver herefter i hvert af de 3 følgende Finansaar 1880-83 stillet 2.500 Kr. til Distrikts Raadighed.

Da Chr. Hetsch' Tegninger ikke tidligere har været gengivet, og da de stort set giver et tydeligere Indtryk af Stukkompositionernes smukke Enkeltheder end flere af de fotografiske Gengivelser, har jeg ment, at det kunde være af Interesse at bringe dem her.

Som det iøvrigt vil fremgaa af det følgende, er enkelte Tegninger ikke fuldt ud nøjagtige, enkelte Felter med Stuklandskaber eller Personer er ikke gengivet, ligesom Hetsch ved Restaureringen ikke er blevet opmærksom paa, at de fleste Stuklandskaber m. m. oprindeligt har været farvet gule, graa eller røde, som godtgjort ved Hovedindsættelsen omkring 1930'erne og som bemærket nedenfor.

Til de paa de følgende Sider gengivne Tegninger skal anføres:

Stukloftet i *Kongens Kavalergemak*, Fig. 1. Tegningen er ikke ganske korrekt. Guirlanderne mellem Løvernes Hale og Draperierne findes ikke. De nu mørkerødt farvede Felter og de nu gultfarvede Stuklandskaber er ikke gengivet. I Stukdekorationen findes nu intet Loftsbillede.

Stukloftet i *Kongens Audiensgemak*, Fig. 2. Da Tegningen er udført inden Restaureringen i 1880-83, har Hetsch ikke konstateret, at Plaketterne mellem Kvasterne ved den yderste Bort, som paavist ved Restaureringen i 1930, alle bærer Frederik IV's Monogram. Baandene, der begrænser Loftsbilledet »Herakles optages i Gudernes Kreds«, af Bénoit le Coffre, og Baandet udenfor samt de yderste Hjørnefelter og de to Felter paa Kortsidernes Midte har været farvet mørkerøde. De cirkulære Hjørnefelters Stuklandskaber er ikke gengivet paa Tegningen. Hvad de yderste Hjørnefelter angaar, tydede Afdækningerne i 1930 paa, at der i sin Tid kan have været Stukudsmykning paa disse, men Udsmykningernes Art kunde ikke nærmere bestemmes.

Stukloftet i *Kongens lille Kabinet*, Fig. 3. Stukstjernen paa Kortsiden er ukorrekt, Feltet er udsmykket med en Sol med Øjne og Mund og med en fin Straalekrans. Alle svagt buede Sidestykker med Elefanter er tredelte, paa Tegningen er kun et Stykke delt. Hjørnefelterne, der har været farvet røde, er udsmykket med mytologiske

Motiver, der ikke er gengivet paa Tegningen. I Loftets Midterparti sidder Bénoit le Coffres »Fløjtespillersken« (Sanserne).

Stukloftet i *Dronningens Audiensgemak*, Fig. 4. Felterne i Loftets Kortsider har Stukudsmykninger med figurlige Fremstillinger, der ikke er gengivet paa Tegningen. Disse Felter og Hjørnefelterne er gult farvede. Loftsbilledet »Juno« er malet af Bénoit le Coffre.

Stukloftet i *Lakajgemakket i vestre Fløj*, Fig. 5. De gengivne Felter paa Siderne er farvet gule. Loftsbilledet af Hendrik Krock forestiller »Flora omgivet af Amoriner«.

Stukloftet i *Kongens Lakajgemak*, Fig. 6. Paa Tegningen er ikke gengivet Stukudsmykning med mytologiske Scener i de cirkulære Hjørnefelter. Loftsbilledet af Bénoit le Coffre forestiller »Venus og Anchises«.

Stukloftet i *Kongens store Kabinet*, Fig. 7. Hjørnefelterne har været farvet gule, de to Felter paa Langsiderne røde. De sidstnævnte Felter er udsmykket med figurlige Fremstillinger, der ikke er gengivet paa Tegningen. Loftsbilledet af Hendrik Krock forestiller »Bacchus og Ariadne«, der har megen Lighed med Prinsesse Sophie Hedvig.

Stukloftet i *Kongens Sovegemak*, Fig. 8. I Frederik IV's Tid det fælles Sovegemak med Loftsbillede med Motiv: »Frugtbarheden«. Da dette Billede blev fjernet, tegnede C. F. Harsdorff Stukudsmykningen til det cirkulære Midterfelt, der ikke er gengivet paa Tegningen.

Stukdekorationen i *Riddersalen* (Spisesalen), Fig. 9, Midterfeltet af Christophoro Lorenzo Fossati, 1765, og Fig. 10, Yderramme af Giampiero Bellasio, 1702. Rigsvaabenet og andre Vaaben i sidstnævnte Stukdekoration dekoreret dels med røde og grønne Farver, dels med Guld af Maleren Frederik Holm. I Loftets Midte var oprindelig anbragt et Loftsbillede, muligvis af Hendrik Krock: »De fire Elementer«. I 1765 lod Harsdorff Maleriet erstatte af Fossatis Stukdekoration.

Stukdekorationen i *Vestibulen*, Fig. 11, og over *Reposerne i Beletagen*, Fig. 12 fra det ældste Slots Tid, c. 1702. Foruden de her gengivne Stuklofter er Lofterne i Slotskirken, Rosen- og Marmorbadet opmaalt af Kunstakademiet i 1918-24, gengivet i Frederiksberg Slot og Have af Fr. Weilbach, C. Elling og N. Maare, 1938.

Det vilde være værdifuldt at faa de endnu ikke opmaalte 6 Stuklofter aftegnet ved Lejlighed.

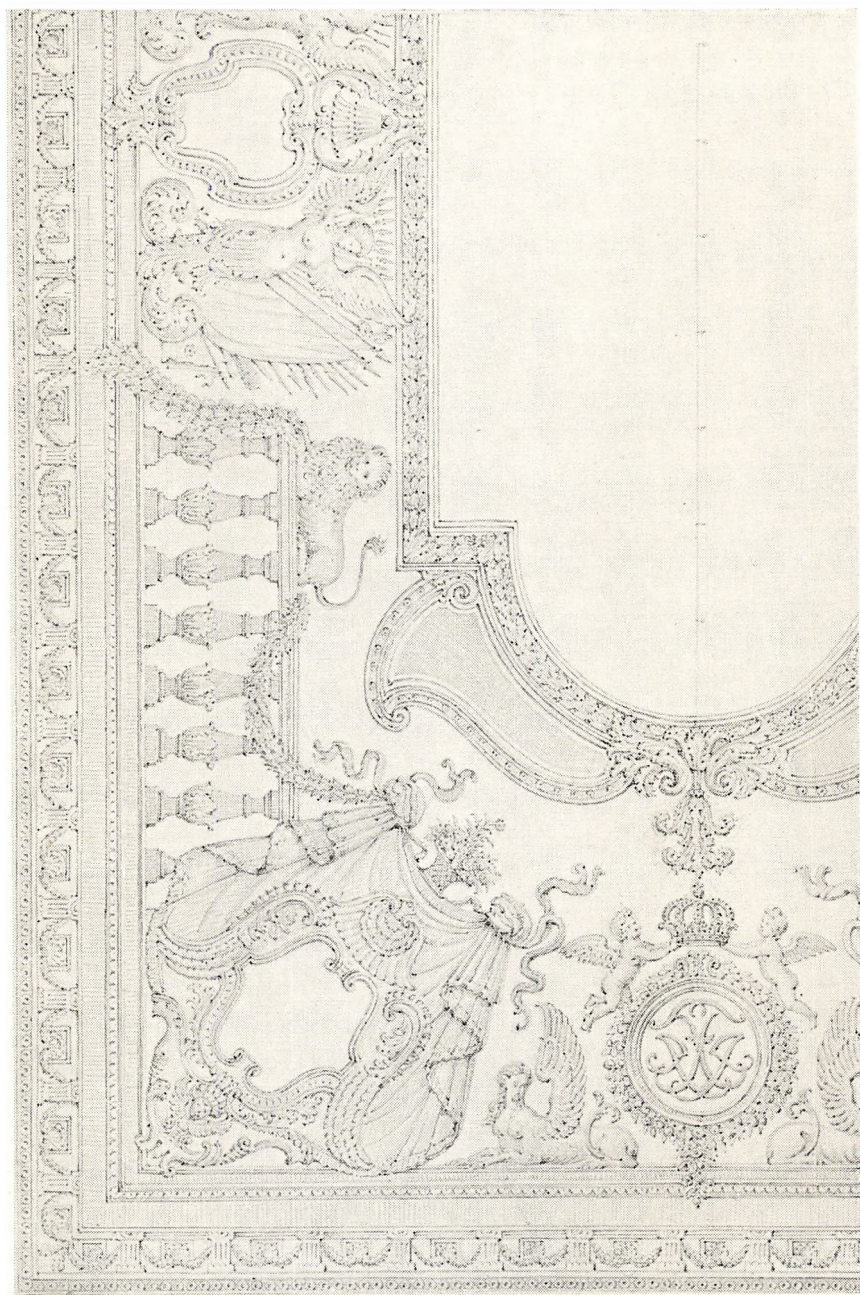

FIG. 1. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS KAVALERGEMAK

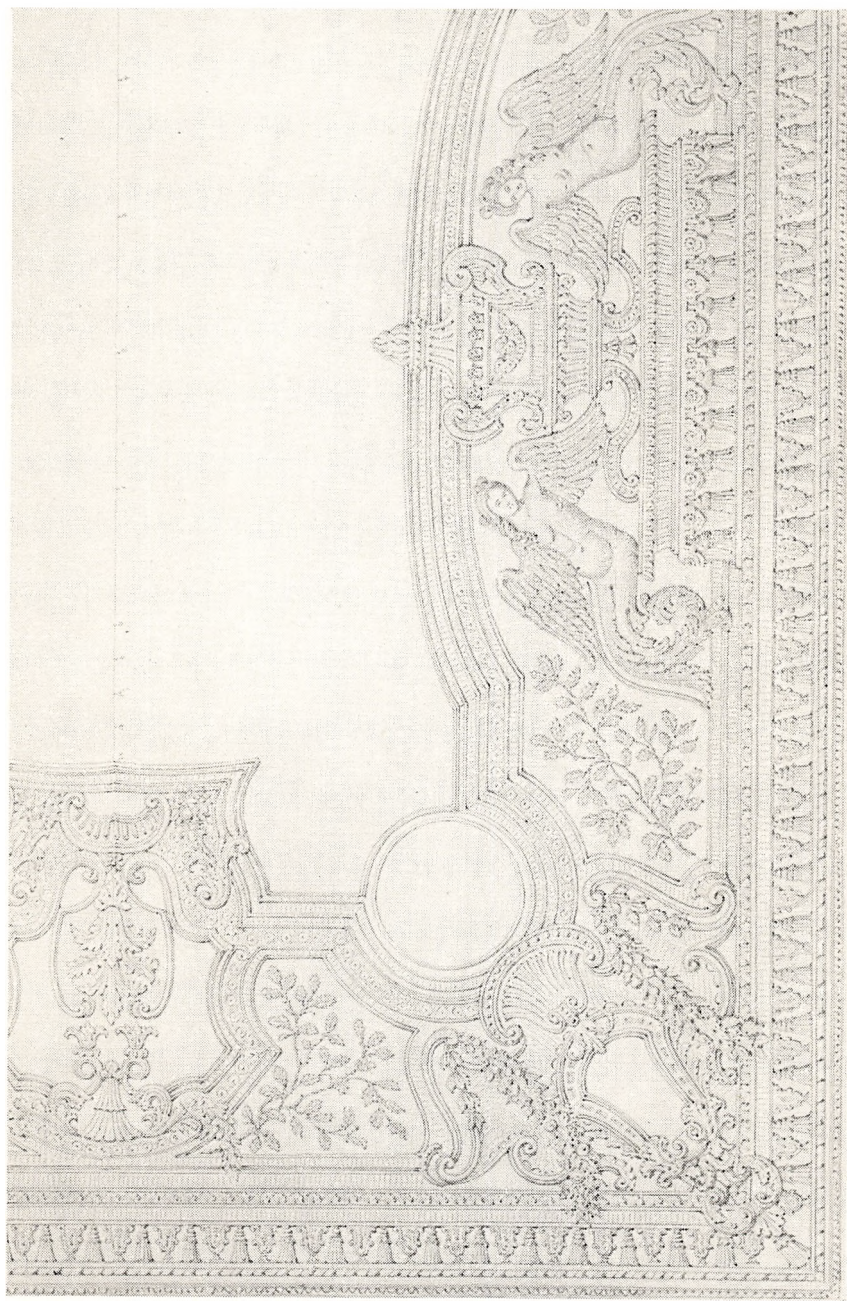

FIG. 2. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS AUDIENSGEMAK

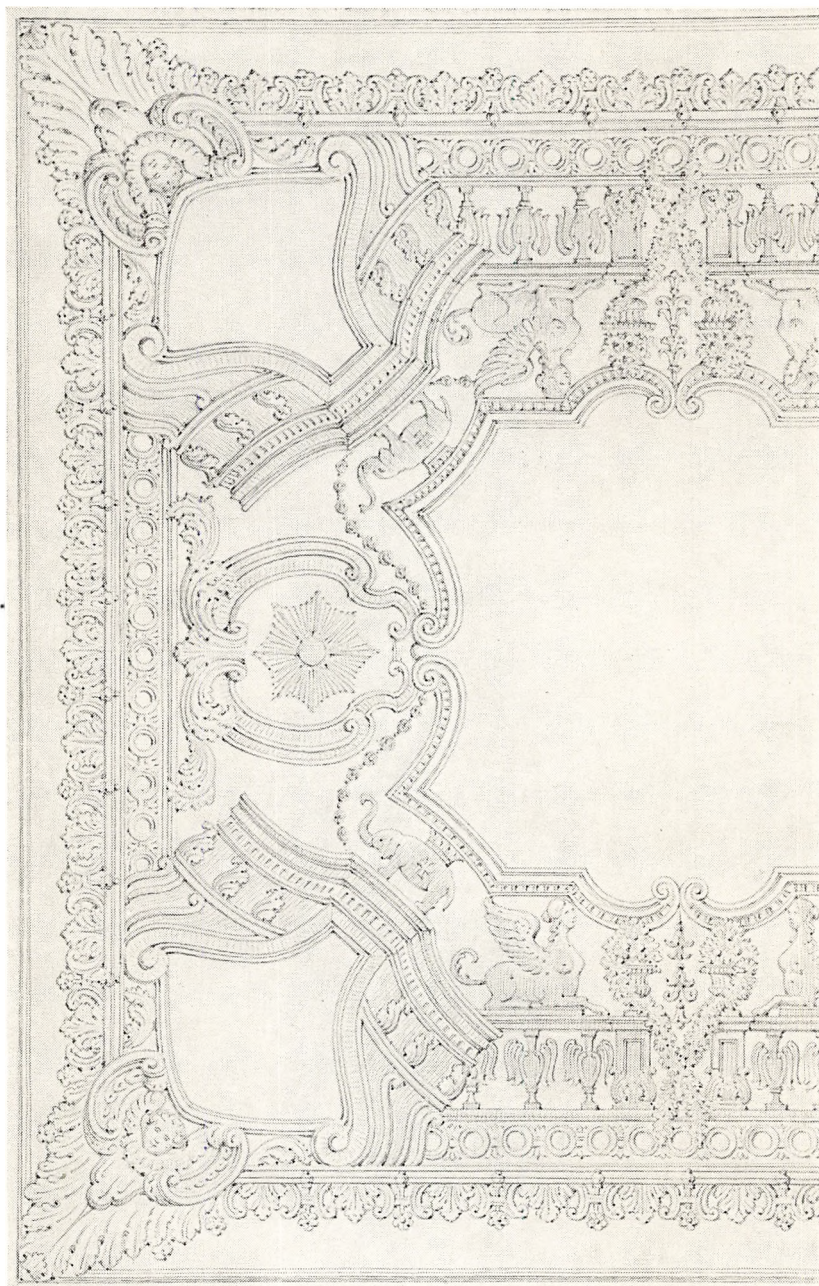

FIG. 3. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS LILLE KABINET

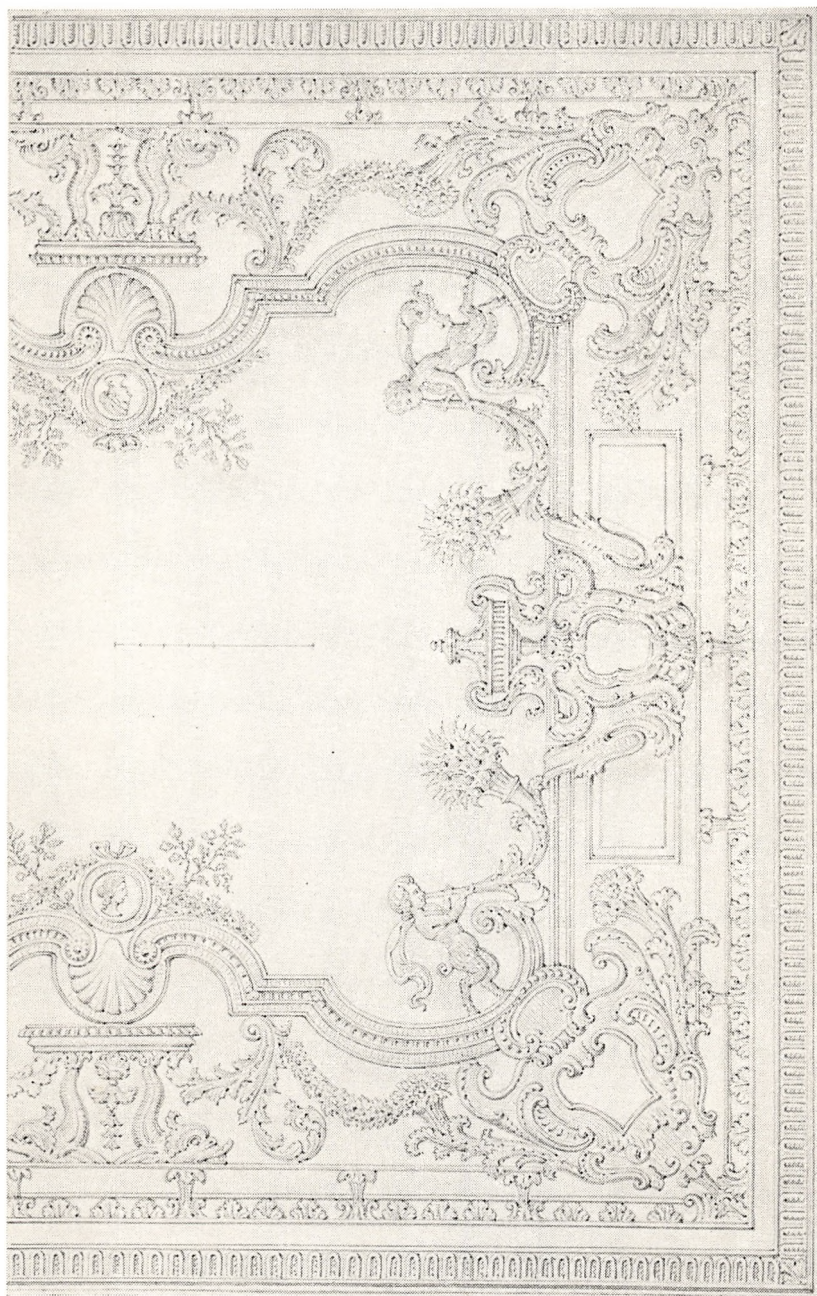

FIG. 4. DETAIL AF STUKLOFT I DRONNINGENS AUDIENSGEMAK

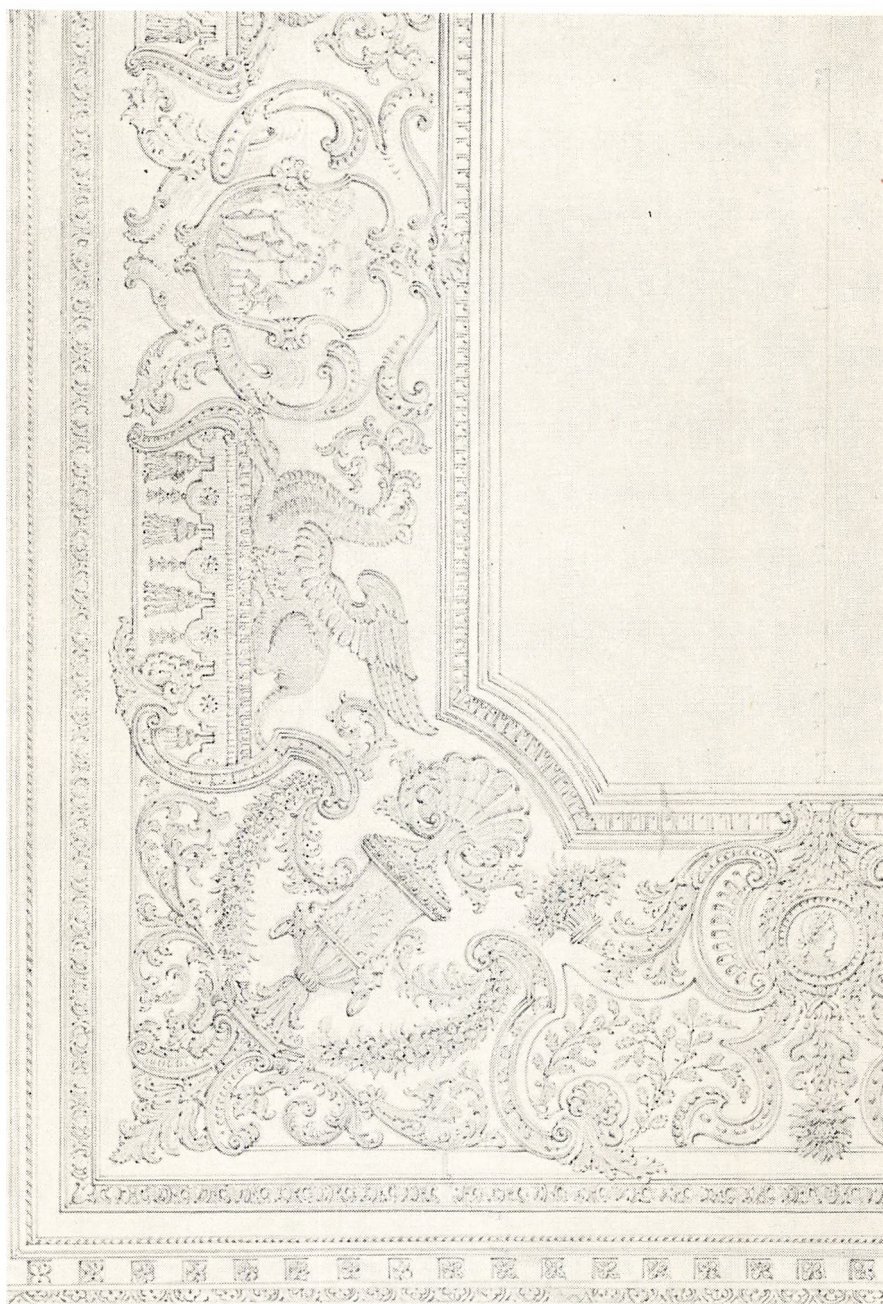

FIG. 5. DETAIL AF STUKLOFT I LAKAJGEMAK I VESTRE FLØJ

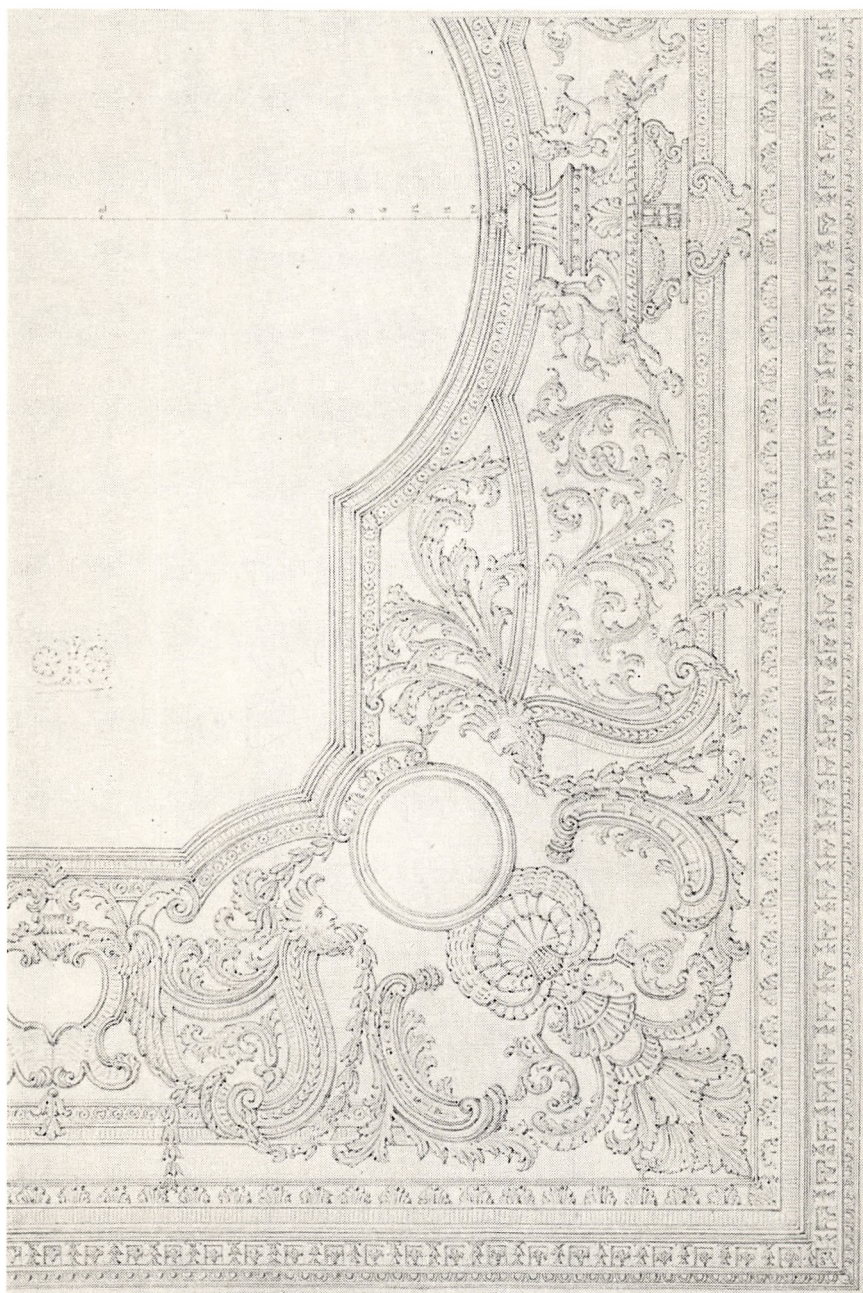

FIG. 6. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS LARAJGEMAK

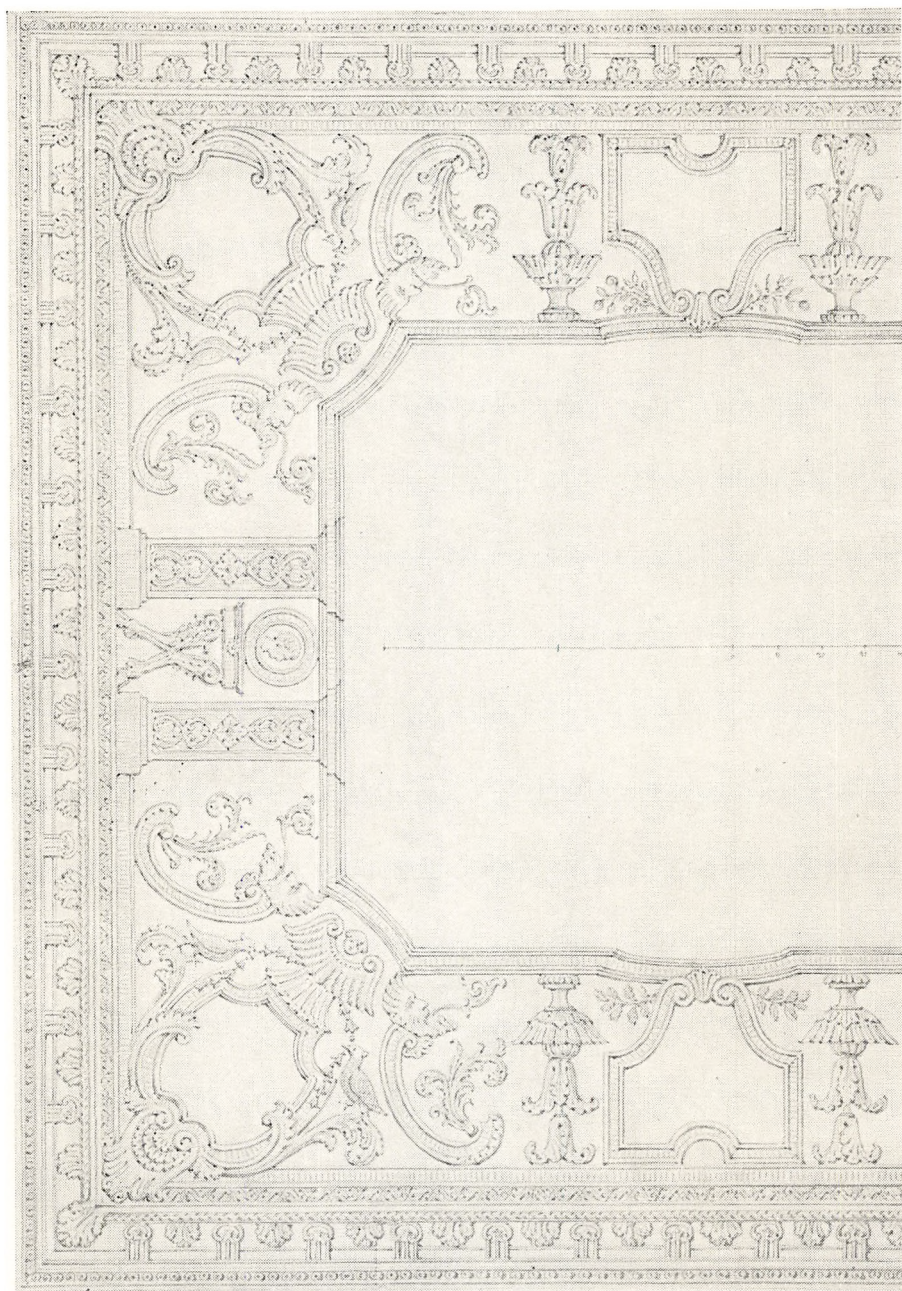

FIG. 7. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS STORE KABINET

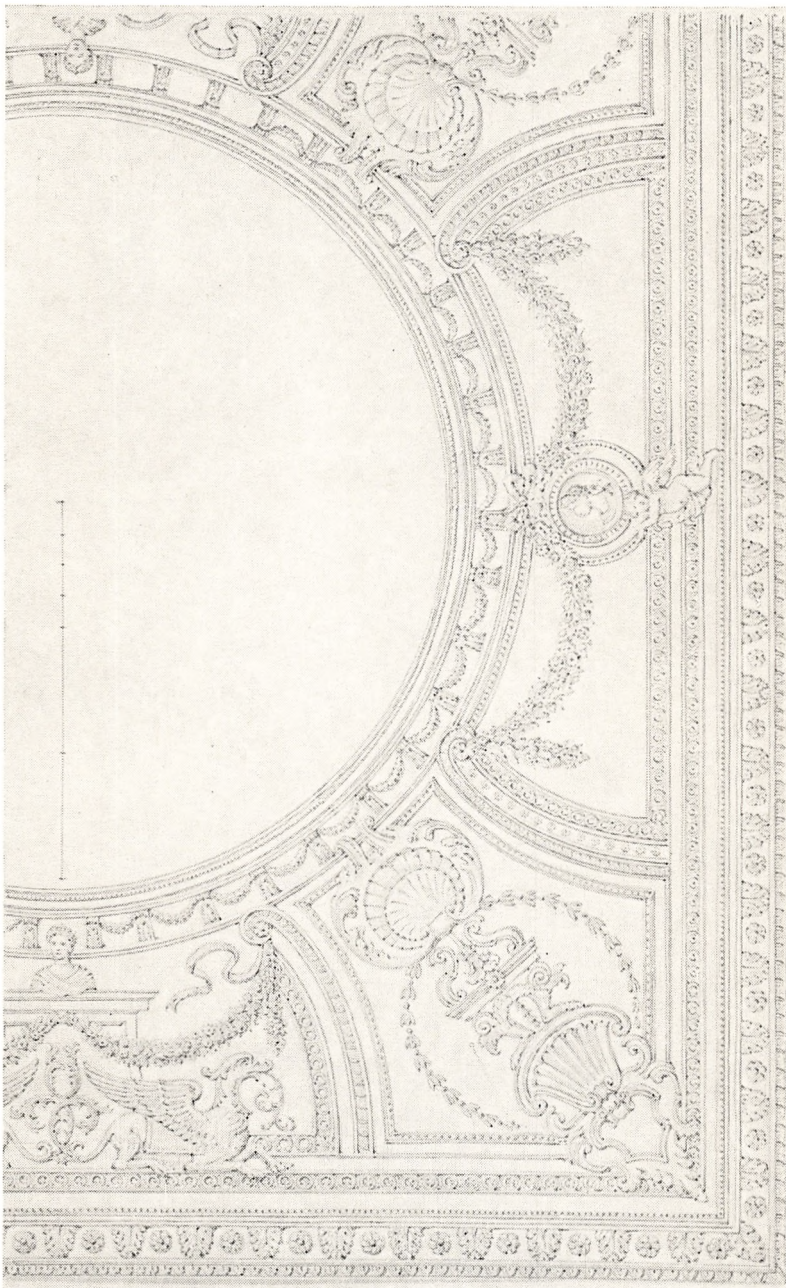

FIG. 8. DETAIL AF STUKLOFT I KONGENS SOVEGEMAK

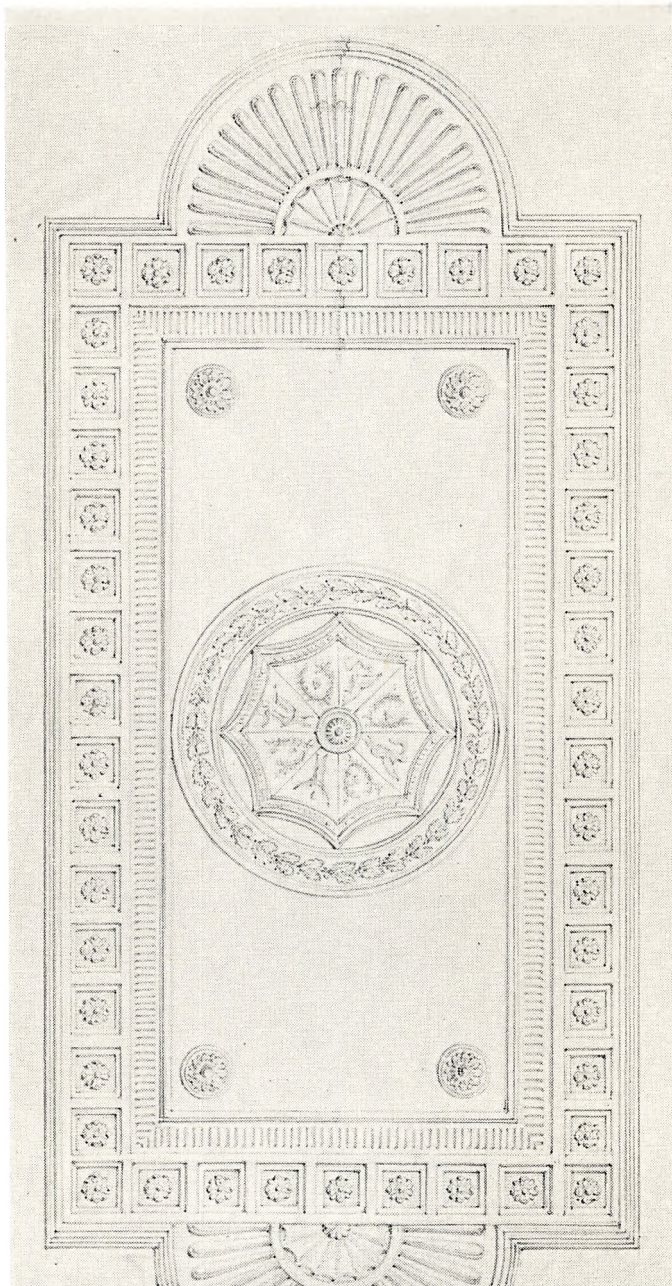

FIG. 9. DETAIL AF MIDTERPARTI I RIDDESALEN (SPISESALEN)

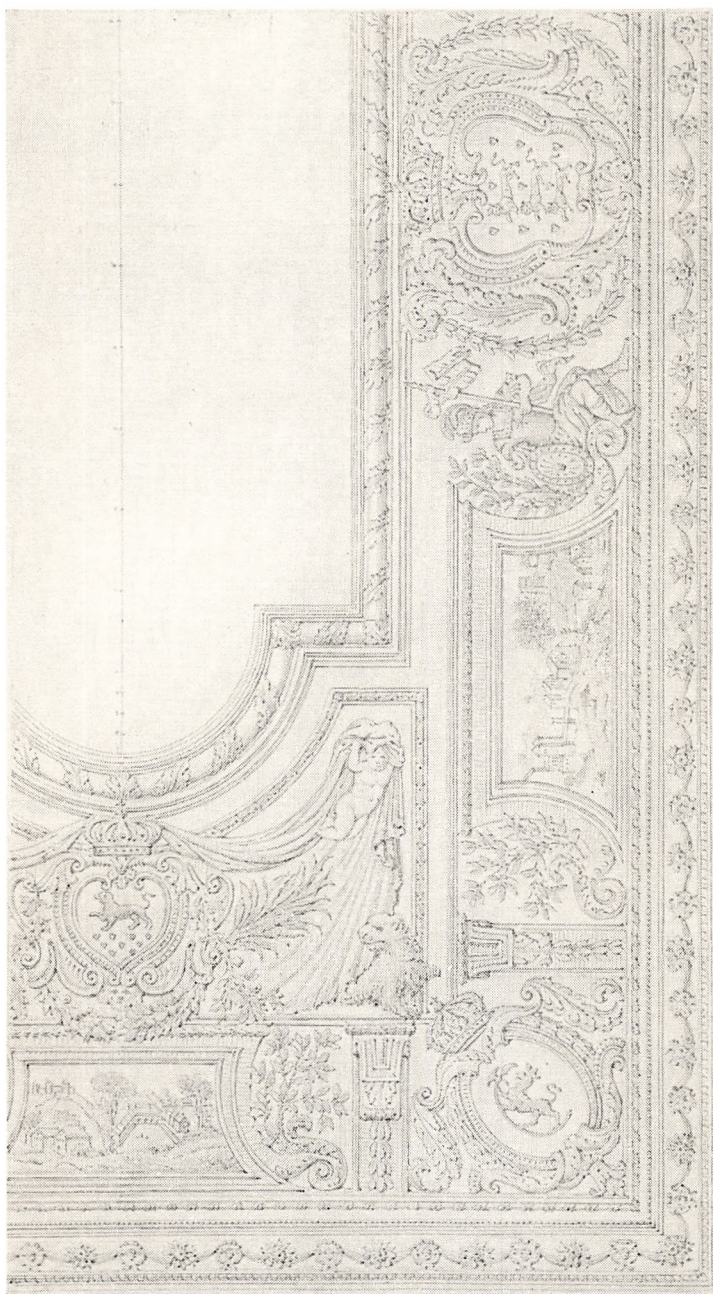

FIG. 10. DETAIL AF STUKLOFT I RIDDESALEN (SPISESALEN)

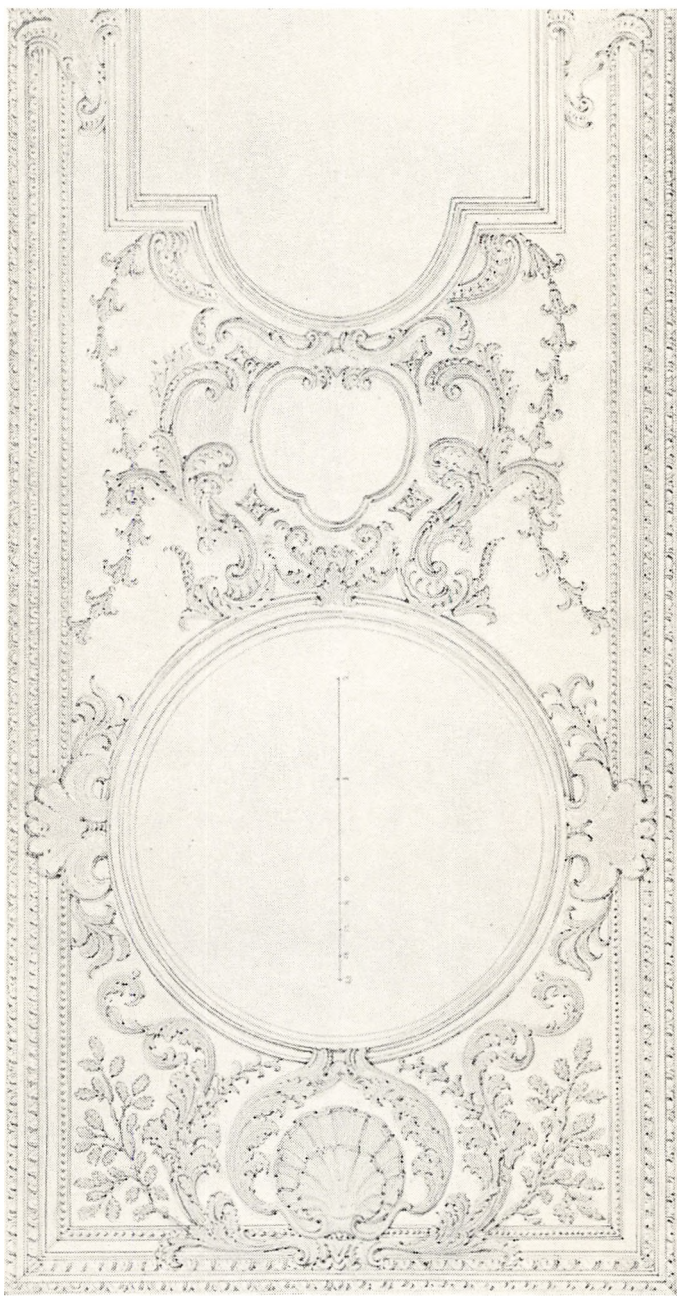

FIG. 11. DETAIL AF STUKLOFT I VESTIBULEN

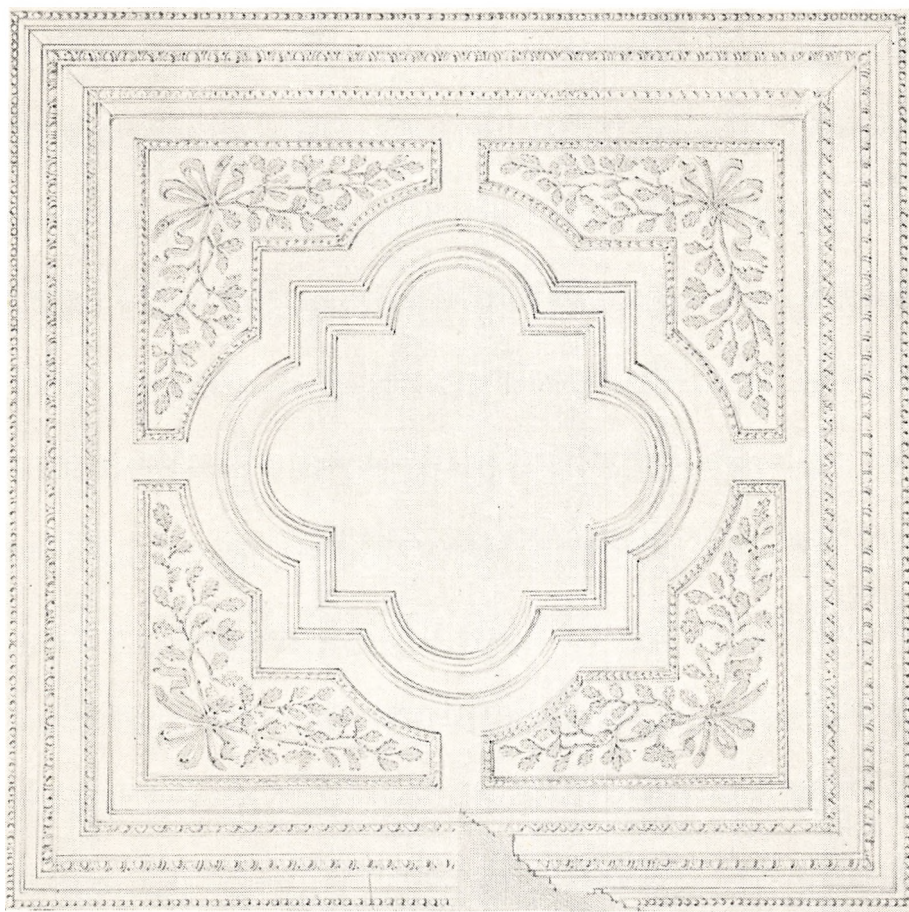

FIG. 12. STUKLOFT OVER REPOSER I BELETAGEN

Forspillet til den store koleraepidemi

Af J. BOISEN SCHMIDT

FRYGTEN for koleraen, denne uhyggelige pest, der op gennem 19. århundrede uafslædig var på vandring mod og gennem Europa, lå og lurede i det danske samfund i landets første år under junigrundloven. Som tidligere beskrevet i denne publikation¹ kom pesten til fuldt udbrud på Frederiksberg i 1853 samtidig med, at den hærgede i det øvrige hovedstadsområde.

Allerede i årene forud for den store epidemi havde man på forskellig måde fået varsel om, hvad der kunne ske, hvis mikroben holdt sit indtog i landet, sindene opskræmtes, og myndighederne begyndte at træffe forholdsregler imod den. Emnet for det følgende skal da være en undersøgelse af, hvorledes man forholdt sig på Frederiksberg i denne henseende, hvad sogneforstanderskabet gjorde af forberedelser til kampen mod den uhyggelige, snigende gæst.

Vi begynder i det store år 1848. Fra tid til anden indløb der meddelelser til centralstyrelsen om koleraens fremtrængen i Rusland, altså i retning af østersøhavnene, hvad der på grund af den livlige skibstrafik var særlig farligt for Danmark. Dette bragte justitsministeriet til under 19. juli 1848 at udsende en plakat, der bragte forordningen af 8. august 1832 om forholdsregler mod den indiske kolera i anvendelse med visse modifikationer, hvis den skulle vise sig her i landet eller nærme sig dets grænser.² Vigtigst for Frederiksberg var, at den sundhedskommissionerne i landdistrikterne hidtil tillagte myndighed nu overgik til sogneforstanderskaberne.

I sin følgeskrivelse til denne plakat meddelte justitsministeriet amt-mændene, at sogneforstanderskaberne skulle drage omsorg for, at de fornødne lokaler med tilhørende rekvisitter skulle have på rede hånd til at modtage de syge, hvis sygdommen skulle bryde ud, ligesom sogneforstanderskaberne skulle sikre sig den fornødne lægehjælp.

Denne plakat gik videre til de lokale myndigheder gennem de officielle kanaler, og at det har været betragtet som en hastesag, kan ses deraf, at birket allerede d. 27. juli, kun 8 dage efter plakats fremkomst, fremsendte den til sogneforstanderskabet sammen med et exemplar af forordning $\frac{8}{8}$ 1832.³ Dette foranledigede sogneforstanderskabet til at sammenkalde til et møde, hvori, foruden naturligvis dets medlemmer, også efter indbydelse deltog lægerne Prieme og Grupp. Politimesteren har måske også været tilstede, i det mindste foreligger der en notits om, at han var villig til at assistere ved de foranstaltninger, der måtte blive truffet.

Efter at have konfereret med den tilstedeværende medicinske sagskundskab vedtog man, at det indtil videre ville være tilstrækkeligt, at man udså sig et egnet sted som kolerahospital. Det vedtoges derpå enstemmigt, at man skulle bruge det gartner L. Hansen tilhørende »Peters Haab« ved Fasanvejen.⁴ Gartner Hansen skulle underrettes om, at han ville få en passende erstatning for det offentlige brug af hans hus. Endvidere skulle der anskaffes et oplag af rekvisitter til det påtænkte lazaret; fortegnelsen over genstandene giver et interessant indblik i, hvilket udstyr man dengang anså for nødvendigt.

Lazarettet var beregnet til 10 patienter, altså skulle der bruges 10 sengesteder til enkelte personer, 10 hømadrasser og skråpuder, 20 hør-lagener, 20 uldne tæpper, 10 stiklagner, 20 håndklæder, en del gammelt linned efter lægens skøn, 10 skjorter, 10 særke, 4 stikbækkener, 10 opkastningsbækkener, 10 kammerpotter, 10 vandfade, 4 vandspande, 4 stripper (3: små øsekar), 4 badekar (varme bade var en vigtig del af behandlingen), 6 medicinskeer, 10 små lerskåle, 10 svampe, 10 flasker, 10 vandglas, 10 par thekopper, 1 dusin flade og 1 dusin dybe tallerkner samt de fornødne køkkenkar, medicin, lys, ildebrændsel, skrivematerialer osv., alt efter den fungerende læges bestemmelser.

Man indså også, at man måtte have en læge til at føre tilsyn med hospitalet. Praktiserende læge Prieme⁵ tilbød at fungere som sådan, dog ville han først begynde sin gerning, når kommunens tarv virkelig gjorde det nødvendigt. Dette tilbud blev modtaget. Et lazaretpersonale var det også nødvendigt at antage, således en økonom, der også kunne varetage inspektionsforretningerne, 2 mandlige og 2 kvindelige opvartere, som lægen skulle ansætte, hvorimod økonomen skulle an-

tage hjælpere til grovere arbejde som vask og rengøring. Alt i alt ikke noget lille personale til et lazaret, der kun var beregnet til 10 patienter, man må lade sogneforstanderskabet, at det ikke havde i sinde at spare på pengene. Denne usædvanlige gavmildhed hidrørte dog måske også fra, at man var af den ganske bestemte opfattelse, at det offentlige, fx. amtsrepartitionsfondet, burde afholde alle udgifterne, eftersom det jo var foranstaltninger til fremme af det offentliges interesser. Dette ville man dog henstille til rette vedkommendes afgørelse, hvilket ville sige amtet, som man tilskrev i den anledning.

Sogneforstanderskabet skulle føre tilsyn med alle disse forberedelser, og til den ende nedsatte man en komité bestående af sognepræsten, pastor L. C. Holsøe⁶ som formand, og sogneforstanderne bagermester Langhoff, Jacob Møller, Lars Petersen og B. Bech.

Amtet svarede allerede d. 23. august på sogneforstanderskabets skrivelse, at det billigede, at læge Prieme tiltrådte som sagkyndigt medlem af sogneforstanderskabet »quoad den indiske Cholera«. Endvidere bifaldtes det, at »Peters Haab« skulle bruges som koleralazaret, men man understregede dog, at alle de trufne foranstaltninger kun skulle være af forberedende natur, de skulle ikke føres ud i livet, før koleraen virkelig meldte sin ankomst.⁷

Sagen var nemlig den, at justitsministeriet var ved at trække i land igen efter de første alarmerende meddelelser fra det. Ved skrivelse af 15/8 1848⁸ havde det meddelt de forskellige myndigheder, at man forventede, at der ikke blev truffet foranstaltninger af altfor kostbar art, og man understregede, at virksomheden mest skulle være rettet på, hvor og på hvilke vilkår man kunne få lokaler, samt at udgifterne ville være at afholde på den i forordningen af 19/8 1831 § 46 foreskrevne måde.

Navnlig den sidste oplysning må have været velegnet til at slå koldt vand i blodet på sogneforstanderskabet, thi den nævnte paragraf bestemmer, at udgifterne til afværgelse af kolera skulle afholdes ved 1) frivillige bidrag, 2) midler fra fattigkassen eller kommunekassen, og først derefter ved 3) tilskud fra amtsrepartitionsfondet og endelig i yderste nød ved 4) bidrag fra kongens (partikulær)kasse. Dette havde sogneforstanderskabet ikke tænkt sig, da man i mødet så smukt havde talt om »det offentliges Interesse«.⁹

Det kan derfor ikke undre, at man i den følgende tid ikke hørte mere til denne sag, og hele året 1849 gik hen, uden at der skete noget. Men 1850, i eftersommeren, den farlige kolerasæson, slog lynet ned i vort land i form af en kortvarig epidemi på Lolland-Falster. Hele året havde finansministeriet med regelmæssige mellemrum udsendt bekendtgørelser om, hvilke fremmede lokaliteter måtte anses for smittede. Det fremgår tydeligt af dem, at sygdommen rykkede faretruende nær vore grænser. Først var det galt i de russiske østersøhavne, derpå blev de tyske havne angrebet, i august meldtes den svenske kyst fra Helsingborg til Ystad smittet, og endelig – den 26. august kom det: smittet område: Lolland-Falsters stift, og denne triste meddelelse blev derefter udsendt lige til oktober. Det var Bandholm især, der var ramt, koleraen var i landet, der måtte gøres noget.¹⁰

Det frederiksbergske sogneforstanderskab reagerede med prisværdig hurtighed og indkaldte til møde i begyndelsen af september.¹¹ Også denne gang var praktiserende læge Prieme indkaldt, så man kunne nyde godt af hans sagkundskab. Efter at have konfereret med ham vedtog man i tilfælde af, at koleraen skulle bryde ud i distriktet, at benytte Fasangården som hospital, hvis det da ikke ville møde altfor store forhindringer (statsejendom⁴). Skulle det ske, ville man som forrige gang lægge beslag på gartner Hansens ejendom »Peters Haab«.

Man genoplivede dernæst den allerede i 1848 nedsatte tilsynskommission, men i stedet for Jacob Møller og Langhoff indvalgte assessor A. L. J. Casse og gårdmand Peder Jørgensen i Vigerslev samt bager O. Sletting. Til medlemmerne omdeltes den tidligere modtagne anvisning til sygdommens behandling.

Sognepræsten meddelte forsamlingen, at man for fattigvæsenets regning havde anskaffet et forråd af de nødvendigste lægemidler, som derefter var blevet suppleret af læge Prieme, og det vedtoges, at en lignende foranstaltning skulle træffes for Hvidovres vedkommende.

Endvidere blev man enig om, i forbindelse med den desangående skete bekendtgørelse i avisen,¹² at bemyndige læge Prieme til, uden nogen forudgående korrespondance med sogneforstanderskabet eller dets enkelte medlemmer, i ethvert forekommende tilfælde at rekvirere og udlevere medikamenter. Var koleraen brudt ud i 1850, ville Prieme altså have fået en central stilling i kampen mod den, således

som han også fik det i 1853, en position, som han egentlig kun fik utak for.

Faren drev imidlertid over også i denne omgang, og livet kunne igen falde tilbage i sin daglige gænge. 3 år varede freden, men derpå blev den også brudt så grundigt som vel muligt.

I 1848 og 1850 var sogneforstanderskabet hurtigt på færde med at træffe forberedelser til kampen mod sygdommen. Da den virkelige brød ud i 1853, var det samme sogneforstanderskab ualmindeligt længe om at komme igang, det nærede måske et forfængeligt håb om, at det nok skulle gå i orden ligesom de to foregående gange. Heri blev det sørgeligt skuffet.

Noter

1. Frederiksberg gennem Tiderne V, 1954, s. 104-35.
2. Departementstidenden 1848, s. 369 f. (forkortes herefter Dep. Tid.).
3. Forhandlingsprotokol for Frederiksberg og Hvidoure Sognes Fattig- og Skolevæsen 1844-49, s. 287 ff. (forkortes herefter F. P. 1844-49). Den følgende redegørelse stammer fra samme kilde. Det forekommer ejendommeligt, at optegnelserne om sogneforstanderskabets forhandlinger er indført i fattigvæsenets forhandlingsprotokol, ikke i sogneforstanderskabets.
4. Stednavnet »Peters Haab« har hidtil været ukendt, men der er utvivlsomt tale om den ejendom, der nævnes i skøde tinglæst $14/1$ 1852 fra »Planteur« Lars Hansen til »min Søn, examineret Gartner Hans Peder Hansen ... paa Matr. Nr. 36 af Frederiksberg Byes Bakkemark ... 15 $1/2$ Td. Land ... 2 Vaaningsbygninger og en Lo- og en Ladebygning samt en Bygning til Locum og en Brønd ...«. (Sdr. Birks skøde- og panteprotokol 2 K - 309 - 59, venligst meddelt af hr. arkivassistent A. Enemark). I forhandlingsprotokol for Frederiksberg og Hvidoure Sognes Fattig- og Skolevæsen 1850-58, s. 36 (forkortes herefter F. P. 1850-58) nævnes ejendommen som beliggende ved »Fasangaardsveien«. Skade, at dette udmærkede vejnavn i tidens løb er gået i glemmebogen.
5. Om læge C. C. L. Prieme se Frederiksberg gennem tiderne V, 1954, s. 133.
6. Om pastor Holsøe se ibid. s. 134.
7. F. P. 1844-49 s. 292. Justitsministeriet havde under $10/8$ 1848 i skrivelse til det kgl. Sundhedskollegium (Dep. Tid. 1848 s. 534) ytret sig om spørgsmålet om under en eventuel epidemi at give læger adgang til sogneforstanderskaberne, ligesom de havde haft det til de tidligere sundhedskommissioner på landet, og havde herved hævdet det standpunkt, at de normalt ikke burde have denne adgang, eftersom sogneforstanderskaberne kunne henvende sig til distriktslægerne, hvis der ønskedes medicinsk fagkundskab.
8. Dep. Tid. 1848 s. 533 f.
9. § 46 i forordning af $10/8$ 1831 lyder så-

ledes: »Til de Bekostninger, som Om-sorgen for de Syge, der ei have Evne til at betale, og de øvrige efter denne Anordning fornødne Foranstaltninger medføre, have vedkommende Øvrigheder og Commissioner, efter Muelighed, at gjøre Udvei, deels ved at til-vejbringe frivillige Bidrag af veltæn-kende Medborgere, deels ved Hjælp af Fattiggasser, Kæmnerkasser eller Amts-repartitionsfondet, hvorhos Vi og, hvor Omstændighederne fordre det, efter Muelighed ville komme dem til Hjælp. Når Sygdommen endeligen er ophørt i Landet, forbeholde Vi os at tage Be-stemmelse angaaende hvilke af de ved de befalede Foranstaltninger foranledi-gede Udgifter, der skulle gjøres til Gjenstand for en almindelig Repartition paa Riget«.

10. Kolera-advarslerne findes i Dep. Tid. 1850 s. 56, 400, 559, 618, 948, 985, 1001, 1017 (²⁰/₈ 1850, meddelelsen om smitte-faren i Lolland-Falsters stift), 1072, 1083, 1118, 1133.
11. F. P. 1850-58, s. 35 f. Efter Adam Oeh-lenschlägers død ²⁰/₁ 1850 flyttede ge-neraldecisor, etatsraad L. C. Brinch-Seidelin ind i Fasangaarden fra april

flyttedag 1850 og fraflyttede igen sidst i oktober måned. Han boede der altså på den tid, hvor spørgsmålet om at overtage huset til koleralazaret ventile-redes i sogneforstanderskabet. Fasan-gaardens administration henhørte iøv-rigt under slotsforvalteren på Frederiks-berg Slot. Se Niels Maare i Frederiks-berg gennem Tiderne V, 1954, s. 47 f.

12. Den omtalte bekendtgørelse findes i Berlingske Tidende, tillæg'et, for lør-dag d. 31. august 1850 og er af følgende ordlyd: »Frederiksberg. For saavidt muligt at forebygge, at Beboerne af Frederiksberg skulde, i forefaldende pludselige, navnlig med choleralignen-de Symptomer forbundne Sygdomstil-fælde, savne den fornødne Lægehjælp, gjøres de herved opmærksom paa, at de, naar de ikke have nogen egen Læge eller denne ikke er ved Haanden, til enhver Tid ville kunne henvende dem til practiserende Læge Hr. Prieme, Smallegaden 4 A, med hvem der i saa Henseende er gjort den fornødne Af-tale og som tillige er bleven forsynet med de nødvendige Medicamenter. Forstanderskabet for Frederiksberg Sogn, d. 30te Aug. 1850.«

Sporvognsstrejken på Frederiksberg i 1911

Af ALFRED DYRE¹

DEN 1. august 1911 udbrød der strejke indenfor A/S Frederiksberg Sporvejselskab, idet funktionærene søgte at opnå samme løn som de københavnske sporvognsfunktionærer. De frederiksbergske 2-etages sporvogne havde 2 linier, nemlig een, der gik fra Frederiksberg Runddel til Nørrebros Runddel og retur (Tværlinien) og en hovedlinie, der gik fra Frederiksvej (bag Frederiksberg Have) ad Fasanvej, Smallegade, Gl. Kongevej til Rådhuspladsen. Derfra ad Aaboulevard, Bülowvej, Rolighedsvej og Godthaabsvej til Fasanvej. Herfra kørte hver anden sporvogn til Nylandsplads, og hver anden til Fuglebakken og hele den anførte vej retur.

På den første strejkedag blev hovedlinien afkortet, således at sporvognene fra Rådhuspladsen kun kørte til Smallegade-krydset og videre ad Falkoner Allé og over Roligheds-krydset tilbage til Rådhuspladsen og omvendt i modsat retning, medens Tværlinien blev midlertidig ophævet. Arbejdsvillige vognstyrere og konduktører, der bestod af unge mennesker bl. a. af mange studenter, fik en hurtig uddannelse af overordnede funktionærer.

På krydsene henholdsvis ved Allégade-Falkoner Allé og ved Rolighedsvej-Falkoner Allé samlede der sig snart mange mennesker, dels strejkende sporvognsfunktionærer og dels nysgerrige personer, som ønskede at se, hvorledes man fra de arbejdsvilliges side løste opgaven med hensyn til at skifte trolje-stangen fra den ene strømledning til den anden. Denne manøvre udførtes naturligvis mindre godt af det nye uøvede personale, og dette fremkaldte selvfølgelig stor munterhed fra tilskuernes side. Vanskelighederne forøgedes derved, at enkelte

1. Af politikommissær Alfred Dyes utrykte erindringer bringes her et afsnit omhandlende en væget og i sin tid meget omdisputeret episode i Frederiksberg politis historie.

personer, inden sporvognen foretog svingningen henholdsvis til højre eller venstre enten ad Falkoner Allé eller fra denne ad Gl. Kongevej eller ad Rolighedsvej, sprang på sporvognen, og ved at trække i snoren, der fører til trolje-stangen, lykkedes det at få den igangsættende sporvogn til at standse.

Denne »folkeforlystelse« samlede efterhånden allerede på den første strejkedag store opløb på de pågældende kryds. Det faldt i min lod i Allégadekrydset at foretage den første anholdelse under strejken af en af de værste urostiftere, som jeg flere gange havde advaret mod at fjerne trolje-stangen fra strømledningen. Man havde dengang ingen politibiler, og med stort besvær fik jeg den anholdte person anbragt i en på krydset holdende hestedroske. Til stor fornøjelse for det tilstedeværende publikum gjorde den anholdte person stærk modstand, og særlig ved anbringelsen i drosken havde jeg vanskeligheder at overvinde, idet han ved indgangsdøren stemte begge sine hænder mod droskens side, og droskekusken turde åbenbart af hensyn til tilskuerne ikke give mig en hjælpende hånd. Ved at løfte ham op bagfra lykkedes det mig omsider at få ham trukket op i drosken og anbringe ham i dennes bund. Heldigvis var der ikke langt til politistationen på Frederiksberg Runddel, for under hele køreturen søgte den anholdte ved vold at befri sig, men jeg var i det heldige tilfælde at kunne holde ham nede.

Da opløbene forøgedes ved de to nævnte vejkryds de følgende strejkedage, gjorde birkedommer Sylow, der også var politimester, brug af bestemmelserne i lov om politiet uden for København af 4. februar 1871 ved udstedelse af forbud for publikum mod i den tid, sporvognene kørte, at stå stille på de pågældende vejkryds, nemlig Allégadekrydset og Rolighedskrydset. Samtidig resolverede politimesteren, at personer, der ikke efterkom forbudet, omgående skulle noteres af politiet.

Publikum var lidt desorienteret ved dette forbud, og mange personer mente at være i deres lovlige ret, når de stod stille og beskuede butiksvinduerne i det forbudte område, navnlig kvinder. I stedet for at vejlede publikum tog en del af pressen stærkt til orde mod den af politiet iværksatte foranstaltning. Begge de nævnte kryds blev besat med 1 inspektionsbetjent eller overbetjent og 4 politibetjente, og der

blev efter ordre skredet stærkt ind mod de personer, som ikke efterkom forbudet, idet de i de første dage blev noteret af politiet, men efter nogle dages forløb gav politimesteren yderligere ordre til, at alle uden undtagelse skulle anholdes, når forbudet blev overtrådt.

Dette foranledigede, at et frederiksbergsk kommunalbestyrelsesmedlem en skønne dag stillede sig midt i Rolighedskrydset og tog et overblik over situationen. Han blev omgående opfordret til at passere krydset af en af de tjenstgørende politibetjente, men da han udtalte, at han først agtede at forlade stedet, når det passede ham, blev han øjeblikkelig erklæret for anholdt, og under stort spektakel og opløb blev han ført til den daværende politivagt på Adilsvej. Efter at politimesteren var blevet telefonisk underrettet om anholdelsen, resolverede han, at den pågældende ikke måtte løslades, men derimod skulle køres til arresthuset på Blegdamsvej og anbringes der indtil næste dag, hvor han så i Frederiksberg birks politiret ville få sin sag pådømt af straffedommeren. Hvor stor bøden blev, erindrer jeg ikke.

Disse urolige tilstande fortsatte i nogle uger, og hver en anholdelse af personer foranledigede opløb og »fest i gaden«. I tiden mellem kl. 20 og 21, hvor sporvognene indstillede den daglige kørsel, spadserede folk for at tilfredsstille deres nysgerrighed i tætte stimer i Allégade til og forbi sporvognsremisen. Dette gentog sig aften efter aften i længere tid til fordel for urostifterne, som også ved denne lejlighed gjorde alt for at dække sig i folkemængden, så de blev usynlige for politiet. Ved Allégadekrydset måtte derfor en politibetjent bestige sporvognen og stille sig ved siden af vognstyrreren, medens sporvognen af hensyn til folkestimlen langsomt kørte gennem Allégade til remisen.

Henimod slutningen af måneden gik en del af de ældre funktionærer tilbage i deres stillinger, idet direktøren for sporvejsselskabet havde meddelt de strejkende, at de alle ville blive betragtet som afskedigede uden pension, hvis de ikke inden for et nærmere bestemt tidsrum meldte sig til tjeneste. Dette forhold forværrede tilstandene og uroen på de frederiksbergske hovedgader, hvor sporvognene kørte, og det skete, at det frederiksbergske politi blev stillet overfor en daglig ondsindet kritik i den arbejdsvenlige del af dagspressen. Det var en let sag for politiet uvenlige personer at give daglige beretninger om de forskellige polititjenestemænds »brutale adfærd« overfor visse fred-

sommelige borgere. Politiets tjenestehandlinger blev refereret i denne del af pressen på en langt fra objektiv måde. Den »sorte liste« over politiets betjente, som daglig førtes i den nævnte presse, var nem at føre, og ligeledes var det nemt at identificere de forskellige politimænd, som vakte mishag, fordi alle polititjenestemænd både i København og Frederiksberg var forsynet med tjenestenumre på uniformen. Disse tjenestenumre viste sig særlig ved denne lejlighed at være meget u hensigtsmæssige for polititjenestemændene. Den mindre hæderlige omtale af utidig »tjenstivrighed« og »uheldig« optræden overfor fredelige borgere virkede ikke alene overfor de pågældende polititjenestemænd, men også overfor deres respektive hustruer og børn, navnlig overfor de skolepligtige.

Efterhånden gik flere og flere sporvognsfunktionærer i arbejde i erkendelse af, at strejken måtte anses for tabt, men det skabte samtidig en stor irritation hos visse dele af befolkningen, særlig blandt en del af ungdommen.

Man startede en »fodsportsforening« med ungsocialisten Marius Christensen som formand, og denne forening havde ihvertfald det praktiske formål to gange om ugen at holde møde i Folkets Hus på Jagtvej for derefter at marchere i ordnet formation ad Jagtvej til Frederiksberg-grænsen ved broen over den daværende Ladegårdså til Falkoner Allé. Ruten gennem Frederiksberg fortsatte gennem Falkoner Allé ad Gl. Kongevej, Alhambravej og Kingosgade, og når Københavns grænse igen var nået, da ad Enghavevej til det daværende forsamlingshus.

Strækningen gennem den københavnske del af ruten foregik i nogenlunde ro, og Københavns politi fulgte processionen indtil den frederiksbergske grænse, men så begyndte urolighederne med råb og ondsindet opførsel over for det kørende personel og overfor det sporvognskørende publikum. Endog stenkast blev foretaget mod de forbikørende sporvogne i den åbenbare hensigt at afholde publikum fra at køre som passagerer med de frederiksbergske sporvogne.

Det frederiksbergske politi blev udsat for hån og spot, og der vandede i tilgift ekstratjeneste til alle mand i styrken i den tid, ca. 2 måneder, urolighederne blev holdt i live af den ovenfor nævnte »fodsportsforening«. Det eneste man fra politiets ledelse foretog sig i den periode

var at nedlægge forbud mod at ombære plakater, der reklamerede for indmeldelse i »fodsportsforeningen«. Politiets ledelse nærrede formentlig den tanke, at optøjerne og uroen ville ophøre af sig selv, hvis politiet udviste lidt tålmodighed og tolerance.

Omsider indløb der en mængde klager til stationen og birkekontoret (politimesterkontoret) over de ufredelige forhold med råb, støj og spektakel fra beboerne i Falkoner Allé og Gl. Kongevej. Så fandt politimesteren tiden inde til at få standset de utålelige tilstande.

Politimester Sylow sendte derefter politifuldmægtig Hugo Carstensen til politidirektøren i København for at anmode ham om at foranledige, at urostifterne ikke fik lejlighed til efter mødet at danne procession, men blev bortvist fra Jagtvej ved mødets slutning. Politidirektøren resolverede, at da det ikke var i København, at optøjerne fandt sted, men derimod på Frederiksberg, fandt han ingen anledning til at efterkomme anmodningen.

Politimesteren beordrede derefter samme dag hele den frederiksborgske politistyrke til tjeneste om aftenen kl. 19, den ene halvdel skulle under ledelse af politifuldmægtig Carstensen danne kæde tværs over Falkoner Allé ved grænsen til København og den anden halvdel under ledelse af en overbetjent (senere politiassistent Jens Jensen) danne kæde tværs over Bülowvej ligeledes ved grænsen mellem København og Frederiksberg, og derved mente politiets ledelse at have dækket indgangene til Frederiksberg, hvad også viste sig at slå til. Jeg selv befandt mig i politikæden ved Falkoner Allé. Opstillingen af politikæden og ventetiden, der forløb, inden processionen viste sig, havde foranlediget et stort opløb, og opløbet blev endnu større, da processionen som sædvanlig blev ledsaget af mange nysgerrige personer.

Da processionen nærmede sig grænsen, gik politifuldmægtigen foran politikæden og tilråbte processionen, at den ikke denne aften kunne forvente at passere grænsen til Frederiksberg, og at processionen måtte opløse sig. Processionen standsede et kort øjeblik, men pludselig råbte føreren (en søn af en kendt politiker) »Fremad kammerater; vi skal over grænsen«. I samme øjeblik kommanderede politifuldmægtigen styrken til at trække stavene og gå mod processionen. Processionens deltagere bevægede sig nærmest i løb mod politikæden, og et voldsomt slagsmål fandt sted nogle få øjeblikke, men derefter fik

politiet overtaget, og processionens deltagere og det nysgerrige publikum blev drevet et godt stykke vej ind på Københavns grund. Der faldt nogle drøje slag med stavene, men i den forvirring, der opstod, var det umuligt at skelne mellem urostifter og tilskuere, og dette forhold var grunden til, at kløene ikke blev givet helt retfærdigt. Den forannævnte fører blev trukket indenfor politikæden og anholdt, men han blev ganske ustyrlig og modsatte sig anholdelsen. Han blev dog overmandet af 3 à 4 politimænd og ført til politivagten på Adilsvej og derefter til arresthuset på Blegdamsvej.

På broen over åen så der ikke godt ud efter »slaget«. På fortovene og på kørebanen lå beklædningsgenstande, iturevet tøj, hatte af forskellige slags, stokke og paraplyer, ja endog en væltet barnevogn, men dog uden barn. Da politikæden atter blev dannet, kom politimester Sylow til syne foran kæden og takkede varmt hver enkelt politimand for hans gode indsats, og politimesteren lovede, at uroen og spektaklerne sikkert nu ville ophøre, så han ikke længere behøvede at give politiets tjenestemænd ekstratjeneste. En særlig kompliment gav politimesteren en kollega, der havde glemmt sin stav, fordi han trods sin tjenesteforseelse ved ikke at have sin stav hos sig dog havde udvist god konduite ved at gøre brug af en lægte, som han havde fundet på en byggeplads i umiddelbar nærhed af, hvor politikæden blev etableret, nemlig ved opførelsen af ejendommen Falkoner Allé 120.

Efter »slaget« spredte processionens og opløbets deltagere sig langs med åen på Københavns grund, og Københavns politi under anførsel af politiassistent Hakon Jørgensen (den senere politidirektør) forventede sikkert, at opløbet af sig selv ville opløse sig. Da dette imidlertid ikke skete, begyndte Københavns politi at røre på sig og opfordrede publikum til at forlade stedet, hvad man ikke var særlig villig til, idet man for en stor dels vedkommende ydede passiv modstand mod denne befaling. En mandsperson nægtede imidlertid rent ud at gå sin vej, og dette foranledigede, at han blev anholdt af Københavns politi. Under transporten (gående, da man endnu ikke havde politibiler) til Lyngbygades politistation fulgte hele opløbet bag efter, og da politistationen var nået, fik urostifterne udløsning for deres vrede ved at knuse flere af politistationens ruder.

Efter denne episode så man ikke mere til den såkaldte »Fodsports-

forening«. Der blev atter fred og ro på de frederiksborgske gader og veje, men angrebene i dagspressen på det frederiksborgske politi hørte ikke op. De blev så til gengæld imødegået af en anden del af pressen, der tog afstand fra »moabit skildringer« og de »sorte lister« samt fra »Frederiksberg Fodspor Forening«, hvis medlemmer betegnedes som læredrenge og løse eksistenser. Følgende passus i et politivenligt dagblad finder jeg anledning til at citere: »Først iværksætter N.N. ... de tåbelige og ondsindede optøjer, som konsekvent fører til angrebet på politiet. Dernæst bliver urostifterne med deres følge af bisser og bøller i N.N. kaldt de fredeligste og skikkeligeste borgere, som overfalder af det onde politi. At de brave folk »kom til« at slå ruderne ud på politistationen – der oven i købet er en københavnsk politistation – skyldes kun en undskyldelig misforståelse.«

Denne pressepolemik varede i nogen tid, og tilsidst bebudede det politifjendtlige blad, at der i Frederiksberg kommunalbestyrelse ved førstkommende kommunalbestyrelsesmøde vilde blive fremsat forslag om nedsættelse af et udvalg, hvor publikum kunne henvende sig og klage over den brutale og dårlige medfart, det eventuelt fra politiets side havde været udsat for.

Efter den gamle retsordning og kommunallovgivning var politimesteren i Frederiksberg birk foruden dommer i civilretten, tinglysdommer og skifteforvalter også den juridiske formand for Frederiksberg kommunalbestyrelse, men de almindelige kommunalbestyrelsesmøder blev ledet af en af kommunalbestyrelsen valgt formand, overretssagfører Godskesen, der efter 1918 blev valgt til borgmester.

Ved det pågældende kommunalbestyrelsesmøde, hvor undertegnede var privat til stede blandt tilhørerne, viste politimester Sylow sig ved mødets begyndelse og indtog sin plads i formandsstolen.

Politimesteren åbnede mødet og udtalte udenfor dagsorden, at han gennem et dagblad havde erfaret, at man i kommunalbestyrelsen denne aften agtede at indbringe et forslag om nedsættelse af et udvalg, overfor hvilket man kunne fremføre sine besværinger over politiet i anledning af sporvognsstrejken. Politimesteren nedlagde en skarp protest mod nedsættelse af et sådant udvalg, idet han oplyste, at han personlig påtog sig ansvaret for alt, hvad politistyrken og de enkelte medlemmer af denne havde udrettet i de urolige dage både under og efter strejken,

ja, han ville endog udtrykke sin tilfredshed og anerkendelse overfor politistyrken for dens gode indsats og for hver enkelt politimands gode tjeneste. Da politimesteren selv påtog sig hele ansvaret for alt, hvad der var sket, ville det være meningsløst og tidsspildende at nedsætte det påtænkte udvalg, idet han tilføjede, at han personlig nægtede at redegøre noget som helst angående politiets forhold overfor et udvalg, nedsat af kommunalbestyrelsen. Denne nægtelse var ikke ensbetydende med, at politimesteren ville fragå sit ansvar, tværtimod var han rede dertil, men på rette tid og sted og ikke overfor Frederiksberg kommunalbestyrelse. Derefter forlod politimesteren mødesalen.

Nogle måneder efter blev jeg beordret til tjeneste på birkekontoret, og hos personalet på dette kontor fik jeg bekræftet bestemte rygter, der gik ud på, at politimesteren efter sin tale i kommunalbestyrelsen nogle dage efter blev kaldt op i justitsministeriet, hvor justitsministeren (vistnok Bülow) ønskede en redegørelse for politiets handlemåde under og efter sporvognsstrejken. Det skete, og justitsministeren udtalte til slut overfor politimesteren, at han måtte udtale, at han i nogen grad misbilligede politiets hårdhændede fremgangsmåde, der havde givet anledning til den megen uro og kritik i pressen. Politimester Sylow blev ikke svar skyldig og han replicerede: »Så længe jeg er politimester på Frederiksberg, bestemmer jeg politiets fremgangsmåder, og hvis ikke mine dispositioner tilfredsstiller justitsministeren, kan De jo afskedige mig.«

Men den anvendte fremgangsmåde syntes nu alligevel at have været den rigtige, for »Fodsportsforeningen« ophørte med sin march gennem Frederiksberg, og ro og orden blev genoprettet på de frederiksbergske gader og veje.

At Frederiksberg politi derimod havde sat sin popularitet over styr hos en stor del af den stor-københavnske befolkning under og umiddelbart efter sporvognsstrejken beviser følgende tildragelse:

En søndag morgen under strejkeperioden, da jeg patrouillerede på den frederiksbergske side af Aaboulevard, kom to københavnske politibetjente ud fra en beværtning beliggende på den københavnske side af boulevarden med to mandspersoner, som de havde anholdt i beværtningen. Den ene anholdte person fulgte godvillig med den ene politimand, men den anden satte sig stærkt til modværge mod anhol-

delsen. Da jeg fra min post kunne se, at min københavnske kollega havde stort besvær med at klare sig mod den rasende mand, idet de begge lå på fortovet, hvor snart den ene og snart den anden havde overtaget, løb jeg over grænsen, og af formelle grunde spurgte jeg min københavnske kollega, om han ønskede min assistance. Da han ønskede den, fik vi i forening rejst manden op og førte ham under stort besvær ad Skyttegade til den daværende politivagt i Korsgade. Til trods for at begge vi politimænd førte ham frem ved at holde ham fast i hver af hans arme, forsøgte han at frigøre sig ved at sætte af med benene og springe til vejrs og rulle rundt med hovedet nedad mod stenbroen. Det lykkedes kun een gang for ham at frigøre sig for vore tag i hans arme, og han fandt derefter på at smide sig ned på stenbroen og stikke sine ben ind mellem vore ben, så vi begge faldt omkuld. Da det var tidligt på dagen, var opløbet ikke særlig stort, men fra vinduerne i ejendommene i Skyttegade gav flere af beboerne deres mishag til kende over min nærværelse ved at råbe, hvad jeg havde at gøre på Københavns grund. »Gå hjem, hvor du hører til, din frederiksbergske bandit«, hørte jeg en ru mandsstemme råbe fra et af vinduerne, og i det samme fløj en potteplante ned på gaden, og urtepotten knustes i umiddelbar nærhed af mig, men jeg kom dog omsider sammen med min kollega og den anholdte helskindet hen til politivagten i Korsgade. For fuldstændighedens skyld skal det bemærkes, at den frederiksbergske politiuniform på daværende tidspunkt afveg meget fra den københavnske, navnlig om sommeren, hvor frederiksbergske politimænd var iført hvide benklæder, hvid hue og brune sko, og dette forklarer, at Skyttegadebeboerne straks kunne se, at jeg var en frederiksbergske politimand.

Således forløb i det store og hele sporvognsstrejken på Frederiksberg. Sporvognsfunktionærerne hos »Nesa« strejkede samtidig med frederiksbergerne, men strejken derude forløb, så vidt jeg ved, uden større uro eller optøjer af nogen art.

Broen over åen ved Falkoner Allé benævntes flere år efter de drastiske begivenheder i folkemunde som »Knippelsbro«.

Smaastykker

Diderik Schäffers »Pyramide« i Dronning Sophie Magdalenes Paradekøkken paa Frederiksberg Slot

Af NIELS MAARE

VED Opførelsen af de to lange Fløjbygninger paa Frederiksberg Slot i Aarene 1733-38 fik Hofbygmester Lauritz Thurah til Opgave i den østre Fløjbygningens underste Mezzanin-etage for Dronning Sophie Magdalene at indrette et Paradekøkken, det senere saakaldte »Prinsessesernes Pandekagekøkken«. Medens lignende Køkkener for Dronning Sophie Magdalene efter Thurahs Tegninger blev udført paa Hirschholm Slot og paa Fredensborg, er kun Køkkenet paa Frederiksberg Slot – indrettet 1736 – blevet bevaret, et godt Eksempel paa Thurahs Interiørstil i hans yngre Aar, som vi ellers kun kender fra Eremitagen.

Paradekøkkenets Udstyr paa Frederiksberg Slot kan vi nøje bedømme i Bilag til Particulærkammerets Bygningsregnskab fra 1736, Lægget Nr. 4 for 7. September. Lægget omfatter bl. a. 1) Beskrivelse af Snedker, fra c. 1740 Hofsnedker, Diderik Schäffers Arbejder med Reoler, Fodpaneler, 4 Pyramider, Anretterbord m. m., 2) Billedhugger Diderik Gerckens Marmorportal (Dør) med Skjold med Dronningens Initialer, 3) C. Wiingaards Levering af 520 Stk. sorte og hvide Marmorfliser, 4) Stukkator Carl Henrik Brennos Gibsarbejde over Ildstedet, 5) Regning fra J. Helm for 2000 Fliser fra Porcelains-Fabriquet – formentlig fra den ældste danske Fajancefabrik i Store Kongensgade, samt Hofmaler Johan Jørgen Larsens Regning for Maling og Forgylning af de 4 Pyramider og andet Inventar. Bekostningen ved Indretning af Dronningens Paradekøkken beløb sig til ca. 800 Rdl.

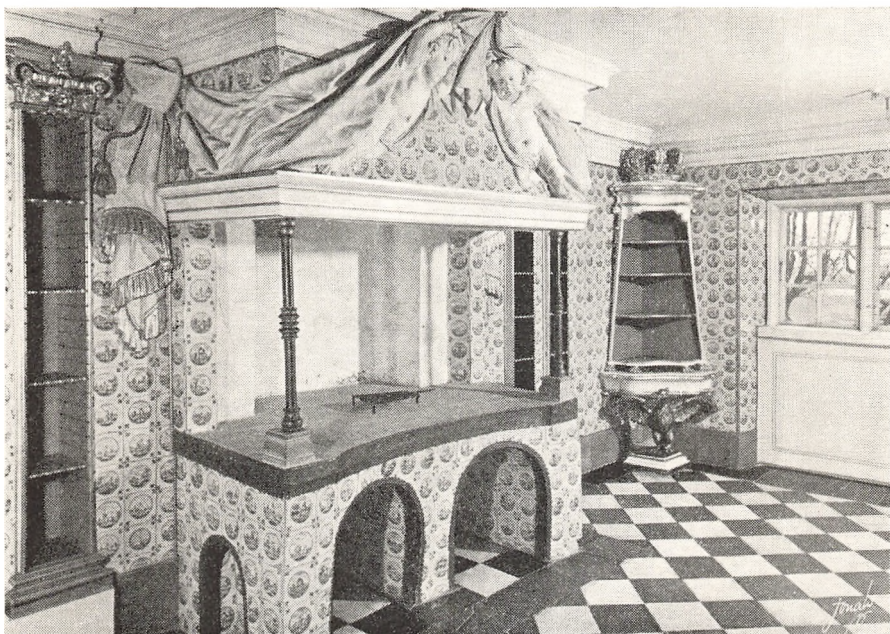
Af Diderik Schäffers Beskrivelse af de 4 Hjørnepyramider fremgaar, at Pyramidernes Konsoller skulde bæres af 4 flyvende Ørne paa

en »ziirlich« Fod. Over Hylderne skulde udføres en Hovedgesims, hvor-paa skulde hvile en Pude med Kvaster hvorover atter en stor Krone. Foran paa Hovedgesimsen skulde anbringes et Skjold i Billedhuggerarbejde med Dronningens Navnetræk i Skjoldets Midte. Pyramiden skulde desuden forsynes med Billedskærerarbejde paa Siderne, og de 4 Hylder skulde udskæres saaledes, at Porcelænet kunde opstilles, saa at hvert Stykke vilde kunne ses. Udførelsen af de 4 Pyramider vilde koste 152 Rdl. Om Hofsnedker Diderik Schäffer se iøvrigt Professor Christian Ellings Redegørelse i Tilskueren 1936, gengivet i »Paraden«, Kunst i Enevældens Danmark, 1958.

Af Hofmaler Johan Jørgen Larsens Regning fremgaar, at de 4 Pyramider indvendig skulde males med rød Limfarve, uden paa hvid med forgyldte Lister. Til hver Pyramide skulde Ørnen samt »Skiltet« med Dronningens Navn forgyldes; Puderne under Kronen skulde males med Berlinerblaat og Kvasterne forgyldes med »glantz Guld« ialt for 96 Rdl. Anretterbordet skulde indvendig males rød, uden paa hvid med forgyldte Lister samt adskillige »Zirater og Fæstonier« ialt for 10 Rdl. Det samlede Beløb paa 106 Rdl. blev ligesom de øvrige Tilbud reduceret af Thurah, der paa Malerregningen den 4. April 1736 har anført: Paa dende Regning tilkommer Maleren 88 Rdl.

Paradekøkkenet henstod nu saaledes til 1829, hvilket fremgaar af Inventarielisterne til dette Tidspunkt. I vore Dage kaldes Køkkenet almindeligvis »Prinsessernes Pandekagekøkken«, en Benævnelse, der maa stamme fra Frederik VI's Tid, da Kongefamilien fra 1810 hver Sommer opholdt sig paa Frederiksberg Slot, og de to unge Prinsesser, Caroline (f. 1793) og Vilhelmine (f. 1808), har øvet sig i Bagekunsten i Køkkenet.

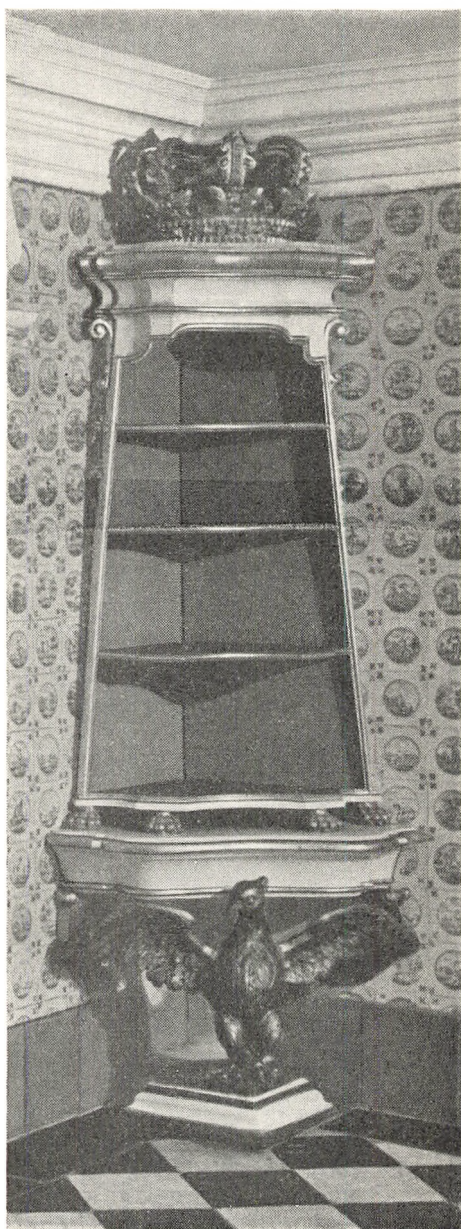
Da Prinsesse Vilhelmine 1. November 1828 blev viet til Prins Frederik (Frederik VII) og Prinsesse Caroline 1. August 1829 ægtede Prins Ferdinand, fik Prinsesserne, i hvert Fald Vilhelmine, meget andet at tage Vare paa. Dronning Marie Sophie Frederikke lod derfor i 1829 Thekøkkenet ændre til Garderoberum, idet der blev anbragt nogle Garderobeskabe, 2 »ordinære« Stole, en lille Jernkakkelovn og et malet Fyrrebord. I Frederiksberg Slots Inventarium for 1827-1831, Side 100, og for 1832-36, Side 97, er i Rum Nr. 29 i underste Mezzanin angivet bl. a. 2 Hjørnepyramider, der begge Steder med anden Skrift er rettet,

SOPHIE MAGDALENES PARADEKØKKEN – PRINCESSERNES PANDEKAGEKØKKEN

til 4. De to Hjørnepyramider har formentlig maatte vige Pladsen for Garderobeskabene og er blevet anbragt i andre Rum. Interessen for Køkkenet har imidlertid allerede flere Aar før Ændringen til Garderoberne vedligeholdelsesmæssigt været ringe, saaledes anføres i Inventarielisterne for 1803-11, at de fire »Piller«, Dobbeltpilastre, paa Langvæggene har forfaldne Døre og Hylder. Der findes ingen Inventarier efter 1836, Køkkenet er formentlig til 1852 med Enkedronningens Død blevet benyttet som Garderoberum.

Da Slottet allerede inden da og indtil 1868 bliver udnyttet til Udlejning, er det forstaaeligt, at der ved Overleveringsforretningen den 14/1 1869, da Etatsraad, Professor Meldahl paa Indenrigsministeriets Vegne afleverede Slottet til Ingeniørkaptajn L. A. v. Petersen paa Krigsministeriets Vegne til Brug for Hærens Officersskole, i Fortegnelsen over Bygningsinventar i Frederiksberg Slot, i Køkkenet kun anføres: »I større og 8 mindre malede og forgyldte Reolafdelinger i Væggen. I stor malet og forgyldt Hjørnereol med forgyldt Ørn og

HJØRNEPYRAMIDEN

Krone.« De tre andre Hjørnereoler (Pyramider) var forsvundne i Aarenes Løb inden Krigsministeriet overtog Slottet.

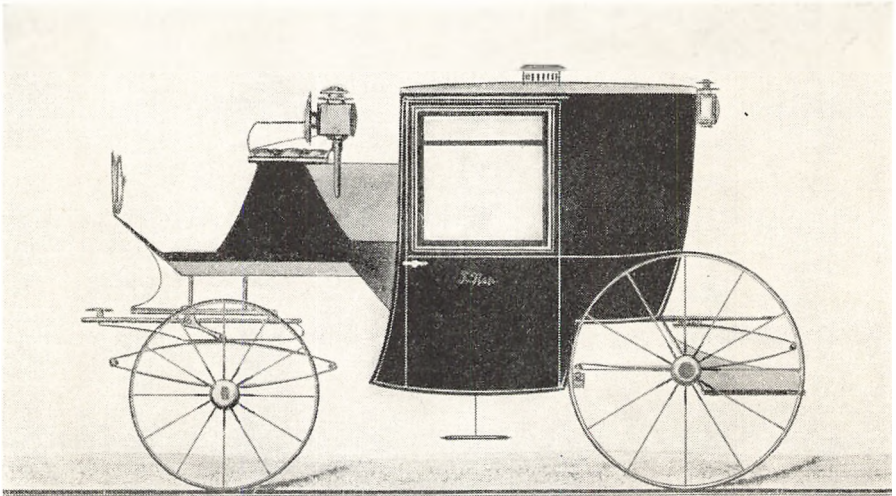
Senere skulde ogsaa Ørnen forsvinde, saaledes at senere Redegørelser for Slottets Udstyr maatte anføre, at Ørnen var væk.

»Prinsessernes Pandekagekøkken« blev i 1908-10 nænsomt og smukt restaureret af Ingeniørkorpsets 2. Bygningsdistrikt under Ledelse af Ingeniørkaptajn J. B. M. Poulsen (1875-1945), senere Amtsvejinspektør i Tønder. Allerede da var Ørnen væk, men foruden denne manglede den foran anførte Pude med Kvaster under Kronen, der ogsaa øverst manglede Kugle med Kors. Endvidere manglede Skjoldet med Dronning Sophie Magdalenes Monogram. Den midterste Del af Hulkehlen paa Hovedgesimsen synes ikke fuldt saa glat som den øvrige Del af den hvidmalede Kehl, muligvis Mindelserne fra Skjoldets Anbringelse. Iøvrigt savnes jo Dørene med Spejlglasruder til Dobbelt-pilastrene og Anretterbordet.

For ca. 3 Aar siden henvendte imidlertid en gammel Herre sig til Hærens Officersskole med en forgyldt Ørn med udbredte Vinger. En Undersøgelse viste hurtigt, at det var den savnede Ørn, »den brandenburgske Ørn«, der netop passede til Anbringelsen under Pyramidens Konsol. Den gamle Herre oplyste, at »Ørnen i 1884 blev fundet i et aflaaet Kælderrum af hans Fader, der, da ingen interesserede sig for den, tog den i Forvaring«.

Efter Faderens Død overtog Sønnen Ørnen og bevarede den, indtil han – 80 Aar gammel – da han flyttede til Frederiksberg, fik den Tanke, at Ørnen burde bringes tilbage til Frederiksberg Slot for at blive anbragt paa sin oprindelige Plads i Pandekagekøkkenet.

Man kan kun være den gamle Herre taknemlig for, at Pyramiden nu stort set fremtræder som Diderik Schäffer i 1736 har udført den efter Thurahs Tegning. Muligvis kunde en Velynder af Frederiksberg Slot engang skænke et Beløb til Udførelsen af 3 Kopier af de nu 3 manglende Pyramider i det smukke og interessante Paradekøkken.

FREDERIKSBERG HOSPITALS FØRSTE EGENTLIGE SYGEVOGN. Tidligere havde man lejet tilfældige vogne til transporten af patienter. Tegning i fattigvæsenets arkiv, Frederiksberg Stadsarkiv.

Frederiksberg Hospitals første sygevogn

Af J. BOISEN SCHMIDT

I 1891 stod Frederiksberg Hospital over for at skulle anskaffe en sygevogn til brug ved transporten af patienterne. Det kan være af kulturhistorisk interesse at se, hvorledes man dengang før automobilenes tid løste dette problem.

Det firma, der fik leverancen, var Kgl. Hof Vognfabrikant Elof Jensens Efterfølger i St. Kannikestræde 18, og firmaet giver i tilbudet en beskrivelse af køretøjet. Det kunne være til enten enspand eller tospand. Hjulene var udstyret med stålringe, og fjedrene indlagt med gummi. På datidens ofte ikke altfor fremragende veje gjaldt det særlig om at dæmpe rystelserne under kørslen. Siderne i vognen var af mahogni, og indvendig var vognkassen beklædt med zink. Vognen var beregnet til at kunne transportere 1 liggende og 1 siddende person. Båren var en lang polstret kurv forsynet med madras og skråpude i krølhår.

SYGVOGNEN med sit vælige tospand i gården til Frederiksberg gl. Hospital på Lampevej (nuv. Howitzvej). Få år senere afløstes sygehuset af det nuværende på Ndr. Fasanvej.

Foto i Frederiksberg Stadsarkiv.

Prisen for vognen uden lygter var 1175 kr. Båren med udstyr kostede 57 kr., lygten 45 kr.; for extra udstyr indvendigt skulle hospitalet give 75 kr. I alt stod sygevoغن altså hospitalet i 1352 kr. I dag koster en ambulance 20-22000 kr.! Grunden til, at man så sig nødsaget til at anskaffe en sygevoغن var, at der fra publikum var indløbet adskillige klager over, at de hidtil brugte droscher var vanskeligt tilgængelige for invalider, især for folk med træben!

Billede nr. 1 viser vognfabrikkens tegning af vognen. Billede nr. 2 er et fotografi af den, hvor den holder parat til udrykning i gården til Frederiksberg gamle Hospital på Lampevej.¹

1. Frederiksberg Stadsarkiv. Fattigvæsenets arkiv. Pakke mrk. »Fattiggården, hospitalet, off. hjælp, div. sager 1848-93.«

Selskabets virksomhed

Ved sekretæren

MØDER

TIRSDAG D. 27. NOVEMBER 1956 KL. 19.45 afholdtes medlemsmøde i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Stadsbibliotekar *J. Lehm Laursen* gav de 110 fremmødte medlemmer en kort historisk redegørelse for de frederiksborgske folkebibliotekers lokaleforhold fra starten i 1887 til nu. Efter en hurtig gennemgang af hovedbibliotekets publikumsafdelinger, kørte deltagerne i biler til filialbibliotekerne på Godthaabsvej og Roskildevej, hvis nye og moderne indretning blev forevist af de til disse biblioteker knyttede personale. Derefter fortsatte turen til Frederiksberg Raadhusbibliotek. Efter forevisningen af dette samlede størstedelen af deltagerne i Raadhuskælderen til et fornøjeligt samvær, og her bragte oberst *Niels Maare* stadsbibliotekaren og hans medarbejdere selskabets tak for det vellykkede besøg, der havde været en virkningsfuld demonstration af de frederiksborgske bibliotekers høje standard.

FREDAG D. 26. APRIL 1957 KL. 20 afholdt selskabet sin 14. ordinære generalforsamling i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Der var mødt 50 medlemmer.

DAGSORDEN:

1. Beretning om selskabets virksomhed.
2. Kassereren aflægger regnskab.
3. Valg af 5 medlemmer af styret. I henhold til lovenes § 3 afgår: Professor, dr. theol. J. Oskar Andersen, forretningsfører Oluf Bertolt, skoledirektør E. Carstensen, fhv. borgmester, direktør, cand. pharm. Vilh. Fischer og oberst Niels Maare.
4. Valg af revisor. I henhold til lovenes § 8 afgår: Fuldmægtig Finn Blædel.
5. Eventuelt.

Selskabets formand, borgmester *Aksel Møller*, var forhindret i at være til stede, hvorfor næstformanden, oberst *Niels Maare*, bød velkommen. Politimester *P. Stavnstrup* valgtes til dirigent.

Formanden for arbejdsudvalget, oberst *Maare*, aflagde beretning for 1956-57. Selskabets medlemstal var vokset til 560. Der havde i årets løb foruden generalforsamlingen d. 24. april 1956 været afholdt et medlemsmøde med rundtur til de ny biblioteker på Frederiksberg. Som medlemspublikation var udsendt *Frederiksberg gennem Tiderne VI*. For tiden arbejdedes der med de to medlemspublikationer for det nye år, som omtaltes på forrige generalforsamling: en antologi over frederiksbergske digte og en bog om Frederiksbergs teaterhistorie. Udgivelsen af begge disse bøger var sikret ved særlige bevillinger fra kommunalbestyrelsen, som obersten bragte en varm tak herfor. – Beretningen godkendtes enstemmigt og uden bemærkninger.

Kassereren, assurandør, cand. act. *C. W. Petersen*, forelagde det reviderede regnskab, der godkendtes enstemmigt og uden bemærkninger.

Alle valg var genvalg.

Efter at arbejdsudvalgets formand havde takket dirigenten for ledelsen af generalforsamlingen, holdt museumsinspektør, mag. art. *Victor Hermansen* et fornøjeligt foredrag om Frederiksberg Realskole. Oberst *Maare* bragte foredragsholderen selskabets og tilhørernes tak.

ONSDAG D. 27. NOVEMBER 1957 KL. 20 afholdtes medlemsmøde i hovedbibliotekets foredragsaal, Solbjergvej 23. I mødet deltog ca. 50 medlemmer. Arbejdsudvalgets formand, oberst *Niels Maare*, bød velkommen og holdt derefter følgende tale, som medlemmerne påhørte stående:

Hr. borgmester, mine damer og herrer.

Siden sit sidste møde har selskabet lidt et smerteligt tab ved kgl. ordenshistoriograf, overarkivar, dr. theol. *Bjørn Kornerups* pludselige og alt for tidlige død den 4. d. m. Fra Historisk-topografisk Selskab i 1944 blev stiftet til sin død var overarkivaren medlem af selskabets arbejdsudvalg, hvor han med sin store viden og rige erfaring ved udvalgets drøftelser og afgørelser var af stort værd. Overarkivarens nøje kendskab ikke mindst til guldaldertidens kendte litterære personligheder medførte, at selskabet – udover overarkivarens redegørelse for skoledirektør *Joakim Larsen* som skolehistoriker i selskabets 1. publikation – også modtog interessante afhandlinger om præsten *Jens Frechland* og hans skrift om Frederiksberg 1807 og om brevvekslingen mellem *Kamma Rahbek* og *E. C. Werlauff*. Det var en stor og dyb glæde for overarkivaren, da han og hans hustru for få år siden kunne flytte ind i den smukke og hyggelige bolig over *Kamma* og *Knud Lyne Rahbeks* stuer i det mindere *Bakkehus*. Kun få dage før sin død deltog overarkivaren i arbejdsudvalgets møde den 29. oktober, hvor han udtalte sin store glæde over de opnåede resultater med de

kommende publikationer i anledning af kommunens 100 års beståen. Arbejdsudvalget vil stærkt savne overarkivaren, og Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg vil med største taknemmelighed og ærbødighed bevare mindet om kgl. ordenshistoriograf, overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup.

Afdelingslæge, dr. med. *Egill Snorrason* causerede derefter i en lille time livfuldt og inciterende om den frederiksbergske litterat *Claudius Rosenhoff*. Efter foredraget, der var ledsaget af lysbilleder, bragte arbejdsudvalgets formand dr. Snorrason selskabets tak og takkede desuden fire af Rosenhoffs efterkommere, der havde gjort selskabet den ære at komme til stede.

TORS DAG D. 24. APRIL 1958 KL. 20 afholdt selskabet sin 15. ordinære generalforsamling i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Ca. 120 medlemmer havde givet møde.

DAGSORDEN:

1. Beretning om selskabets virksomhed.
2. Kassereren aflægger regnskab.
3. Valg af 7 medlemmer af styret. I henhold til lovenes § 3 afgår: Kommunaldirektør, cand. jur. C. F. Gerner Andersen, stadsarkitekt H. Carl Andresen, stadsbibliotekar J. Lehm Laursen, fuldmægtig Rudy Schrøder og professor, direktør N. Thorkil-Jensen.
4. Valg af revisor. I henhold til lovenes § 8 afgår: bankbestyrer I. E. Haxthausen.
5. Eventuelt.

Den fungerende formand, oberst *Niels Maare*, bød velkommen. Fuldmægtig *Finn Blædel* valgtes til dirigent. Obersten indledede med følgende mindeord, som forsamlingen påhørte stående:

Mine damer og herrer.

Ved forrige møde blev arbejdsudvalgets meget værdifulde medarbejder kgl. ordenshistoriograf, overarkivar Bjørn Kornerup mindet. Siden da har Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg lidt et nyt meget smerteligt tab ved borgmester Aksel Møllers pludselige og alt for tidlige død. I begyndelsen af året 1944 besluttede Aksel Møller sammen med 4 andre fremtrædende Frederiksbergere at indbyde til et stiftende møde på hovedbiblioteket den 3. marts 1944, hvor selskabet derefter blev dannet. Siden da har borgmester Aksel Møller dels som medlem af styret dels siden 1956 som formand for styret vist selskabet stor interesse og støtte. Ikke alene vor bys udvikling og modernisering lå Aksel Møller stærkt på sinde, men også bevarelsen af vor bys historiske

minder. På fædrene side kunne Aksel Møller føre sin slægt tilbage til den første traktør i Allegade 10, i året 1780, men hans interesse for fortidens Frederiksberg er formentlig blevet øget ved skolegangen i »Efterslægten«, hvis mest berømte elev jo er Frederiksbergeren Adam Oehlenschläger, og det har været ham en særlig glæde, da han for nogle år siden kom ind i bestyrelsen for Selskabet for Efterslægten, der i året 1786 blev stiftet bl. a. af en anden Frederiksberger, Knud Lyne Rahbek. Vort selskab er Aksel Møller megen tak skyldig for hans bistand ved udgivelserne af de almindelige publikationer og af de særlige publikationer, dels i 1951 »Frederiksberg gennem 300 Aar«, dels i 1957 ved kommunens 100 års jubilæum »Digternes Frederiksberg«, og ved arrangementet af den store billedudstilling på Frederiksberg Raadhus.

Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg vil med den største ærbødighed og taknemmelighed bevare mindet om borgmester Aksel Møller.

Derefter aflagde den fungerende formand beretning om selskabets virksomhed i 1957-58. Medlemstallet var nu 661, en fremgang på 101, der først og fremmest skyldtes indmeldelser foretaget under jubilæumsudstillingen. Årets to medlemsmøder omtales. Mer end noget andet havde Frederiksberg Kommunes 100-års jubilæum præget årets arbejde. Medlemspublikationen *Digternes Frederiksberg*, der udsendtes i begyndelsen af december 1957, var jo tænkt direkte som en hyldest til den jubilerende kommune og var takket være kommunalbestyrelsens særlige tilskud gjort både større og smukkere udstyrmæssigt end de sædvanlige publikationer. Den ekstraordinære publikation, som kommunalbestyrelsen i alt væsentligt bekoster, museumsdirektør *Robert Neiiendam's* frederiksbergske teaterhistorie, var desværre ikke blevet færdig til jubilæet – og forøvrigt stadig ikke – da forfatteren havde haft uventede vanskeligheder ved arkivmaterialets fremskaffelse. Om tidspunktet for udgivelsen turde man endnu ikke udtale sig sikkert. Det var af kommunen blevet overdraget arbejdsudvalgets formand og sekretæren at forestå arrangementet af en udstilling på Frederiksberg Raadhus af malerier og stik m. m., hvis motiver såvidt muligt skulle vise kommunens udvikling gennem tiderne. Kommunen havde som særligt sagkyndig medarbejder stillet historikeren *Mogens Lebech* til rådighed for arrangementet af udstillingen, hvis ydre rammer desuden blev skabt i samarbejde med Teknisk forvaltnings arkitektafdeling. Udstillingen, der var åben fra jubilæumsdagen d. 29. december 1957 til 12. januar 1958, var med over 17.000 besøgende blevet en overordentlig stor succes. Katalogen over de udstillede historiske billeder var udarbejdet af Mogens Lebech under redaktion af selskabets sekretær. Som indledning indeholder den en af Lebech forfattet meget fængslende afhandling om Frederiksberg i billedkunsten. Medlemmer af selskabet kan endnu erhverve den smukt illustrerede tryksag formedelst 1 kr. Som med-

lemspublikation for 1958-59 er *Frederiksberg gennem Tiderne VII* under forberedelse.

Beretningen godkendtes enstemmigt og uden bemærkninger.

Kassereren, assurandør, cand. act. *C. W. Petersen* gennemgik det reviderede regnskab, der ligeledes godkendtes.

Dirigenten oplyste, at der på grund af borgmester Aksel Møllers og kgl. ordenshistoriograf, dr. Kornerups død skal nyvælges to medlemmer til styret. Desuden afgår de 5 i dagsordenen nævnte styremedlemmer efter tur. – Nyvalgt blev borgmester *A. Stæhr Johansen* og administrator, kgl. ordenshistoriograf, dr. *Albert Fabritius*. De øvrige valg var genvalg. Ligeledes genvalgtes bankbestyrer Haxthausen til revisor.

Den fungerende formand bød de to nyvalgte medlemmer velkommen i styret, hvorefter borgmester *Stæhr Johansen* takkede for valget og udtalte håbet om, at selskabet fremtidig må spille den samme vigtige rolle i byens liv som hidtil. Under den fremadskridende modernisering af Frederiksberg er det vigtigt, udtalte borgmesteren, at de historiske minder bevares. Her har selskabet en overordentlig stor opgave. Gennem dets publikationer må det fremdeles medvirke til at bevare de stærke, positive følelser, Frederiksbergerne nærer for deres by.

Efter at generalforsamlingen var afsluttet og den fungerende formand havde takket dirigenten for vel udført hverv, holdt afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller* et meget fængslende foredrag med titlen: En vandring på Frederiksberg Kirkegaard. Foredraget vakte stor interesse og efterfulgtes af stærkt bifald, som den fungerende formand knyttede sin hjerteligste tak til, idet han oplyste, at foredraget var en forstudie til den bog om Frederiksberg Kirkegaard, som foredragsholderen sammen med havearkitekt *Johannes Tholle* udarbejder for selskabet som dets medlemspublikation for 1959-60.

FREDAG D. 28. NOVEMBER 1958 KL. 20 afholdtes medlemsmøde i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Ca. 100 medlemmer overværede aftenens usædvanlige program. Museumsdirektør, dr. phil. *Henrik Glahn* holdt et ypperligt, af fremragende farvelsbilleder ledsaget foredrag om Carl Claudius' musikhistoriske samling. Et udvalg af samlingens gamle instrumenter blev demonstreret, og en række illuminerede musikhåndskrifter fra samlingen var fremlagt. I tilknytning til foredraget blev der musiceret på gamle musikinstrumenter af et ensemble bestående af *Liselotte Selbiger* (cembalo og klavichord), *Karen Kirkegaard* (sang) samt en Viola da Gamba-kvartet: *Thomas Rosenberg*, *Hans Erik Deckert*, *Jørgen Glode* og *H. Vigand Nielsen*. Tilhørerne fulgte foredraget med stor interesse og kvitterede med begejstret bifald for koncerten. Formanden for arbejdsudvalget, oberst *Niels Maare*, bragte samtlige medvirkende en hjertelig tak.

Styret har været samlet til møder d. 16. april 1957 og d. 11. april 1958.

Arbejdsudvalget har holdt møder d. 24. oktober 1956, d. 2. februar 1957, d. 26. marts 1957, d. 13. juni 1957, d. 29. oktober 1957, d. 25. november 1957, d. 22. januar 1958, d. 27. marts 1958, d. 19. maj 1958 og d. 15. oktober 1958.

SELSKABETS PUBLIKATIONER

JØRGEN HØRBØLL: FREDERIKSBERG FRA BONDEBY TIL STORSTAD. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1945. 154 S. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, I. 1946. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1946. 163 S. ill.

Indhold: Eiler Nystrøm: Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling. Niels Maare: Frederiksberg Slot fra 1852 til vore Dage. Harald Langberg: Møstings Gaard og Hassagers Kollegium. H. Carl Andresen: Et Gadebillede, der forsvinder. Ejner Carstensen: Joakim Larsen som Skolemand. Bjørn Kornerup: Joakim Larsen som Skolehistoriker. Sven Houmøller: Joakim Larsens litterære Arbejder. Bibliografi. Meddelelser om Selskabets Oprettelse og Virksomhed. Medlemsfortegnelse. Register.

ADAM OEHLENSCHLÄGER: FREDERIKSBERG. Et Digt. [1817]. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1947. 79 S.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, II. 1948. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1948. 187 S. ill.

Indhold: P. B. Grandjean: Frederiksberg Kommunes Vaaben. S. Broholm: Med Matrikullen gennem det gamle Frederiksberg. Spredte Træk af Byens Udvikling. Charles Christensen: Nogle Undersøgelser i Frederiksberg Have. H. Carl Andresen: De Classenske Boliger. Chr. Grünwald: Nye Træk til Belysning af Bakkehuset. Selskabets Virksomhed. Supplement til Medlemsfortegnelse. Register.

[WILHELM HENRIQUES]: FREDERIKSBERGSKE TILSTANDE. En Skizze af W. H. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1949. 95 s.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, III. 1950. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1950. 132 s. ill.

Indhold: Bjørn Kornerup: Præsten Jens Frechland og hans Skrift om Frederiksberg 1807. Ernst Priémé: Frederiksbergs første folketingsmand Carl Christian Hall 1849-81. Albert Fabritius: Overretsjustitiarius Niels Frederik Schlegel. Formand for Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1872-91. Carl Dumreicher: Bakkehusets Charmé. Småstykker: J. V. Irgens-Møller: Springvandet ved Prinsens gaard. Niels Maare: Klokkerne på Frederiksberg slot. Niels Maare: Forværset til marmorbadet på Frederiksberg slot. Erik Petersen: Yrsa plads. Selskabets virksomhed. Medlemsfortegnelse. Register.

LITTERATUR OM FREDERIKSBERG. 3. udgave. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. Udarb. af Frederiksberg Kommunebiblioteker. Under red. af J. Lehm Laursen. 1950. 200 s.

FREDERIKSBERG GENNEM 300 AAR. 1651-1951. Et Billedværk ved *Mogens Lebech*. Med en Indledning af *Niels Maare*. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg under Red. af *G. Krogh-Jensen*. I Kommission hos Gyldendal. 1951. 247 S. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, IV. 1952. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1952. 180 s. ill.

Indhold: Bjørn Kornerup: Brevveksling mellem Camma Rahbek og E. C. Werlauff 1808-1818. Mogens Lebech: Raadhusgrunden. Kaj Foltmar: Mosendal. Selskabets virksomhed. Supplement til medlemsfortegnelse. Register.

[JACOB DAVIDSEN]: GAMLE MINDER FRA FREDERIKSBERG OG VESTERBRO. Af Petersen, Fuldmægtig. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. Med biografi og kommentarer af *Niels Maare*. I kommission hos Gyldendal. 1953. 183 s. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, V. 1954. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1954. 195 s. ill.

Indhold: Niels Maare: Fasangaarden. Tilføjelse til »Frederiksberg gennem Tiderne« IV. Carl Dumreicher: Kamma Rahbeks æsker, I. Birgitte Dall: Kamma Rahbeks æsker, II. J. Boisen Schmidt: Koleraen på Frederiksberg 1853. Niels Maare: Sejladserne i Frederiksberg Haves Kanaler. Selskabets virksomhed. Medlemsfortegnelse. Register.

ADAMINE GERBER: FREDERIKSBERG BY MED SIDEVEJE TIL PORTEN. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. Med Forord og Noter af *Niels Maare*. I kommission hos Gyldendal. 1955. 121 s. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, VI. 1956. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1956. 203 s. ill.

Indhold: Mogens Lebech: Frederiksbergs ældste villakvarterer. Ernst Priemé: Det første sogneforstanderskab. Johannes Tholle: Om gartnerne ved Frederiksberg Have og Søndermarken. Selskabets virksomhed. Supplement til medlemsfortegnelse. Register.

DIGTERNES FREDERIKSBERG. Fra Oehlenschläger til Frank Jæger. Udvalgt og forsynet med indledning og kommentar af *Poul P. M. Pedersen*. Illustrationer af *Ebbe Sadolin*. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. 1957. 295 s. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE. Udstilling af historiske billeder på Frederiksberg Raadhus 29. december 1957 til 12. januar 1958 kl. 10-20. Arrangeret af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg i anledning af Frederiksberg Kommunes 100-års jubilæum. 1957. 32 s. ill.

Med en indledning af *Mogens Lebech: Frederiksberg i billedkunsten*.

ROBERT NEIENDAM: FORLYSTELSERNES ALLÉ. De frederiksbergske Teatres Historie. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. Omslag og Vignetter af *Des Asmussen*. 1958. 300 s. ill.

Styret for Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg

DECEMBER 1958

Kommunaldirektør, cand. jur. C. F. Gerner Andersen.
Professor, dr. theol. J. Oskar Andersen.
Stadsarkitekt H. Carl Andresen.
Skoledirektør E. Carstensen, medlem af arbejdsudvalget.
Pastor Johs. Eilschou-Holm.
Kgl. ordenshistoriograf, administrator, dr. phil. A. Fabritius, medlem af arbejdsudvalget.
Flv. borgmester, direktør, cand. pharm. Vilh. Fischer.
Borgmester A. Stæhr Johansen, styrets formand.
Stadsbibliotekar Johs. Lehm Laursen, medlem af arbejdsudvalget, selskabets sekretær.
Oberst Niels Maare, arbejdsudvalgets formand, styrets næstformand.
Assurandør, cand. act. C. W. Petersen, medlem af arbejdsudvalget, selskabets kasserer.
Fuldmægtig Rudy Schrøder.
Overformynder H. L. Thomsen.
Professor, direktør N. Thorkil-Jensen.

Revisorer:

Fuldmægtig Finn H. Blædel.
Bankbestyrer I. E. Haxthausen.

Selskabets adresse: Solbjergvej 25, København F.

Supplement til medlemsfortegnelsen i Frederiksberg gennem Tiderne, V og VI

NYE MEDLEMMER EFTER 1. NOVEMBER 1956

- Abel, Frode, sporvognsfunktionær.
Andersen, Asta Wedell, museumsinspektør, fru.
Andersen, Erik H., kommunalarbejder.
Andersen, Erik Lyder, fuldmægtig.
Andersen, K. Gram, adjunkt.
Andersen, K. Hass, fru.
Andersen, S. A., civilingeniør.
Andersen, Sv., afdelingsarkitekt.
Andrup, E., inspektør, cand. pharm.
Axelsen, Else, frk.
Axelsen, Gerda, frk.
- Bache, Knud, politifuldmægtig.
Bagger, Ellen, tegner, fru.
Bahnsen, Inger, overassistent, frk.
Barfort, John, lektor.
Baum, Ursula, oversætter, frk.
Bjerge, Gustav, apoteker.
Blom, C., kontorchef.
Boken, Johs., civilingeniør.
Bonfils, Kjeld, fabrikant.
Borch-Madsen, Johs., lektor, cand. mag.
Bramsen, Ludvig, boghandler.
Brendstrup, Rigmor, fru.
Bruun, Johan, faktor.
Burgmann, Asger, salgsleder.
- Carstensen, Svend Aage, civilingeniør.
Christensen, Otto, civilingeniør.
Christiansen, Gunner, overlærer.
- Conradt-Eberlin, Niels, ekspeditionssekretær, cand. jur.
Crone, Thorkil, bibliotekar.
- Dahl, Erik, advokat.
Danielsen, N. Jørgen, prokurist.
Didriksen, Povl, ingeniør.
Drewsen, Michael, journalist.
Due, Else, frk.
- Einersen, Henning, overbibliotekar.
Ejlertsen, Ove, overtoldbetjent.
Elm, Erik, assistent.
Eriksen, K., togfører.
Ernst, Verner, bankdirektør.
Ewald, Vif, overlærer, frk.
Eyben, W. von, kontorchef.
- Fabricius, Bjørn, registrator.
Feilberg, Niels, skuespiller.
Fischer, Edith, fru.
Fiurendal, Mogens, overassistent.
Flensborghus Bogsamling, Graasten Bank, Krusaa pr. Padborg.
Fleron, Kate, redaktør, fru.
Fogh, Betty, fru.
Frandsen, Anna, frk.
Frantsen, E., fru.
Fredholm, L., mejeriejær.
Fredslund-Pedersen, A., civilingeniør.
Freiberg, Helge, stud. med.

- Freiberg, Karen, fru.
 Friis, Chr., rentier.
 Friis, Jørgen, overassistent.
- Ganvig, K., kørelærer.
 Garp, Poul.
 Gchrke, Esther, bogholderske, frk.
 Glahn, Henrik, museumsdirektør, dr. phil.
 Gotthardsen, A., landinspektør.
 Graff, Ida, overlærer, fru.
 Grandjean, Lisbet, stud. art., frk.
 Grau, Jørgen, direktør.
- Haffner, Lisbeth v., frk.
 Hallager, Hans Henrik, sekretær.
 Hansen, Albert, laboratoriedirektør.
 Hansen, Enrico, kreditforeningsdirektør, cand. polit.
 Hansen, Flemming E., seminarielev.
 Hansen, Hans, kontorchef.
 Hansen, Helene, fru.
 Hansen, Karen Lindhard, fru.
 Hansen, Olga Bille, tegner, frk.
 Hansen, Peter, tømrer.
 Hansen, Victor Bach, vinhandler.
 Hedin, K. G., arkitekt.
 Heide, Kirsten, kontorfunktionær, fru.
 Heller, Erik, geolog, cand. mag.
 Hillerød Folkebibliotek, Hillerød.
 Hjort, Niels K., civilingeniør.
 Holm-Hansen, H., prokurist.
 Holst, Poul, bibliotekar.
 Holst-Christensen, Viggo, landsretssagfører.
- Houmøller, Karen, fru.
 Hvidovre Kommunebibliotek.
 Hørsholm Kommunebibliotek.
 Høy, Thora, fhv. korrespondent, frk.
- Jacobsen, Elly, fru.
 Jallit, Jean, forstander.
 Jensen, Anne-Lise, fuldmægtig, frk.
- Jensen, Bent V., seminarielev.
 Jensen, Elfrida, kontorchef, frk.
 Jensen-Gaard, Karen, bibliotekarelev, frk.
 Johansen, J. Buus, direktør.
 Jørgensen, Carl, slagtermester.
 Jørgensen, Ib, arbejdsmand.
- Kallerup, Johanne, fru.
 Keiding, Lennart Paludan, arkitekt.
 Kiil, J. H., kontorchef.
 Kinck-Petersen, O., redaktør, bladudgiver.
 Knoth, Mogens, afdelingschef.
 Kornerup, Elsc, fru.
 Kragh-Jacobsen, Svend, redaktør.
 Kristensen, O., afdelingsbestyrer.
 Kristensen, S., overlærer.
- Larsen, Erik, erhvervsøkonom.
 Larsen, John, kaptajnløjtmant.
 Larsen, Kaj Lykke, bankkasserer.
 Larsen, Thorvald, teaterdirektør.
 Larsen, Viktor, ingeniør.
 Lauritzen, Alvar, arkitekt.
 Lauritz-Jensen, Chr., disponent.
 Laursen, Nina Lehm, biblioteksstuderende, frk.
 Lautrup, Christian, overlærer.
 Laybourn, Newlove, fru.
 Lerche, Inge, kommunelærerinde, fru.
 Leth, August, bygningsinspektør, arkitekt.
 Lyngby-Taarbæk Kommunes Biblioteker.
 Lynnerup, Søren, overassistent.
 Lærkesen, Vibeke, stud. mag., frk.
 Løndahl, Ivar, sekretær, cand. jur.
- Marker, Birgit, læge, fru.
 Marker, Torben, læge.
 Meedom, Elna, overassistent, frk.
 Mikkelsen, Kirsten, stud. polyt., frk.
 Mortensen, Halvor, ingeniør.
 Mortensen, Kaj Bindsbøl, stud. techn.
 Mourier, Vibeke, frk.
 Møller, Ebba Balk, bogholderske, fru.

- Narvig, M., husejer.
 Neergaard, Henrik, bogholderiassistent.
 Neerup, Grethe, fru.
 Nielsen, Aksel Meyer, bibliotekar.
 Nielsen, Børge, forretningsfører.
 Nielsen, Jørgen, bogtrykker.
 Nielsen, Povl, fuldmægtig.
 Nielsen, Regner, kontorchef.
 Nilsson, Robert, fuldmægtig.
 Noc, Jørgen, stud. med.
 Nordahl, Arne, autoforhandler.
 Nørballe, Leif, antikvarboghandler.

 Olsen, Erik, isenkræmmer.
 Olsen, Georg, kontorchef.
 Otto, Erik, lektor.
 Otto, Kai, salgschef.

 Parelius, Ingeborg, frk.
 Parshof, E., redaktør.
 Pedersen, Harry Herløv, afdelingschef.
 Pedersen, Sofie, prokurist, frk.
 Pein, Preben v., tegner.
 Petersen, A. H. Blytt, fuldmægtig.
 Petersen, Ejnar, pensionist.
 Petersen, Erna Heilmann, overassistent, frk.
 Pihler, Harry, skolebestyrer.
 Pio, John, bibliotekar, cand. mag.
 Plum-Rasmussen, Erik, repræsentant.
 Poulsen, Bertha, overlærer, frk.

 Rasmussen, Vera Nyboe, fru.
 Reeh, Rasmus, landsretssagfører.
 Riber, Kirsten, fru.
 Riisager, Gunnar E., direktør.
 Riisager, Knud-Åge, komponist, direktør
 for Musikonservatoriet.
 Rolvsen, Stig, cand. mag.
 Roskilde Bibliotek, Roskilde.

 Sadolin, Ebbe, tegner.
 Salto, Else Margrethe, børnehaveleder, frk.
 Schellenberg, Else, fru.
 Schmidt, Johan Otto, annoncechef.
 Schmidt, Valborg, fru.
 Seehuusen, Kjeld, regnskabskonsulent, revisor.
 Seehuusen, W., revisor.
 Skjernaa, Anne Marie, børnebibliotekar, fru.
 Skov, Orla, repræsentant.
 Sløk, C., bankfuldmægtig.
 Sohl, Paul, bankfuldmægtig.
 Some, Asta, fru.
 Steenstrup, Poul, børnebibliotekar.
 Stevnsby-Pedersen, Holger.
 Strunge, Viggo, arkitekt.
 Svendsen, Rasmus, redaktør.
 Sørensen, Aage, adjunkt.
 Sørensen, Fritz Chr., møbelpolstrer.

 Teudt, Emil, grosserer.
 Thormod, Povl, overassistent.
 Torp, Erik, bogbindermester.

 Voss, Martha, kontorassistent.

 Waetzold, Knud, landsretssagfører, kontor-
 chef.
 Weidner, C. G., kontorchef.
 With, A. M., fru.
 Witter, Christine, fhv. hovedbogholderske,
 frk.
 Worsaae, Ellen, læge, fru.

 Zachariassen, Henning, vejinspektør.
 Zebitz, Poul, inspektør.

*Hvor intet særligt er anført, er medlemmernes
 høvel hovedstadsområdet.*

Selskabet havde 31. december 1958 693 medlemmer.

AFGÅEDE MEDLEMMER

- Andersen, K. E., overbanemester. †
 Andersen, Karen, kontormedhjælper, fru.
 Bertolt, Oluf, forretningsfører. †
 Blædel, Rie, fru.
 Bøegh, Johanne, fru. †
 Christensen, Charles, arkitekt.
 Christensen, Lise, fru.
 Christoffersen, N. R., overlægge, dr. med.
 Ehnhuus, Kaj Adler, arkivar.
 Engholm, V. Th., civilingeniør.
 Fasting, L. V., fhv. hovedbogholder i Nationalbanken. †
 Frølund, Thomas, fhv. højesteretspræsident. †
 Hansen, Andreas, litograf. †
 Hansen, Carl, søløjtmant. †
 Hansen, Marie, fru.
 Hejlessen, H., afdelingschef, cand. jur. †
 Holm, Eigil, kasserer.
 Holt, Orla, assistent.
 Hoppe, Ove, sparekasserevisor. †
 Hude, Erik v. d., direktør. †
 Jacobsen, Erik, forlagskonsulent.
 Jensen, Adolf K., husejer. †
 Jensen, Flemming, kommunelærer. †
 Jensen, Svend, ingeniør. †
 Jerrild, Holger, redaktør.
 Jørgensen, Edith, fru.
 Klingsey, Aug., bankfuldmægtig. †
 Kornerup, Bjørn, kgl. ordenshistoriograf, overarkivar, dr. theol. †
 Kyed, Johan O., viceskoleinspektør. †
 Lage, H., overregistrator. †
 Langberg, Kamina, fru. †
 Maare, Chr., bankbestyrer. †
 Madsen, Olaf H., arkitekt.
 Marquard, G., forretningsfører.
 Møller, Aksel, borgmester, fhv. indenrigs- og boligminister, cand. polit. †
 Neuenschwander, Johnny, tandlæge.
 Nielsen, Anton, muremester. †
 Nielsen, Ellen Gotfred, kontorchef, frk. †
 Nielsen, Karen, prokurist, frk.
 Nielsen, P. H., grosserer.
 Nystrom, Ida, fru. †
 Petersen, Aage F., sekretær.
 Petersson, John, kontorchef.
 Rønnau, E., lektor. †
 Schou, Henry, kunsthandler. †
 Schrader, H. R., artillerikaptajn, prokurist.
 Sinding, Knud, byretsdommer. †
 Trobeck, Gotfred, fabrikant.
 Wallin, Hans Erik, sekretær.
 Weyhe, M., fuldmægtig. †

Register

Udarbejdet af Rigmor Pedersen

- Aaboulevard 118, 125
Aalborg Slot 48
Aalholm 18
Årslev havebrugsskole 22
Aborreparken 43
Adilsvej politivagt 120, 123
Adolph, Hans Christian 52
Akershus (Norge) 54
Allégade 118
Allégadckrydset 119, 120
Almindelig dansk Gartnerforening 10, 11, 21, 24,
44, 46, 48
Almindeligt Hospital 58, 59
Amicisvej 96
Andersen, C. F. Gerner 136
Andersen, J. Oskar 134
Andersen, J. P. 46
Andersen, Niels Nielsen 8
Andresen, H. Carl 136
Anjou & Bauer 26
Apistemplet 44
- Bakkehuset 135
Bandholm 115
Bang, Anne Marie g. Mangor 36
Barfod, Anna Tang 96
Basnas 10
Bech, B. 114
Bechtolsheim, Augusta Nicoline Louise Theodora
g. Holten-Bechtolsheim 16-17
Beder gartnerskole 24
Bellasio, Giampiero 99
Benz, Viggo 60
Berg, Axel Helmar Emil 19-22
Berg, Berendt Pettersen 52
Berg, Emilie Marie Christiane f. Licht 21
Berg, Frederik Vilhelm 21
Berg, Gudrun Elise f. (Jensen) Boberg 22
Berg, Jakobine Marie f. Olsen 22
Berg, Sofus 96
Bernstorff 18, 20, 25, 48, 50
Berthelsen, Julius 24
Bertolt, Oluf 134
Billesgaard (Vedbæk) 22
Bindslev, Britta f. Haas 24
Bindslev, Otea f. Svendsen 24
Bindslev, Rasmus 24
Bindslev, Svend 24
Bjerrers Lysthave 51
Blunch, Christian Steen 26
Blunch, Ellen Marie f. Larsen 26
Blunch, Isabel Bris f. Weikop 26
Blunch, Niels Joachim 26
Blunch, Tage Steen 26
Blædel, Finn 134, 136
Boberg, Gudrun Elise (Jensen) g. Berg 22
Bomhaven 38
Booth, Georg 6
Borch, G. 72
Borella, Vibeke Marie g. Hansen 12
Borgergade 51
Botanisk Have 18, 21, 33, 43, 46, 49
Bregentved 20, 21, 34, 35, 42-43
Brenno, Carl Henrik 127
Brinch-Seidelin, L. C. 117
Brion, Emilie Marie g. Heise 20
Bruhn, Chr. 52
Bruhn, Hans Henrich 52
Bruhn, Jørgen 70-71
Brummerstedt-Hansen, Kai 86-87
Brune Dyrehave 37
Bülow, Frits Toxwerdt 125

- Bilowsvej 118, 122
 Bækkeskov 21
 Bøgh, J. G. 19

 Carl Claudius' musikhistoriske samling 138
 Carlsen, Alfred 22-23, 47-48
 Carlsen, Eva Fritze f. Terp 48
 Carlsen, Jens Christian 86, 91-92
 Carlsen, Karen f. Jørgensen 22
 Carlsen, Niels Peder 22
 Caroline, prinsesse 128
 Caroline Amalie, dronning 7
 Carstensen, Ejner 134
 Carstensen, Gustav Hugh 18-19
 Carstensen, Hugo 122
 Cassc, A. L. J. 115
 Castenskiold, Amy M. S. g. Treschow 25
 Charlottenlund 23, 24, 26, 28, 43, 48, 50
 Christensen, Frits 65
 Christensen, Marius 121
 Clasen, Louise g. Jørgensen 15
 Clausen, Anna Eleonora f. Eisenreich 22
 Clausen, Anna Marie f. Köhlert 22
 Clausen, Hans Carl August 22
 Clausen, Niels Christian 78
 Clausen, Otto Maria Martinus 19, 22-23
 Coffre, Benoît le 98, 99

 Dagensgade 9
 Dahlerup, V. 43
 Dannebrogsgade 58, 59
 Danske Realskoles Seminarium, Den 89
 Deckert, Hans Erik 138
 Deichmann, E. M. 26
 Dreyer, Carl Th. 81, 94
 Driveri- og økonomihaverne 5-13
 Dyre, Alfred 118-126
 Döllner, Sophus Magnus 13-14, 30

 Ebbesen, Sv. 96
 Ebbish – se Ebisch
 Eberlein, Sv. 96
 Ebisch (Ebbish eller Ehbisch), Annchen (Anna)
 f. Nundorf 51
 Ebisch (Ebbish eller Ehbisch), Hans 50-51
 Eegholms Mark 77
 Ehbisch, Johan Friederich 51

 Ehbisch – se også Ebisch
 Eisenreich, Andreas 22
 Eisenreich, Anna Eleonora g. Clausen 22
 Eisenreich, Maren f. Jacobsen 22
 Elers Koch – se Koch
 Eling, Christian 128
 Encemark, A. 116
 Engel, Adamine g. Gerber 13
 Engel, Heinrich 13
 Eremitagen 127
 Erholm og Søndergaard 20
 Erichsen, Balder 92
 Erstad, Troels 25, 26
 Ewald, Carl 57, 60-69
 Ewald, Jesper 69
 Ewaldsen, Christen 73-74
 Eylersen, Jacob 50

 Fabritius, Albert 138
 Falkoner Allé 6, 118, 119, 122, 123
 Fasangaarden 36, 37, 115
 Fasangaardsveien 116
 Fasanvejen 9, 113, 118
 Federspiel, H. 90
 Ferdinand, prins 128
 Fick, Marie 79
 Fick, Otto 69-84
 Finansministeriet 15, 115
 Fischer, Vilh. 134
 Fledelius, (Jens) Christian 79-80
 Flindt, Anna Sophie Caroline 42
 Flindt, Carl Ludvig Henrik 42
 Flindt, Henry August 29, 42-44
 Flindt, Jacobine 44
 Flindt, Oligra Petrine Constance f. Holm 44
 Folkets Hus 121
 Foss, Christian Vilhelm 9
 Fossati, Christophoro Lorenzo 99
 Franck, Sofus 92
 Frandsen, R. A. 96
 Frechland, Jens 135
 Fredensborg 25, 27, 28, 31, 32, 34, 36, 46-50, 127
 Frederik IV 99
 Frederik VI 128
 Frederik VII 128
 Frederiksberg Allé 37, 57-58, 71, 72, 75-77, 79, 96
 Frederiksberg Fodspor Forening 121-125

- Frederiksberg gamle Hospital 132-133
 Frederiksberg Have 5-56
 Frederiksberg Hospital 132-133
 Frederiksberg Kirkegaard se Frederiksberg Ældre Kirkegaard
 Frederiksberg Kommunalbestyrelse 124-125
 Frederiksberg Kommunebiblioteker 134
 Frederiksberg Politi 118-126
 Frederiksberg Raadhusbibliotek 134
 Frederiksberg Realskole 57-96, 135
 Frederiksberg Runddel 8, 9, 16, 32, 36, 40, 43, 118, 119
 Frederiksberg Slot 97-111, 127-131
 Frederiksberg Sogneforstanderskab 112-116
 Frederiksberg Sporvejselskab A/S 118-126
 Frederiksberg Ældre Kirkegaard 7, 45, 52, 54, 138
 Frederiksberg 28, 43, 44, 47-50
 Frederiksberg Latinskole 95
 Frederiksvej 118
 Friedenreich, Anne Cathrine f. Ordtholm 36
 Friedenreich, Anne Marie g. Rothe 36
 Friedenreich, Peter Johannes 36
 Friis, E. 50
 Friis, Immanuel 57-59
 Friis-Skotte, Joh. 94
 Frørup, Anna g. Hansen 11
 Fugelsang, handelsfuldmægtig 57
 Fugelsang, J. J. 57
 Fuglebakken 118
 Fællesrådet for Havekultur og Landskabsgartneri 25, 48

 Gammel Hestehauge (Svendborg) 18
 Gammel Kongevej 72, 77, 118, 119, 122
 Garnisons Kirke 94
 Gartnernes Hjelpeforening 35
 Gentz, Christian 5
 Gentz, G. – se Gentz, Christian
 Gerber, Adamine f. Engel 13
 Gercken, Diderik 127
 Gesner, gartner 10
 Gisselfeld 46
 Glahn, Henrik 138
 Glode, Jørgen 138
 Glorup 44
 Godskesen, M. 124
 Godthaabsvej 118

 Graasten 47, 48, 50
 Grimmenstein, Johan Philip 6
 Grupp, læge 113
 Grøndahl, Michael Ferdinand 6
 Grønroos, Lydia g. Krook 26
 Grønvold, Aage 96

 Haas, Alfred 24
 Haas, Anna f. Matthiesen 24
 Haas, Britta g. Bindslev 24
 Hansen, Anna 27
 Hansen, Anna f. Frørup 11
 Hansen, Anna Marie 26-27
 Hansen, Benjamin 27
 Hansen, Borella 55
 Hansen, Dorothea Henriette Matzine f. Madsen 8-9
 Hansen, Else 26
 Hansen, Erik Lynggaard 26-27
 Hansen, Gjertrud Marie Nielsdatter 13
 Hansen, Hans Jørgen 9
 Hansen, Hans Peder 116
 Hansen, Ingeborg g. Nicolaisen 26
 Hansen, Jørgen 13
 Hansen, Kaj 26
 Hansen, Lars 113, 115
 Hansen, Ludvig Andreas 9
 Hansen, Ludvig Axel 5-9
 Hansen, Martin Esben 6
 Hansen, Martin Ludvig 8-12
 Hansen, Sophie Magdalene Hedeveg f. Sommer 6
 Hansen, Valdemar Carl 57
 Hansen, Vibeke Marie f. Borella 12
 Hardenberg (Krenkerup) 22
 Harsdorff, C. F. 99
 Have-Inspectionen 27-30
 Haveinspektoratet – se Inspektoratet for de offentlige lysthaver
 Haveselskabets Have – se Kongelige danske Haveselskab, Det
 Haveselskabets Vej 9
 Haxthausen, I. E. 136, 138
 Hein, Poul 96
 Heise, Carl Christian 20
 Heise, Egon Leopold 20
 Heise, Emilie Marie f. Brion 20
 Helm, J. 127
 Herlufsholm 95

- Hermansen, Victor 57-96, 135
 Hetsch, Chr. F. 97-111
 Hetsch, G. F. 97
 Hirsch, Per v. 54
 Hirschholm Slot 127
 Holm, Dorothea Magdalene f. Topp 44
 Holm, Frederik 99
 Holm, Hans Adolph 44
 Holm, Oligra Petrine Constance g. Flindt 44
 Holmens Kirkegaard 25
 Holmstrup planteskole 26
 Holsøe, L. C. 114
 Holten-Bechtolsheim, Augusta Nicoline Louise
 Theodora f. Bechtolsheim 16-17
 Holten-Bechtolsheim, Benedicte f. Rothe 18
 Holten-Bechtolsheim, Hans Edv. 16
 Holten-Bechtolsheim, Nicolai Eugen Julius (v.
 Mauchenheim) 16-18
 Horsens lærde Skole 80
 Houmøller, Sven 54, 138
 Howitzvej 133
 Hvidovre 115
 Hærens Officersskole 97, 129-131
- Ilshøj, Mimi 89
 Indenrigsministeriet 13, 14, 25, 32
 Ingeniørkorpsets 2. Bygningsdistrikt 97-98, 131
 Inspektoratet for de offentlige lysthaver 5, 15-51
 Irgens, Johanne Amalie g. Møller 23
 Irgens-Møller, John Vilhelm 23-24
 Irgens-Møller, Laubertha Cecilie f. Larsen 24
 Iversen, Michael Lausen 88, 90
 Iversen, P. Mich. 96
- Jacobsen, Maren g. Eisenreich 22
 Jagtvej 121
 Jakobsen, M. 99
 Jensen, Anna Gabriel 96
 Jensen, Clemen 29, 45-47
 Jensen, Gabriel 91, 92
 Jensen, Jens 122
 Jensen, Ludvig Aug. 6
 Jensen, Valdemar 70
 Jensens Efterfølger, Elof 132
 Johansen, A. Stæhr 138
 Johansen, K. Friis 95
- Josty, Anton 36
 Josty's Conditorpavillon 36
 Juliane, prinsesse 34
 Juliane Marie, dronning 27
 Justitsministeriet 112, 114
 Jürgensen, Hans 13-15, 19
 Jürgensen, Louise f. Clasen 15
 Jærgergaarden 52
 Jægersborg Dyrehave 34, 44
 Jægerspris 6, 28
 Jørgensen, Hakon 123
 Jørgensen, Jørgen 96
 Jørgensen, Karen g. Carlsen 22
 Jørgensen, Kirstine g. Nielsen 46
 Jørgensen, Peder 115
- Kaiser (Kayser), Carl Heinrich 54
 Kirkegaard, Karen 138
 Kiær, Eigil 26
 Kjøbenhavnske Realskoler, De 84-85
 Klemp, Magnus 6
 »Knippelsbro« 126
 Koch, Hans Christopher Elers 19-20, 29, 44-45
 Koch, Hans Christopher Elers (provst) 20
 Koch, Johan Friedrich (Frederich) Rudolph 5
 Koch, Karen Elisabeth Elers f. Paludan 20
 Koch, Kirstine Elisabeth Elers, f. Marcussen 45
 Koldinghus 48
 Kongelige danske Haveselskab, Det 5, 6, 9, 12,
 24, 35, 43-46
 Kgl. Porcelainsfabrik, Den 97
 Kgl. Vaisenhus, Det 94
 Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, Den 24, 26,
 44, 46
 Kornerup, Bjørn 135-136
 Korsgade politivagt 126
 Krigsministeriet 97, 129, 131
 Krock, Hendrik 99
 Kronborg 48
 Krook, Bruno 26
 Krook, Lydia f. Grønroos 26
 Krook, Stina Sophia g. Nicolaisen 26
 Kruses skole 72
 Københavns begravelsesvæsen 21
 Københavns kommunes gartneri 26
 Køhlert, Anna Marie g. Clausen 22

- Landbohøjskolens Have – se Kgl. Veterinær- og
Landbohøjskole, Den
- Lange, Axel 52-53
- Langelinjeanlægget 43
- Langhoff, bagermester 114, 115
- Larsen, Carl Christian 9
- Larsen, Ellen Marie g. Blunch 26
- Larsen, Hansine f. Mortensen 24
- Larsen, Joakim 135
- Larsen, Johan Jørgen 127, 128
- Larsen, Laubert 24
- Larsen, Laubertha Cecilie g. Irgens-Møller 24
- Larsen, Niels 8
- Las Foged 54
- Lassen, Julius August 6
- Laursen, J. Lehm 134-141
- Lebech, Mogens 137
- Lenné, Peter Josef 34
- Lerbech, Architekt 72
- Levetzau, Joakim Godske v. 29, 31, 32
- Licht, Emilie Marie Christiane g. Berg 21
- Lidemark-Bjeverkov 94
- Lund, Frederik 86
- Lyceum 96
- Lyngbygades politistation 123
- Lütthans-Petersen, E. 72
- Löfquist, Helfried 26
- Lønborg, Marie 96
- Lønborg, Poulina 96
- Lønborgs Pigeskole 87
- Maare, Niels 97-111, 127-131, 134-138
- Madsen, Ane Dorthea P. g. Petersen (Pedersen) 16
- Madsen, Dorothea Henriette Matzine g. Hansen
8-9
- Majlund, Anna Katrine g. Majlund-Nielsen 25
- Majlund-Nielsen, Aage 24-25
- Majlund-Nielsen, Anna Katrine f. Majlund 25
- Malling, Jørgen 65, 67-68
- Mangor, Anne Marie f. Bang 36
- Mangor, Johanne Matthea g. Rothe 36
- Mangor, Valentin Nicolai 36
- Manniche, gartner 24
- Marcussen, Jensine Elisabeth f. Sass 45
- Marcussen, Kirstine Elisabeth g. Elers Koch 45
- Marcussen, Nicolay Jürgen 45
- Mariager Kloster 48
- Marie Sophie Frederikke, dronning 97, 128
- Marienburg præstegårdshave 45
- Marienlyst 28, 34
- Matthiesen, Anna g. Haas 24
- Mauchenheim, v. – se Holten-Bechtolsheim,
Nicolai Eugen Julius
- Meldahl, F. 129
- Mielow, Marie Magdalene Friederika g. Nagel 18
- Mortensen, Hansine g. Larsen 24
- Mortensen, Svend 52
- Müller, Charlotte Christine g. Rothe 33
- Münster, Oluf Gutzon 83-88
- Møller, Aksel 134, 136-137
- Møller, Carl Theodor 6
- Møller, Jacob 114, 115
- Møller, Johanne Amalie f. Irgens 23
- Møller, Niels Christian 23
- Nagel, Johannes Gustav Frederik 18
- Nagel, Marie Magdalene Friederika f. Mielow
18
- Neiendam, Robert 76-78, 96, 137
- Nicolaisen, Aage 26
- Nicolaisen, Ingeborg f. Hansen 26
- Nicolaisen, Jul. 26
- Nicolaisen, Stina Sophia f. Krook 26
- Nielsen, Aage – se Majlund-Nielsen, Aage
- Nielsen, Ditlev 88
- Nielsen, Emil 10
- Nielsen, H. Vigand 138
- Nielsen, J. Cl. 46
- Nielsen, Jensine Petrine 24
- Nielsen, Johannes 24
- Nielsen, Kirstine f. Jørgensen 46
- Nielsen, Lave 79
- Ndr. Fasanvej 133
- Nordsjællands Elektricitets og Sporvejs Akts.
(NESA) 126
- Nundorf, Annchen (Anna) g. Ebisch (Ebbish eller
Ehbisch) 51
- Nybølle, Hans Cl. 92
- Nyelands Plads 118
- Nørrebro Latin- og Realskole 96
- Nørrebro Runddel 118
- Olsen, Jakobine Marie g. Berg 22
- Ordtholm, Anne Cathrine g. Friedenreich 36

- Ourupgaard 20
 Overdirektoratet for de kongelige haver 14, 31-32

 Paludan, Karen Elisabeth g. Elers Koch 20
 Parsberg, Enevold 50
 Pedersen, Chresten – se Petersen, Kristen
 Pedersen (eller Petersen), Frederik Julius 8
 Pedersen, Jens 51
 Pedersen, Lars Larsen 26
 Peter Bangs Vej 10
 »Peters Haab« 113, 114, 115
 Petersen (Pedersen), Ane Dorthea P. f. Madsen
 16
 Petersen, C. W. 135, 138
 Petersen, Frederik Julius 6
 Petersen, Johan Anton 9
 Petersen, Julius 13
 Petersen, Kristen (Chresten Pedersen) 15-16
 Petersen, L. A. v. 129
 Petersen, Lars 114
 Petersen, P. N. 13
 Petersen, Peter 13
 Petersen, Richel 54
 Petersen, Robert Storm 94
 Physant, Hans Tjellesen Schmidt 84, 87-90, 96
 Pileallé 8, 14, 37
 Poulsen, J. B. M. 131
 Poulsens planteskole, D. T. 26
 Prehn, Sofie Henriette g. Selmer 20
 Prieme, Carl Christian Lorentz 113, 114, 115
 Prinsessegaarden 5, 50-52
 Prinsessernes Pandekagekøkken – se Sophie Mag-
 dalenes Paradekøkken

 Raadhuspladsen 118
 Raadhusstræde 95
 Rafn, Johs. 43
 Rahbek, Kamma 135
 Rahbek, Knud Lyne 137
 Randers Kommunes gartneri 24
 Rasmussen, Lars 9
 Rasmussen, P. 25
 Rasmussens planteskole, Poul 26
 Ravnholt 10
 Richelsdatter, Bodil 54
 Riedel, landskabsgartner (Østrig) 34
 Rolighedskrydset 119, 120

 Rolighedsvej 118, 119
 Rosenberg, Thomas 138
 Rosenborg 6, 10, 18, 20, 27, 28, 31, 33, 42, 44,
 46-50
 Rosenhoff, Claudius 136
 Rostgaard-Fröhne, Kay 92-93
 Rothe, Anne Marie f. Friedenreich 36
 Rothe, Benedicte g. Holten-Bechtolsheim 18
 Rothe, Charlotte Christine f. Müller 33
 Rothe, Christian 27-31, 33
 Rothe, Johanne Mathea f. Mangor 36
 Rothe, Rudolph 8, 15, 18, 29-42
 Rothe, T. 18
 Rothe, Vilh. 35
 Rødkilde havebrugsskole 46

 Sally, Niels Henning Christian Wilhelm 32
 Sass, Jensine Elisabeth g. Marcussen 45
 Saubrey, Justus 47
 Schlage, Asta Olga Augusta g. Winther 25
 Schmidt, Christian Frantz 52-53
 Schmidt, J. Boisen 112-117, 132-133
 Schneekloths Skole 72, 90, 96
 Schou, blomsterhandler 23
 Schouw, Joachim Frederik 28
 Schrøder, Rudy 136
 Schulten 51
 Schäffer, Diderik 127-131
 Schönberg, Hans Henrik 28, 29
 Selbiger, Liselotte 138
 Selmer, Carl B. 55
 Selmer, Emil 20
 Selmer, Erik 20
 Selmer, Sofie Henriette f. Prehn 20
 Simonsen, Johannes 24
 Simonsen, Anne Cederfeld de g. Treschow 25
 Skanderborg Slot 48, 52
 Skard, Torfinn 53-54
 Skell, Ludwig 34
 Skovhuset (Charlottenlund) 21
 Skrivers, Johanne f. Johannessen 86, 90, 93-94
 Skrivers, Johanne – se Skrivers, Johanne
 Skrivers, Niels 89
 Skyttegade 126
 Sletting, O. 115
 »Slotsgartneriet« 6
 Slotsholmens haveanlæg 24, 48-50

- Smallegade 117, 118
 Snorrason, Egill 136
 Soderup-Eskildstrup 59
 Sommer, Sophie Magdalene Hedevig g. Hansen 6
 Sommerlyst 37
 Sophie Amalie, dronning 51
 Sophie Hedvig, prinsesse 99
 Sophie Magdalene, dronning 127
 Sophie Magdalenes Paradekøkken 127-131
 Sorgenfri 15, 19, 25, 27, 49, 50
 Spejlborgs planteskole 23
 Späth, gartner (Tyskland) 6
 Spøttrup 48, 50
 Statsgymnasiet Schneekloths Skole – se Schneekloths Skole
 Stavnstrup, P. 134
 Store Kannikestræde 132
 Store Kongensgade 127
 Svejtserhuset 13, 14, 16, 22, 36, 37
 Svendsen, Otea g. Bindselev 24
 Svensen, Olaf Johan 8
 Sylow, Nicolai Christian Herholdt 119, 122-125
 Sønderborg Slot 48, 50
 Søndermarken 5-56
 Sørensen, William 92-93

 Terp, Eva Fritze g. Carlsen 48
 Tholle, Johannes 5-56, 138
 Thorkil-Jensen, N. 136
 Thurah, Lauritz 127, 128
 Tilemann-Petersen, Christian 89-90
 Topp, Dorothea Magdalene g. Holm 44
 Tornøe, A. E. S. 94
 Tornøe, Einar Octavius 57
 Treschow, Amy M. S. f. Castenskiold 25
 Treschow, Anne f. Cederfeld de Simonsen 25

 Treschow, G. A. Frederik 25
 Treschow, Niels-Gregers 25

 Valdemar Slot 18
 Vallø 18, 22, 47
 Weikop, Isabel Bris g. Blunch 26
 Weikop, O. S. 26
 Wellejus, Poul 96
 »Vennersly« 31, 58, 71-73
 Werlauff, E. C. 135
 Vesterbrogade 58, 70
 Vesterbros Friluftsforening 96
 Vigerslev 15, 115
 Wiingaard, C. 127
 Vilhelmine, prinsesse 128
 »Villa Adelaiide« 46
 Vilvorde 22, 23, 24, 25, 26
 Winther, Asta Olga Augusta f. Schläge 25
 Winther, Aude 25
 Winther, Fritz Laurentius Aude 25
 Voetmann, Frederik August 5
 Vognmagergade 51
 Voigt, Jørgen Frederik Lorentzen 54
 Voigt, M. Fr. 40-41
 Voigt, Nicolai Lundby 54
 Wolff, Nicolai Peter 54
 Væredamsvej 70, 71
 Wøldike, U. 60

 Zoologisk Have 37

 Oehlenschläger, Adam 117, 137
 Oehlenschlägersgade 95
 Ørstedsparken 43
 Ørstedsvvej, H. C. 57
 Østerbrogade 58

Rettelse:

S. 19: Hans Christian Elers Koch, læs *Hans Christopher Elers Koch*.

Indhold

<i>Johannes Tholle</i> : Om gartnerne ved Frederiksberg Have	5
<i>Victor Hermansen</i> : Frederiksberg Realskoles Historie	57
<i>Niels Maare</i> : Chr. F. Hetsch' Tegninger af Stuklofter paa Frederiksberg Slot	97
<i>J. Boisen Schmidt</i> : Forspillet til den store koleraepidemi . .	112
<i>Alfred Dyre</i> : Sporvognstrejken på Frederiksberg i 1911 .	118
SMÅSTYKKER	
<i>Niels Maare</i> : Diderik Schäffers »Pyramide «	127
<i>J. Boisen Schmidt</i> : Frederiksberg Hospitals første syge- vogn	132
Selskabets virksomhed, ved sekretæren	134
Supplement til medlemsfortegnelsen	143
Register, ved <i>Rigmor Pedersen</i>	147

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, VII
er sat med Monotype Bembo og trykt på Specialtryk
i Nordlundes Bogtrykkeri, København
Klicheerne er udført i F. Henriksens
Reproduktions-Atelier

NORDLUNDE

KØBENHAVN